

T.C

MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI

**I.VE II. DÖNEM TBMM'NDE KÂZİM KARABEKİR VE
FAALİYETLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

Büşra YİĞİT

DANIŞMAN

Doç. Dr. Şayan ULUSAN

MANİSA 2018

T.C
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI

I.VE II. DÖNEM TBMM'NDE KÂZİM KARABEKİR VE
FAALİYETLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

Büşra YİĞİT

DANIŞMAN

Doç. Dr. Şayan ULUSAN

MANİSA 2018

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “**I.VE II. DÖNEM TBMM’NDE KÂZIM KARABEKİR VE FAALİYETLERİ**” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

.../.../2018

Adı Soyadı

Büşra YİĞİT

İmza

X X X X X

ÖZET

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinin önemli subaylarından biri olan ve Milli Mücadele'de de büyük kahramanlıklar gösteren Kâzım Karabekir, 11 Ağustos 1882'de İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Kuleli Askeri Lisesi'nden 1900 yılında mezun olduktan sonra Harp Okulunu 1902 yılında birincilikle bitirerek teğmen olmuştur. Harp Akademisini de birincilikle bitirerek 5 Kasım 1905'te kurmay yüzbaşı rütbesiyle mezun olmuştur. 1906 yılında Manastır'da önyüzbaşı olarak askerlik hayatına başlamıştır.

Siyasal yaşamı da İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne üye olmasıyla başlamıştır. Bu alanda önemli görevler üstlenen Kâzım Karabekir, aynı başarısını askerlik hayatında da devam ettirmiş, Birinci Dünya Savaşı'nda da birçok başarı elde etmiştir. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla ülkenin kurtuluşu için çözümler aramış, Kurtuluş Savaşı'nda özellikle Doğu Cephesi'nde büyük başarılar elde etmiştir. 23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılmasını destekleyerek katkıda bulunmuş ve bu Meclis'te Edirne Milletvekili olarak göreve başlamıştır. Aynı zamanda savaşın devam etmesi ve Doğu Cephesi Komutanı olarak görev yapması sebebiyle I. Meclis'i uzaktan takip etmiş, fakat birçok önemli hususta fikrini beyan ederek yönlendirmelerde bulunmuştur. Olağanüstü yetkilerle faaliyetlere başlayan I. TBMM'nin milletvekilleri, başta eğitim seviyeleri ve fikri yapıları olmak üzere farklılık arz etmekteydi. Tek amaçları ise vatanın ve milletin bağımsızlığını kazanmaktı. Mudanya Mütarekesi ile savaşa son verip hedefine ulaşan Türk Milleti, I. TBMM'nin bünyesinde bulunan milletvekillerinin gayret ve fedakârlığı sonucunda istiklale kavuşmuşlardır. Bağımsızlığı kazandıktan sonra ülkeyi her açıdan inşa etmenin gerekli olduğuna inanan I. TBMM seçime gitme kararı alarak görevini sonlandırmıştır. II. TBMM ise, Türkiye Devleti'nin sosyal, siyasal ve kültürel tabanını oluşturarak devleti yeniden kurmuştur. Kâzım Karabekir, savaşın sonlanmasıyla birlikte batı bölgesine gelmiş ve II. TBMM döneminde İstanbul Milletvekili olarak göreve başlamıştır. Bu dönem zarfında Mecliste ciddi çalışmalarda bulunmuş, özellikle eğitim, askeri ve ekonomi alanında birçok kere fikirlerini dile getirerek faaliyet göstermiştir. 17 Kasım 1924 yılında Cumhuriyet tarihinin ilk teşkilatlı muhalefeti Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın liderliğini yapmıştır. Muhalefet partisi çok uzun yaşamayarak 3 Haziran 1925 yılında Takrir-i Sükûn Kanunu ile kapatılmıştır. Kâzım Karabekir, Takrir-i

Sükûn Kanunu ile partisinin kapatılmasını sert bir şekilde eleştirmiş ve bunu tarihi bir hata olarak görmüştür. Partisinin kapatılması siyasal yaşamını bitirmemiş ve milletvekilliği devam etmiştir. Mecliste muhalefetine devam eden Kâzım Karabekir'in siyasal yaşamı İzmir Suikast Girişimi gerekçesiyle İstiklâl Mahkemelerinde yargılanmasıyla son bulmuştur.

Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümüne kadar siyaset sahnesinden uzak kalan Kâzım Karabekir, 1939 yılında İstanbul'dan milletvekili olarak seçilmiş ve 1946-1948 yılları arasında da Meclis Başkanlığı görevini yürütmüştür.

Anahtar Kelimeler: Kâzım Karabekir, I. TBMM, II. TBMM, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Milli Mücadele.

ABSTRACT

Kazım Karabekir, who was one of the most important officer of the last period of Ottoman Empire, was born in 11 August 1882 in Istanbul. After he graduated from Kuleli Military High School in 1900, he continued military collage, and he became lieutenant. In 5 November 1905, he graduated from military academy as a staff captain. In 1906, he started his military service as a lieutenant commander in Manastır.

His political life started with being member of the *Committee of Union and Progress*. He became very successful in both this field and military service. In addition, he gained several successes in the W.W.1. He tried to find solutions to rescue the country by signing the armistice of Montrose. He gained great success in War of Independence, especially in eastern front. In 23 April 1920, he contributed to open of Turkish Grand National Assembly and he came into office as a deputy of Edirne. At the same time, he continued to follow the Parliament I because of the continuation of the war and the commander of the Eastern Front, but he was guided by declaring his opinion on many important issues. The deputies who started activities with significant authorities, had a variety of differences in terms of their educational level and opinions. Their only purpose was to gain independence of country. Ending the war with the armistice of Mudania and reaching the aim, Turkish nation gained independence thanks to the deputies' effort and devotion who were changed I. Assembly. After gain independence, 1. Assembly believed that the country needs to be built, so they decided to have a vote and they ended the authority. II. Assembly, reestablished Turkey based on social, political and cultural. With the end of the war, Kazım Karabekir came to west side and he was charged as the deputy of Istanbul. In this period, he made significant works; he expressed his opinions and actions especially in the field of education, economic and military. In 17 November 1924, he was the leader of the progressive Republican Party which was the first organized opposing party of history of the republic. Opposing party could not last long and it was closed with the law on the maintenance of order in 3 June 1925. Kazım Karabekir criticized harshly classing of the party with the low on the maintenance of order and he thought that it was a historical mistake. The closure of his party did not finish his political life and his deputies continued. The political life of Kazım Karabekir, who is continuing to the

opposition in the Parliament, ended with his trial on the grounds of the Izmir Assassination Initiative in the Independence Courts.

Kazım Karabekir was away from political sphere until Mustafa Kemal's death and in 1939 he was elected as a deputy from Istanbul. Between the years 1946-1948, he carried on task of speakership.

Key Words: Kâzım Karabekir, I. Turkish Grand National Assembly, II. Turkish Grand National Assembly, Progressive Republican Party, National Struggle.

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın amacı, Kâzım Karabekir'in I. ve II. dönem TBMM faaliyetlerini ve milletvekilliği süresince siyasete olan katkılarını incelemektir. Bu zamana kadar Kâzım Karabekir'in adına birçok araştırma ve çalışma yapılmıştır ancak I. ve II. dönem TBMM'de ki faaliyetleri hakkındaki çalışmaların yeterli düzeyde olmadığı görülmektedir. Çalışmada, Kâzım Karabekir'in I. ve II. dönem TBMM'de milletvekili olması dolayısıyla bu süreçteki faaliyetleri incelenmiştir.

Çalışma süresi boyunca, Kâzım Karabekir'in hayatı boyunca ele almış olduğu eserler, kendi döneminde yaşayan aydın, asker ve siyasetçilerin kaleme aldığı eserler ve o dönemde çıkan gazetelerden ulaşılabildiği kadarı incelenmiştir. Kâzım Karabekir hakkında yayımlanmış eserler, bu dönemler üzerine yazılmış kitaplar, makaleler ve tezlerden de yararlanılmıştır. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Genelkurmay ATASE Arşivi, Emekli Sandığı Genel Müdürlüğü Arşivi, Kâzım Karabekir Müzesi Arşivi ve TBMM Arşivlerinde araştırmalar yapılarak bu dönemle ilgili belgelere ulaşılmıştır. Ayrıca Kâzım Karabekir'in kızı Timsal Karabekir Yıldırım ile röportaj yapılarak konuyla ilgili bilgiler teze aktarılmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde, I. TBMM'nin kuruluşu, açılışı, özellikleri sosyal ve düşünsel yapısı detaylı bir şekilde ele alınmıştır. İkinci bölümünde, I. Dönem TBMM'de Kâzım Karabekir'in faaliyetleri, Meclis'e katkıları ve yaşadığı süreçler aktarılmıştır. Üçüncü bölümünde, II. TBMM'nin açılışı, özellikleri, yapısal farklılıklar ve siyasi süreçler incelenmiştir. Dördüncü bölümünde, II. Dönem TBMM'de Kâzım Karabekir'in faaliyetleri, Meclis'e katkıları daha sonra Meclis'ten uzaklaştırılması ve bu süreçte yaşadıkları ele alınmıştır.

Çalışmam boyunca benden yardımlarını esirgemeyen ve bana yol gösterici olan başta çok kıymetli danışman hocam Sayın Doç. Dr. Şayan ULUSAN'a, Kâzım Karabekir hakkında benimle en kıymetli bilgileri paylaşan ve bu araştırmayı yapmamda büyük payı olan çok kıymetli Sayın Timsal Karabekir YILDIRAN'a minnet ve şükranlarımı sunmayı bir borç bilirim. Ayrıca kaynak araştırmasında, önemli belgelere ulaşmamda ve tezimin şekillenmesinde çok kıymetli yardımları olan Kâzım Karabekir Vakfı Müdürü Sayın Sadık TEKELİ'ye, hayatım boyunca bana inanan, maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen başta annem ve babam olmak üzere aileme de yürekten teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ.....	v
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ	1
KÂZIM KARABEKİR'İN HAYATI	1
1- AİLE DURUMU	1
2- ÖĞRENİM DURUMU	2
3- ASKERİ GÖREVLERİ VE YÜKSELME TARİHLERİ	2
4- ASKERLİK SONRASI FAALİYETLERİ	6
5- BASILMIŞ ESERLERİ	7
6- BASILMAMIŞ ESERLERİ.....	10
7- EĞİTİM HAYATINA KATKILARI.....	11
A- AÇTIĞI OKULLAR	13
a- Erzurum Okulları.....	13
b- Sarıkamış Okulları.....	13
B- AÇTIĞI KURSLAR.....	13
C- SOSYAL FAALİYETLER	14
a- Güzel Sanatlar	14
b- Bayramlar.....	14
D- ÇOCUKLAR ORDUSU	14

I. BÖLÜM

I. DÖNEM TBMM VE KÂZIM KARABEKİR'İN FAALİYETLERİ

(1920-1923)

1.1. BİRİNCİ TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NİN AÇILIŞI	16
1.2. HÜKÜMETİN KURULUŞU	24

1.3. MECLİS'İN ADININ BELİRLENMESİ.....	27
1.4. BİRİNCİ TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NİN ÖZELLİKLERİ	28
1.5. BİRİNCİ TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NİN YAPISI	29
1.6. TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NİN SOSYAL VE DÜŞÜNSEL YAPISI	30
1.7. 1920 YILI OLAYLARI.....	32
1.7.1. Milli Plan.....	32
1.7.2. Kâzım Karabekir Paşa'nın Edirne Milletvekilliği.....	34
1.7.3. Erzurum Çocuklar Ordusu.....	34
1.7.4. Şark Cephesi'nde Kâzım Karabekir Paşa.....	36
1.7.5. Gümrü Antlaşması (3 Aralık 1920).....	40
1.8. 1921 YILI OLAYLARI.....	42
1.8.1. Teşkilât-ı Esasiye Kanunu (20 Ocak 1921).....	42
1.8.2. Londra Konferansı (21 Şubat-12 Mart 1921).....	43
1.8.3. Moskova Antlaşması (16 Mart 1921).....	46
1.8.4. Başkomutanlık Kanunu (5 Ağustos 1921).....	47
1.8.5. Kars Konferansı ve Kars Antlaşması (13 Ekim 1921).....	49
1.9. 1922 YILI OLAYLARI.....	50
1.9.1. Kâzım Karabekir Paşa'nın Şark Cephesi Kumandanlığından Alınarak Müdafaa-i Milliye Vekâlet'ine Tayin Meselesi.....	50
1.9.2. Kâzım Karabekir Paşa'nın İktisadi ve Sınai İlerleme ve Halk Kitapları Hakkında Teklifi.....	51
1.9.3. Kâzım Karabekir Paşa'nın Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'ya Hükümetin Şekli ve Ayan Meclisi Hakkında Teklifi (18 Şubat 1922).....	52
1.9.4. Kâzım Karabekir Paşa'nın Sarıkamış'ta Çocuklar İçin Düzenlediği Ağaç Bayramı.....	54
1.9.5. İstiklâl Marşı Üzerine Kâzım Karabekir Paşa'nın Yazmış Olduğu Marşlar.....	55

1.9.6. Azerbaycan'ın Latin Harflerini Kabul Etmesi ve Türkiye'ye Yansıması	57
1.9.7. Kâzım Karabekir Paşa'nın Kars Bölgesi Üzerine Görüşleri.....	58
1.9.8. Mustafa Kemal Paşa ile Kâzım Karabekir Paşa Arasında Vekiller Heyeti Hakkında Haberleşme.....	59
1.9.9. Yeni Başkomutanlık Kanunu.....	60
1.9.10. Yunan Ordusuna Taarruz ve Son Zafer.....	61
1.9.11. Zaferden Sonra Kâzım Karabekir Paşa'nın Görüş ve Düşünceleri	62
1.9.12. Mudanya Konferansı (3-11 Ekim 1922).....	64
1.9.13. İstiklâl Harbinin Sona Ermesiyle Birlikte Gelişen Olaylar ve Kâzım Karabekir Paşa'nın Düşünceleri.....	65
1.9.14. Paşaların Tekrar Meclise Dönüşü ve Faaliyetleri.....	67
1.9.15. Mecliste İkinci Başkanlık Seçimleri.....	69
1.10. 1923 YILI OLAYLARI.....	71
1.10.1. Lozan Antlaşması.....	71
1.10.2. Meclisteki Müzakereler.....	75
1.10.3. İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat-4 Mart 1923).....	77
1.10.4. İntihap Kanunu (3 Nisan 1923).....	80
1.10.5. Tedrisat-ı İptidaiye Kanunu (7 Nisan 1923).....	81
1.10.6. Hapishanelerin Durumu ve Genel Af Meselesi.....	82
1.10.7. İkinci Avans Kanunu.....	83
1.10.8. Hükümetin Şekli ile İlgili Görüşler.....	84

II. BÖLÜM

II. DÖNEM TBMM VE KÂZIM KARABEKİR'İN FAALİYETLERİ

(1923-1927)

2.1. İKİNCİ TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ' NİN AÇILIŞI	86
2.2. İKİNCİ TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ' NİN YAPISI.....	93
2.3. İKİNCİ TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NİN ÇALIŞMALARI	94

2.3.1. Halk Fırkası.....	95
2.3.2. Yeni Türkiye Devleti'nin Başkenti: Ankara.....	96
2.3.3. Cumhuriyet'in İlanı (29 Ekim 1923).....	97
2.3.4. Halifeliğin Kaldırılması (3 Mart 1924).....	99
2.4. KÂZIM KARABEKİR PAŞA'NIN İSTANBUL MİLLETVEKİLLİĞİ.....	101
2.4.1. Teşkilât-ı Esasiye Müzakeresi.....	102
2.4.2. Heyeti Vekile Başkanlık Seçimleri.....	103
2.4.3. Milli ve Şahsi Meseleler Üzerine Kâzım Karabekir Paşa'nın Düşünceleri.....	104
2.4.4. Kâzım Karabekir Paşa'nın Vilayet Ziyaretleri.....	105
2.4.5. Kâzım Karabekir Paşa'nın Birinci Ordu Müfettişliği.....	107
2.4.6. Kâzım Karabekir Paşa'nın Türkiye Halk Mektepleri Kongresi Başkanlığına Seçilmesi.....	108
2.4.7. Kâzım Karabekir Paşa'nın Ordunun Siyasetten Ayrılmasına Dair Teklifi.....	109
2.5. 1924 YILI OLAYLARI.....	109
2.5.1. Müfettiş-i Umumilik Kanunu, Yüksek Vatan Şurası ve Askeri Şura'nın Teklifi.....	110
2.5.2. Kâzım Karabekir Paşa'nın Ordudan İstifası.....	111
2.5.3. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kuruluşu.....	115
2.5.3.1. Kâzım Karabekir Paşa'nın Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na Katkıları.....	117
2.6. 1925 YILI OLAYLARI.....	121
2.6.1. Tahriri Sükûn Kanunu.....	121
2.6.2. Şeyh Said İsyanı ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kapatılması.....	123
2.6.3. Âli Şûrayı Askeri'nin Teşkilat ve Vazifesi Hakkında Kanun Tasarısı ile Müdafaa-i Milliye Encümeni Tutanağı Müzakeresi.....	126

2.6.4. Gazilerin Yaşamlarını Rahat Sürdürebilmeleri İçin Çıkarılan Kanun Tasarısı.....	130
2.6.5. Muvazene-i Umumiye Kanun Tasarısı ve Maarif Vekâleti Bütçesi Müzakeresi.....	132
2.6.6. Şark Vilayetlerinde Başvekâlet Tezkeresi.....	134
2.6.7. Mecliste Fethi Bey Kabinesi'nin İstifası ve İsmet İnönü Kabinesi	134
2.6.8. Mecliste Divan-ı Harplerden Ortaya Çıkan İdam Hükümlerinin Sureti İnfazı Hakkında Tezkere ve Adliye Encümeni Mazbata Müzakeresi	136
2.6.9. Mecliste İstiklâl Mahkemeleri ile İlgili Müzakereler.....	137
2.7. 1926 YILI OLAYLARI.....	142
2.7.1. Medeni Kanun'un Kabulü (17 Şubat 1926).....	143
2.7.2. Musul Sorunu ve Ankara Antlaşması.....	143
2.7.3. İzmir Suikastı ve Kâzım Karabekir'in Yargılanması.....	146
2.8. 1927 YILI OLAYLARI.....	151
2.8.1. Kâzım Karabekir Paşa'nın Meclis'ten Ayrılışı	151
SONUÇ.....	156
KAYNAKÇA	159
EKLER.....	172

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
ATASE	: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt ve Denetleme Başkanlığı Arşivi
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
Bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
HF	: Halk Fırkası
Nu.	: Numara
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCF	: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
Yay. Haz.	: Yayına hazırlayan

GİRİŞ

KÂZIM KARABEKİR'İN HAYATI

1- AİLE DURUMU

Kâzım Karabekir, 11 Ağustos 1882'de İstanbul Küçükmustafapaşa'da büyükannesinin konağında dünyaya gelmiştir.¹ Bu konak daha sonrasında mahalle yangınında yanmıştır.² Doğum yeri aynı zamanda Zeyrek (İstanbul'un Fatih ilçesine bağlı semt adı)olarak da geçmektedir.³ Babası Karabekiroğlu'larından Mehmet Emin Paşa'dır.⁴ Babası ve dedeleri Karaman'ın 20 km. kuzey doğusundaki Kasaba, diğer adı ile Gaferiyat köyü şimdinin Kâzım Karabekir ilçesindendir. Babası Mehmet Emin Paşa, Kırım harbine 16 yaşında iken gönüllü olarak yazılmış, Silistre ve Sivastopol savaşlarına katılmıştır. Daha sonra nizamiyeden jandarmaya geçmiştir.⁵

27 Şubat 1924'te Kâzım Karabekir, Aydınli Cemal Bey'in kızı İclal Hanım ile nişanlanmıştır. Nişanlandıkları zaman, İclal Hanım'ın kardeşleri; Melike Hanım 18, Ekrem 25, Orhan 10, Nejat Beyler 8 yaşındadır. İclal Hanım'ın öz annesi kendisi beş yaşında iken, üvey annesi ise nişanından iki hafta önce vefat etmiştir.⁶

14 Haziran 1924'te Kâzım Karabekir, Erkân-ı Harbiye Başkanı Fevzi Paşa'yı ziyaret ederek, evlenmek için izin istemiştir. Fakat Fevzi Paşa, vaziyetlerin karışık olduğunu ortada Musul meselesi varken Ankara'dan ayrılmasını uygun bulmamıştır.

Kâzım Karabekir, 1926 yılında İclâl Çiftci ile evlenmiş, Süeda Emel, Havva Hayat (ikizler) ve Timsal adlı üç çocuğu dünyaya gelmiştir.⁷

¹ Nuri Köstüklü, **Kâzım Karabekir ve Eğitim**, Çizgi Kitabevi, Konya 2009, s. 11.

² Kâzım Karabekir, **Hayatım**, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2009, s. 27.

³ Hülya Toker, Nurcan Aslan, **Birinci Dünya Savaşına Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri**, Cilt 3, Ankara Genel Kurmay Basımevi, Ankara 2009, s. 240.

⁴ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 1923: 301000, Kutu No: 125, Dosya No: 1, Sıra No: 2.

⁵ Köstüklü, s. 11.

⁶ Toker, Aslan, s. 241.

⁷ **Emekli Sandığı Arşivi**, Kâzım Karabekir'in Şahsi Dosyası.

2- ÖĞRENİM DURUMU

İlkokula İstanbul Zeyrek'te başlamıştır. Fakat sonrasında babasının görevi sebebiyle Van, Harput ve Mekke'de devam etmiştir. Orta tahsilini 1894 yılında Fatih Askeri Rüştiyesinde başlayarak bitirmiştir. Lise tahsilini ise 1897 yılında Kuleli Askeri İdadisi'ne girerek başarıyla tamamlamıştır.⁸ 14 Mart 1900'de başladığı Harp Okulunu 16 Aralık 1902'de birincilikle bitirmiş ve teğmen olmuştur. Harp Akademisini de birincilikle bitirerek 5 Kasım 1905'te kurmay yüzbaşı rütbesiyle mezun olmuştur. Manastır'da Üçüncü Ordu emrinde kurmay stajını tamamlayarak orduda göreve başlamıştır. Almanca, Rusça, Bulgarca, Fransızca dillerini iyi düzeyde biliyordu.⁹

3- ASKERİ GÖREVLERİ VE YÜKSELME TARİHLERİ

Kâzım Karabekir, Harbiye'yi birincilikle bitirerek 6 Aralık 1902'de teğmen, 6 Aralık 1903'te üsteğmen, 5 Kasım 1905'te Harp Akademisini de birincilikle bitirerek kurmay yüzbaşı olmuştur. 10 Aralık 1905 tarihinde 2'nci Ordu emrine atanmıştır. Fakat kendi isteği üzerine bu göreve gitmemiştir. 11 Ocak 1906'da 3'üncü Ordu emrine atanarak, 13'üncü Seyyar Topçu Alayı 4'üncü Bölükte göreve başlamıştır. Enver Bey ile "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti" nin daha sonra "İttihat ve Terakki" adını alan Cemiyetin Manastır merkezini kurmuştur.¹⁰ Manastır Bölge Kurmay Başkanlığında da görev yapan Kâzım Karabekir, Rum ve Bulgar çeteleri ile çarpışmalarda bulunarak başarılar sağlamıştır. Bulgarlarla yapılan savaştan sonra Kâzım Karabekir 19 Ağustos 1907'de kolağası (önyüzbaşı) rütbesine yükselmiştir.¹¹

6 Eylül 1907 tarihinde İstanbul Harp Okulu Tabiye Öğretmen Yardımcılığı görevine tayin edilmiştir.¹²

19 Kasım 1908 tarihinde Edirne'de 2'nci Ordu 3'üncü Nizamiye Tümeni Kurmaylığı görevine atanmıştır.¹³

⁸ **Kâzım Karabekir Paşa Askeri Hayatı ve Komutanlığı**, Genel Kurmay Basımevi, Ankara 1993, s.2.

⁹ Kâzım Karabekir, **İstiklâl Harbimizin Esasları**, Emre Yayınları, İstanbul 1995, s. 5.

¹⁰ **Kâzım Karabekir Sempozyumu-I**, Yay. Haz. Pınar Feyzioğlu Akkoyunlu, Kâzım Karabekir Vakfı, İstanbul 2010, s. 9.

¹¹ Köstüklü, s. 11.

¹² Köstüklü, s. 11.

¹³ Toker, Aslan, s. 242.

13 Nisan 1909 tarihinde 31 Mart olayı üzerine Hareket Ordusunun 2'nci Tümen Kurmay Başkanı olarak İstanbul'a gitmiştir. 1910 tarihinde Arnavutluk Ayaklanmasını bastırma sebebiyle kurulan Mürettep Kolordu 1'inci Şube Müdür Vekili olarak görev yapmıştır. Balkan savaşında da Edirne kalesi komutanı Şükrü Paşa'nın emri altında kurmay binbaşı olarak görev almıştır.¹⁴

15 Ocak 1911 tarihinde 4'üncü Edirne Kolordusu 10'uncu Edirne Tümeni Kurmaylığı görevine tayin edilmiştir.¹⁵ 26 Nisan 1912 tarihinde, Balkan savaşına katılmıştır.¹⁶ 9 Haziran'da ek bir görev olarak geçici olarak Bulgar sınırı Edirne Kısmi Komiserliğine atanmıştır. Sonrasında bir müddet Alman Islah Heyeti refakatinde bulunmuştur. 22 Haziran 1913 tarihinde Edirne savunmasında Bulgarlara esir düşerek o yıl içerisinde barış sağlandıktan sonra esaretten dönmüştür. 2 Aralık 1913 tarihinde karma komisyonunda zarar ve ziyanları tespit etmek için görevlendirilmiştir. 8 Ocak 1914 tarihinde Genelkurmay 2. Şubede Müdür Yardımcılığı görevine daha sonrasında Genel Karargâh 2. Şube İstihbarat Müdürü olarak atanmıştır. I. Dünya Savaşında Genel Karargâh (Başkomutanlık) Haber alma Şube Müdürlüğü, İran Sefer Kuvveti Komutanlığı, İstanbul'dan Çanakkale'ye giden 14. Tümen Komutanlığı 1. Ordu Kurmay Başkanlığı görevlerinde bulunmuştur.¹⁷ Karabekir, 24 Mayıs 1914'te Harp Madalyası almıştır. 7 Aralık 1914'te de kurmay yarbay rütbesini almıştır.¹⁸

6 Mart 1915 tarihinde 1. Seferi Kuvvetler Komutanı görevinde iken 5. Kolordu 14. Tümen Komutanlığı görevine tayin edilmiştir. 28 Temmuz 1915 tarihinde Muharebe Gümüş Liyakat Madalyası ve Alman Hükümeti tarafından ikinci dereceden Kılıncılı Nişan almıştır.¹⁹

10 Kasım 1915 tarihinde 6. Ordu Kurmay Başkanlığı görevinde bulunmuştur. 14 Aralık 1915, Çanakkale savaşı esnasında da kurmay albaylığa yükselmiştir. 23 Mart 1916 tarihinde Gümüş İmtiyaz Madalyası almıştır.²⁰

¹⁴ Köstüklü, ss. 11-12.

¹⁵ Karabekir, İstiklâl Harbimizin..., s. 5.

¹⁶ Karabekir, s. 1.

¹⁷ Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem (1919-1923)**, I. Dönem Milletvekillerinin Özgeçmişleri, Cilt 3, T.B.M.M. Vakfı Yayınları, Ankara 1995, s. 316-317.

¹⁸ Toker, Aslan, s. 242.

¹⁹ Toker, Aslan, s. 242.

²⁰ Köstüklü, ss. 11-13.

27 Nisan 1916 tarihinde Mareşal Goltz'un Kurmay Başkanı olarak Irak bölgesine gitmiş, Mareşalin vefatı üzerine 18. Kolordu komutanı olarak görev yapmıştır. Kütü'l Amare'nin kuşatılma ve düşürülmesinden Bağdat muharebesinin sonuna kadar bu görevde kalmıştır. 2 Şubat 1917 tarihinde Muharebe Altın Liyakat Madalyası ve ikinci sınıf Meziyet-i Askeriye Salib Nişanı almıştır. 8 Nisan 1917 tarihinde Diyarbakır bölgesinde 2. Kolordu Komutanlığı görevinde bulunmuştur. Bu sırada 2. Ordu komutanlığına da vekâlette bulunmuştur. 1918 yılı başında Kafkas Kolordu Komutanlığı görevine tayin edilmiştir. Erzurum ve Erzincan bölgelerini düşman işgalinden kurtarmıştır. Kars, Sarıkamış ve Gümrü kalelerinin kurtarılmasında ki başarısından dolayı Tuğgeneralliğe terfi ettirilmiştir. Bu görevinden sonra Tebriz bölgesine hareket ederek İran Azerbaycan'ından İngiliz kuvvetlerini çıkartarak başarı sağlamıştır. Osmanlı Hükümeti tarafından birçok harp nişanı ve madalyalar ile ödüllendirilmiştir. Ateşkesten sonra kendisine Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği teklif edilerek İstanbul'a çağırılmıştır. Kâzım Karabekir, bu teklife pek olumlu bakmayarak, İstanbul'da göreve başladığında pasif hale geleceğini bu zor süreçte vatanın karşılaştığı felakete seyirci kalacağını bildiğinden bu görevi istemeyerek, genç komutanların Anadolu'ya giderek orada orduların başında durması gerektiğini ve kendisinin de doğuya gönderilmesi isteğini ilgili makamlara teklif etmiştir. Bu süreçte Milli Mücadele'yi başlatmak isteyen Mustafa Kemal Paşa ile Şişli'deki evinde ciddi görüşmeler yapmışlardır. Bu görüşmeler tarih açısından büyük değer taşımaktadır.²¹

Karabekir, 28 Mart 1918 tarihinde ikinci dereceden Kılınçlı Osmani Nişanı almıştır. 1. Kafkas Kolordu Komutanı olarak Erzincan ve Erzurum'u müdafaa etmiş ve burada ki başarısından dolayı 28 Temmuz 1918 tarihinde Mirliya (Tuğ-Tümgeneral) görevine tayin edilmiştir.²²

25 Aralık 1918 tarihinde 14. Kolordu Komutanı görevine tayin edilmiştir. Vatanın kurtarılmasının sadece topyekûn Anadolu'ya geçmekle mümkün olacağına inanan Kâzım Karabekir Paşa, tayin edildiği Tekirdağ bölgesindeki 14. Kolordu Komutanlığı görevinden doğu bölgesindeki orduya ataması sağlanmıştır. Kâzım Karabekir Paşa, Milli Mücadele'nin Erzurum'dan başlatılabileceğine inanmıştı.²³

²¹ Köstüklü, s. 12.

²² Çoker, s. 317.

²³ Kâzım Karabekir, **Gizli Harp İstihbarat**, Kamer Yayınları, İstanbul 1998, ss. 13-14.

2 Mart 1919 tarihinde 15. Kolordu Komutanlığı görevine atanmıştır.

3 Mayıs 1919 tarihi itibari ile Erzurum'a gelişinden itibaren Milli Mücadele'nin, mili davanın gerçekleşmesi için bu yolda Mustafa Kemal Paşa ile beraber çalışmıştır. Atatürk'ün, 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkarak Milli Mücadele'yi başlatmasında ve bu harekete ilk katılarak, Mustafa Kemal Paşa'yı destekleyenlerden olmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın askerlikten ayrıldığı sırada İstanbul hükümetinin kendisine verdiği tutuklama emrine karşılık: *"Ben Mustafa Kemal'i tutuklamam, bu vatan için çalışan bir insan"* diyerek saraya ret cevap vermiştir. Fakat bu esnada bu haber Mustafa Kemal'e gitmemiş ve o da Kâzım Karabekir tarafından tutuklanmayı beklememiştir. Karabekir Paşa odaya girmiş ve Mustafa Kemal Paşa'yı saygıyla selamlayarak şunları söylemiştir: *"Kumandamda bulunan zabitan ve efradın hürmet ve tanzimlerini arza geldim. Siz bundan evvel olduğu gibi bundan böyle de muhterem kumandanımsınız. Kolordu komutanına mahsus araba ile maiyetinize bir takım süvari getirdim. Hepimiz emrinizdeyiz."* Bunun üzerine gözleri yaşlı bir şekilde birbirlerine sarılmışlardır.²⁴ Kurtuluşun yıldızı o gün Erzurum'daki tarihi konakta parlamıştır. Bu olaydan sonra da Kâzım Karabekir ile Mustafa Kemal arasındaki haberleşme düzenli olarak devam etmiştir. Erzurum ve Sivas Kongrelerinin hazırlanması ve başarı ile neticelenmesinde büyük emeği geçmiştir. Üstün bir ahlak ve karakter örneği olarak tarihe yazılmıştır. 9 Haziran 1920 tarihinde Doğu Cephesi Komutanlığı onaylanmıştır.²⁵

Kâzım Karabekir Paşa Doğu Cephesi Komutanı olarak Ermeniler tarafından işgal edilen Türk topraklarının (Kars, Ardahan, Batum) kurtarılmasını sağlamıştır. Bu zaferler üzerine 31 Ekim 1920'de Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa tarafından Ferikliğe terfiisi müjdelenmiştir.²⁶

2 Aralık 1920 tarihinde Ermenistan ile Gümrü Antlaşmasını imzalamıştır. Rusya ile Kars Konferansında Türk heyetine başkanlık yapmıştır.²⁷ 7 Mart 1921 tarihinde Gürcistan'ın elinde kalan Ardahan ve Artvin bölgeleri Doğu Cephesi kuvvetleri tarafından kurtarılmıştır. Kâzım Karabekir Paşa'nın Doğu Cephesinde

²⁴ Timsal Karabekir Yıldırım, Doğum Tarihi: 26.01.1941, Kâzım Karabekir Vakfı'nda 02.05.2017 tarihinde yapılan görüşme.

²⁵ **Emekli Sandığı Arşivi**, Kâzım Karabekir'in Şahsi Dosyası.

²⁶ Toker, Aslan, s. 240; Kâzım Karabekir, **Günlükler (1906-1948)**, Cilt I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, s. 710.

²⁷ Köstüklü, ss. 12-13.

göstermiş olduğu bu başarıları aynı zamanda Batı Cephesini ardından desteklemek ve korumak şeklinde değerlendirildiği gibi, Milli Mücadele'ye katılmış olanların iman ve umutlarını artıran birer zafer olarak da tarihe yazılmıştır.²⁸

15 Ekim 1922 tarihinde Kâzım Karabekir Paşa'nın büyük zafer ile birlikte Doğu Cephesindeki görevi sona ererek, Ankara'ya geçmiştir. 30 Ekim'de Meclise katılmıştır. TBMM ikinci dönemde (1923-1927) İstanbul Milletvekili olarak görevini devam ettirmiştir.²⁹

Asker milletvekilleri ordudaki görevlerinden izinli sayılmaktaydılar. 1924 yılı Kasım ayında Meclis veya ordudaki görevlerini tercih etmeleri kararlaştırılması üzerine, Kâzım Karabekir Paşa 24 Kasım 1924'te milletvekilliği görevini tercih ederek askeri görevi I. Ordu komutanlığından çekilmiştir. Kâzım Karabekir Paşa'nın Milli Mücadele cephesinde göstermiş olduğu hizmet neticesinde, TBMM'nin 21 Kasım 1923'te çıkarttığı karar ile Kırmızı-Yeşil şeritli İstiklal Madalyası ile ödüllendirilmiş ve 23 Mart 1925 tarihinde TBMM Genel Kurulunda ilk defa yapılan törende takdim edilmiştir.³⁰

4- ASKERLİK SONRASI FAALİYETLERİ

Kâzım Karabekir Paşa, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde I. Dönem Edirne milletvekili, II. Dönem ise İstanbul milletvekili olarak görev yapmıştır.³¹

9 Kasım 1924 tarihinde Halk Fırkasından istifa etmiştir. 17 Kasım 1924'te Kâzım Karabekir, Rauf Orbay, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele, Cafer Tayyar Eğilmez, Adnan Adıvar'ın öncülüğünde Cumhuriyet döneminin ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurmuşlardır. Kâzım Karabekir Paşa bu partinin başkanlığına seçilmiştir. Fakat Şeyh Said Ayaklanmasını bazı milletvekillerinin kışkırttığı iddiası ile 3 Haziran 1925'te parti hükümet tarafından kapatılmıştır.

14 Haziran 1926 tarihinde Kâzım Karabekir ve arkadaşları Atatürk'e suikast girişimi ihbarı üzerine tutuklanmışlardır. Tutuklanan 49 kişi ile beraber İzmir'de

²⁸ Köstüklü, s.13.

²⁹ **Emekli Sandığı Arşivi**, Kâzım Karabekir Paşa'nın Şahsi Dosyası.

³⁰ Çoker, ss. 317-318.

³¹ **BCA.**, 1923: 301000, Kutu No: 125, Dosya No: 1, Sıra No: 2.

Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanmıştır. Mahkeme İzmir suikastı ile Kâzım Karabekir'in en ufak bir ilgisini göremeyerek, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele, Cafer Tayyar Eğilmez, Cemal Mersinli ile birlikte serbest kalmalarına karar vermiştir.³² Kâzım Karabekir Paşa yasama görevine geri dönmüş fakat 1 Mart 1927'de milletvekilliği görevi son bulmuştur. Ordu kadrosunda açığa alınınca 1 Kasım 1927'de emekliye ayrılmıştır.³³

Kâzım Karabekir Paşa, 1926-1938 yılları arası İstanbul-Göztepe'de bulunan evinde ilmi çalışmalarda bulunmuş ve önemli eserler kaleme almıştır. 26 Ocak 1939 tarihinde yapılan ara seçimde tekrardan İstanbul Milletvekilliğine seçilmiştir. 6., 7., 8., dönemlerde İstanbul milletvekili olarak görev yapmıştır. 5 Ağustos 1946 tarihinde TBMM Başkanlığına seçilmiştir. Bu görevini ölümüne kadar sürdürmüştür.³⁴

25 Ocak 1948 tarihinde Ankara'da vefat etmiştir.³⁵ Cebeci Askeri Mezarlığı'na defnedilen na'şı, 30 Ağustos 1988 tarihinde devlet töreni ile birlikte Devlet Şehitliği'ne, Birinci Dünya Savaşı ile İstiklâl Harbi'ndeki silah arkadaşlarının yanına nakledilmiştir.³⁶

5- BASILMIŞ ESERLERİ

Kâzım Karabekir, *1917-1920 Arasında Erzincan'dan Erivan'a Ermeni Mezâlimi*, Yay. Haz. Ömer Hakan Özalp, Emre Yayınları, İstanbul 2000.

Kâzım Karabekir, *Ankara'da Savaş Rüzgârları-II. Dünya Savaşı*, Yay. Haz. Faruk Özerengin, Emre Yayınları, İstanbul 1994.

Kâzım Karabekir, *Bir Düello Bir Suikast*, Emre Yayınları, İstanbul 1995.

Kâzım Karabekir, *Birinci Kafkas Kolordusunun 1334 Senesindeki Harekât ve Meşhudâtı*, Hakkında General Harbord Riyasetindeki Amerika Heyetine Takdim Edilen Rapor, 1917.

³²Köstüklü, s. 14.

³³ **Emekli Sandığı Arşivi**, Kâzım Karabekir'in Şahsi Dosyası.

³⁴ Çoker, ss. 317-318

³⁵ **Emekli Sandığı Arşivi**, Kâzım Karabekir'in Şahsi Dosyası.

³⁶ **Kâzım Karabekir Sempozyumu-II**, Yay. Haz. Pınar Feyzioğlu Akkoyunlu, Kâzım Karabekir Vakfı, İstanbul 2012, s. 10.

Kâzım Karabekir, *Bolşevik Ordusunun Çekilmesinden Sonra Osmanlı Ordusunun İleri Harekâtı*, (15. Kor. Matb.) Erzurum 1917.

Kâzım Karabekir, *Bulgar Ordusunun Terbiyesi*, Edirne Orduevinde Verdiği Konferans Metni, Edirne 1920.

Kâzım Karabekir, *Cihan Harbine Neden Girdik? Nasıl Girdik? Nasıl İdare Ettik?* Cilt 1- 4, Emre Yayınları, İstanbul 1937.

Kâzım Karabekir, *Çocuk Davamız*, Emre Yayınları, C.1-2, İstanbul 1990.

Kâzım Karabekir, *Çocuklara Öğüdlerim*, Yay. Haz. Faruk Özerengin, Emre Yayınları, İstanbul 2000.

Kâzım Karabekir, *Öğüdlerim*, Erzurum 1918.³⁷

Kâzım Karabekir, *Edirne Hatıraları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009.

Kâzım Karabekir, *Erkân-ı Harbiye Vezâifinden İstihbarat*, İstanbul 1920.

Kâzım Karabekir, *Ermeni Dosyası*, Yay. Haz. Faruk Özerengin, Emre Yayınları, İstanbul 1995.

Kâzım Karabekir, *Ermeni Mezalimi (Anadolu'dakiler)*, 1916.

Kâzım Karabekir, *Erzincan ve Erzurum'un Kurtuluşu*, İstanbul 1939.³⁸

Kâzım Karabekir, *Gizli Harp İstihbarat*, Yay. Haz. Emrullah Tekin, İstanbul 1998.

Kâzım Karabekir, *Günlükler (1906-1948)*, Cilt I-II, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009.

Kâzım Karabekir, *Hayatım*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008.

Kâzım Karabekir, *İktisat Esaslarımız*, Emre Yayınları, İstanbul 2001.

³⁷ Köstüklü, s. 15; Azerbaycan ve Afganistan'da da baskıları yapılmıştır. Bu eser sonrasında “**Çocuk Davamız**” adlı eserle birleştirilerek “**Çocuk Davamız – Öğüdlerim**” adıyla 1990 yılında İstanbul'da yeni harflerle yayınlanmıştır.

³⁸ Köstüklü, s. 14; Bu eser sonrasında “**Sarıkamış Kars ve Ötesi**” adlı eserle birleştirilerek tekrardan basılmıştır. Doğunun Kurtuluşu, Erzincan ve Erzurum'un Kurtuluşu, Sarıkamış, Kars ve Ötesi, Erzurum 1990. Emre Yayınları tarafından da İstanbul'da 2000 yılında yeniden yayınlanmıştır.

Kâzım Karabekir, *İngiltere, İtalya ve Habeş Harbi*, Tecelli Matbaası, İstanbul 1935.

Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, Cilt I-II, Emre Yayınları, İstanbul 1960.

Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkânı*, Menteş Kitabevi, 2 Cilt, İstanbul 1967.

Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimizin Esasları*, Emre Yayınları, İstanbul 2000.

Kâzım Karabekir, *İstiklâl Mahkemeleri Adil miydi? İzmir Suikastı İddianame ve Kâzım Karabekir'in Savunması*, Yay. Haz. Sümer Kılıç, Emre Yayınları, İstanbul 1994.

Kâzım Karabekir, *İtalya-Habeş*, Tecelli Matbaası, İstanbul 1935.

Kâzım Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909*, Yay. Haz. Faruk Özerengin, Emre Yayınları, İstanbul 2000.

Kâzım Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti Neden Kuruldu? Nasıl Kuruldu? Nasıl İdare Olundu?* Yay. Haz. Emel-Faruk Özerengin, Emre Yayınları, İstanbul 1982.

Kâzım Karabekir, *Kürt Meselesi*, Yay. Haz. Faruk Özerengin, Emre Yayınları, İstanbul 1994.³⁹

Kâzım Karabekir, *Osmanlı Ordusu Taarruz Fikri*, Edirne Orduvindeki Konferans, Edirne 1920.

Kâzım Karabekir, *Sanayi Projeleri*, Ankara 1921.

Kâzım Karabekir, *Sırp Bulgar Seferi*, Matbaa-i Askeriye, Edirne 1911.

Kâzım Karabekir, *Şarklı İbret*, Trabzon 1920.

Kâzım Karabekir, *Talim ve Terbiye Hakkında Ana Hatlar*, Ankara 1922.

Kâzım Karabekir, *Tarihte Almanlar ve Alman Ordusu*, Emre Yayınları, İstanbul 2001.

³⁹ Köstüklü, s. 17; "Kürt Meselesi" adlı kitabın s. 173-294'teki ekleri Çocuk Davamız ve İstiklâl Harbimiz adlı kitaplardan alıntıdır.

Kâzım Karabekir, *Türkiye’de ve Türk Ordusunda Almanlar*, Emre Yayınları, İstanbul 2001.

Kâzım Karabekir, *Ülkümüz Kuvvetli Bir Türkiye’dir*, İstanbul 1947.

6- BASILMAMIŞ ESERLERİ

Benlik,

Bir İhtiyaç,

Casuslar,

Çekişmelerim,

Çocuklar İçin: Fena Âdetler, Fena İtikadlar,

Çocuklar İçin: Güzel Huylar,

Çocuklar İçin: İyilik, Sağlık,

Çocuklar İçin: Kazanç ve İdare,

Elemlı Günlerim,

Erkânı Harbiye Vazifeleri,

Ermeniler Nereden Geldiler, Nereye Gidiyorlar,

Haksızlığa Karşı,

Harbiumumî Hatırası,

Hata-Savap Cetveli,

Hür Can,

Hürriyet ve İstiklâl Mücadelelerimizin Ruhî Tahlili,

İdeal Millet,

İnkılap Hareketleri,

İstiklâl Harbi Hatırası,

Kalp Yolu,

Kars'ın Tarihi

Lâyhalarım,

Medeniyet Yolcusu,

Millî Terbiye ve Çocuklar Ordusu,

Osmanlı Câmiası'ndan Milli Ayrılıklar,

Plevne'yi Ziyaret,

Sarıkamış'ın Tarihi,

Türkiye'de Hürriyet Cereyanları,⁴⁰

Yavrularımın Kitabı.⁴¹

7- EĞİTİM HAYATINA KATKILARI

Kâzım Karabekir Paşa, Türk Tarihi boyunca askeri görevleri ile bilinmiş ve tanınmıştır. Fakat Paşa'nın unutulmayacak bir yönü ise muhakkak eğitimciliğidir. Bu yönünün olmasının en büyük sebeplerinden biri ülkede eğitimin çok ihmal edilmiş olması ve problemlerin çoğunluğunun bundan kaynaklı olduğunun bilincinde olmasıdır. Bir milletin kurtuluşunda, geleceğinin şekillenmesinde en büyük faktörün eğitim olacağını düşünceleri ve faaliyetleri ile göstermiştir.⁴² Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın program içeriğinde eğitime çok önem vermiş olup, programın 49-54. maddeleri tamamen eğitim politikasıyla ilgilidir.⁴³

Kâzım Karabekir yoksul çocuklara yardım etmeyi ailesinden gördüğünü ailesinin himayesinde birçok kimsesiz çocuğun yetişmiş olduğunu ifade etmektedir.

⁴⁰ Köstüklü, s. 17.

⁴¹ M. Fahrettin Kırzioğlu, **Kâzım Karabekir**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991, s. 56-59; Basılmamış bu eserler, 4 Haziran 1933 sabahındaki aramada Paşa'nın evinden alınıp götürülmüştür.

⁴² Zekeriyâ Uludağ, "Kâzım Karabekir'in Eğitimle İlgili Düşüncelerinin Değerlendirilmesi", **Atatürk Araştırma Merkezi**, Ankara 2013.

⁴³ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952**, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1952, s. 620. Bkz., "Siyaset-i Maarif bölümünde; terbiyeye önem verilmesi, gençlere milli terbiyenin verilmesi, fen ve teknik okullarının artırılması, ilkokulların idaresinin yerel yönetimlere devredilmesi, şehit çocuklarının ücretsiz okutulması, yetiştirme yurtları açılması ifade edilmektedir."

Karabekir Paşa bunu gelenek haline getirerek sürdürmüştür. 1905 sonlarında görev icabı köylerde dolaşırken köy okullarında ihtiyaç sahiplerine defter, kitap kalem gibi hediyeler vererek çocukları sevindirirdi. Askere giden kişilerin çocuklarına yardım edilmesi için ordu kumandanlığına başvurularda bulunmuştur.⁴⁴

1918 yılında Edirne’de görev yaptığı sırada çok fazla yetim çocukla karşılaşarak bunları himayesi altına alıp, eğitimleri ile bizzat ilgilenmiştir.⁴⁵ 1919 yılında Erzurum’da görev yaptığı esnada ermeni katliamları sonucunda binlerce yetim ve kimsesiz kalmış Türk çocuklarını sahiplenerek özellikle onların eğitim hayatıyla ilgilenmiştir. 4000 erkek, 2000 kız evlada babalık yapmış, o günün şartlarıyla imkânsızlar içerisinde karargâhın himayesine almıştır.⁴⁶ Kâzım Karabekir Paşa’nın asıl eğitime katkıları bu dönemden sonra başlamıştır. O dönemin şartlarında kolordu komutanı olarak ve kendisine verilen yetkiler ile bu çocuklar ile ilgilenmiş eğitim görebilmeleri ve kendilerini yetiştirebilmeleri için çeşitli eğitim kurumları açmıştır. Karabekir Paşa, sabah göreve gitmeden akşam görevden sonra sırf çocukları görebilmek için evini çocukların okullarının yanına taşımıştır. Kâzım Karabekir Paşa, bu çocukların her birini yakından tanımış, onların yeteneklerine göre hangi dallarda başarılı olabileceklerini tespit edip ona göre yönlendirmiş ve hepsini birer meslek sahibi etmiştir.⁴⁷ Ayrıca savaşta yetim kalmış Ermeni çocuklarına da sahip çıkarak onlara babalık yapmıştır. Kendi okullarındaki çocuklarla karıştırmayarak Trabzon’da Amerikalıların açtığı yetimhaneye göndererek onların asimile olmasını engellemiştir.⁴⁸ Kâzım Karabekir Paşa, hangi milletten olursa olsun çocukların kutsal olduğunu vurgulamıştır.⁴⁹ Trabzon’da ki bu ermeni yetim çocuklar daha sonrasında Kâzım Karabekir Paşa’ya teşekkür mahiyetinde bir tablo yapıp göndermişler ve altına da “Yetimler Babası Kâzım Karabekir” yazmışlardır. Kâzım Karabekir Paşa hayatta kendisini en çok mutlu eden başarıyı şu cümleler ile ifade etmiştir: “*Beni en çok mutlu*

⁴⁴ Kâzım Karabekir, **Çocuk Davamız**, Cilt 1, Emre Yayınları, İstanbul 1995, ss. 9-10.

⁴⁵ Kâzım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1960, s. 1033.

⁴⁶ Kâzım Karabekir, **1917-1920 Arasında Erzincan’dan Erivan’a Ermeni Mezâlimi**, Yay. Haz.

Ömer Hakan Özalp, Emre Yayınları, İstanbul 2000.

⁴⁷ Timsal Karabekir Yıldırım, Doğum Tarihi: 26.01.1941, Kâzım Karabekir Vakfı’nda 02.05.2017 tarihinde yapılan görüşme.

⁴⁸ Şayan Ulusan, “Cumhuriyet Tarihinde Yaşayan Bir Örnek: Timsal Karabekir Yıldırım”, **CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:13, Sayı:3, Manisa 2015, s.166.

⁴⁹ M. Fahreddin Kırzioğlu, **Kâzım Karabekir**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991, ss. 155-160.

eden başarım Sarıkamış'ı bir çocuk kasabası haline getirip, binlerce evlada gerçek bir baba oluşumdur.”⁵⁰

A- AÇTIĞI OKULLAR

a- Erzurum Okulları

Sanayi Mektebi - 1912

Leyli Eytam İbtidâi Mektebi (Yatılı Yetimler İlkokulu)- 1919

Erzurum Ana Mektebi- 1920

Otomobil Mektebi veya İş Ocağı- 1920⁵¹

b- Sarıkamış Okulları

Sıhhiye Mektebi- 1920

Sarıkamış Askeri İdadisi - 1920

Sarıkamış Ana Mektebi -1921⁵²

B- AÇTIĞI KURSLAR

Şimendöfer Kursu - 1921

Tayyare Kursu - 1912

Dişçilik Kursu - 1921

Elektrikçilik Kursu - 1921

Matbaacılık Kursu - 1922

Ebe Kursu - 1922

Foto, Sinema Kursları - 1922

⁵⁰ Timsal Karabekir Yıldırım, Doğum Tarihi: 26.01.1941, Kâzım Karabekir Vakfı'nda 02.05.2017 tarihinde yapılan görüşme.

⁵¹ Hasan Ali Koçer, **Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1991, s. 67; Osman Ergin, **Türkiye Maarif Tarihi**, Eser Kültür Yayınları, Cilt:5, İstanbul 1977, s. 2099.

⁵² Nuri Köstüklü, “Kâzım Karabekir Paşa’nın Açtığı Okullar I-II”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı:5, İstanbul 1985.

Sıhhiye Baytariye Kursu - 1922

Sıhhiye Kursu - 1922

Ziraat Kursu

Dikiş Kursu⁵³

C- SOSYAL FAALİYETLER

a- Güzel Sanatlar

İbret (tiyatro)

Şarkılı İbret (müzikli oyunlar)

Marşlar

Şiirler

b- Bayramlar

Kitap Bayramı

İdman Bayramı

Ağaç Bayramı⁵⁴

D- ÇOCUKLAR ORDUSU

Avcı Gürbüz Alayı

Sultani Gökbayrak Alayı

Albayrak Gürbüz Alayı

Yeşilbayrak Gürbüz Alayı.⁵⁵

Genel olarak eğitim faaliyetlerine bakacak olursak Kâzım Karabekir Paşa Doğuda savaş yıllarında ailelerini kaybetmiş 4000 kimsesiz çocuğa sahip çıkmış, onlar için okullar açmıştır. ⁵⁶ Türk Milleti'nin eğitimine ne kadar önem verdiğinin kanıtıdır.

⁵³ Köstüklü, ss. 97-161; Karabekir, **Çocuk Davamız**, Cilt 1, s. 65-67.

⁵⁴ Köstüklü, ss. 165-208.

⁵⁵ Karabekir, **Çocuk Davamız**, Cilt I, ss. 51-67.

⁵⁶ **Kâzım Karabekir Sempozyumu-III**, Yay. Haz. Pınar Feyzioğlu Akkoyunlu, Kâzım Karabekir Vakfı, İstanbul 2012, s. 9.

Bu eğitim çalışmalarında milli bilinci sağlamak ve bu bilinci taşıyan çocukların bu eğitimleri alarak bu vatana hizmet etmelerini sağlamak için mücadele vermiştir. Bunca güzel ama zorlu emeğin karşılığı olarak bu çocuklar arasından yüksek rütbelere gelmiş, askerler ve bilim insanları yetişmiştir.

I. BÖLÜM

I. DÖNEM TBMM VE KÂZIM KARABEKİR'İN FAALİYETLERİ (1920-1923)

1.1. BİRİNCİ TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NİN AÇILIŞI

16 Mart 1920'de İstanbul'un İtilaf Devletleri tarafından işgal edildiği haberini Manastırlı Hamdi Bey telgraf aracılığı ile Ankara'ya bildirmiştir. İstanbul'un işgal edilmesi üzerine Mustafa Kemal Paşa; İstanbul'u tamamen saf dışı etmek, Heyet-i Temsiliye'yi geçici bir hükümet olarak tanıtarak, "meclis-i müessesan" adı ile bir "Kurucu Meclis" toplama kararı almıştır. Bütün asker ve sivil otoritelere çektiği telgrafla; *"artık yetkili otorite biziz, İstanbul'la bütün ilgilerinizi keseceksiniz"* diye bildirmiştir.⁵⁷

Mustafa Kemal Paşa, 16-17 Mart 1920 tarihlerinde arka arkaya çektiği telgraflarla da komutanlara ve sivil makamlara, alınacak önlemleri bildirmiştir. Bu önlemler şu esaslar içinde toplanmaktadır:

"1- İstanbul'un işgali, İtilâf Devletleri mümessilleri, bütün tarafsız devletlerin dışişleri ve meclisleri nezrinde telgrafla protesto edilecek ve mitingler yapılacaktır.

2- İstanbul ve yabancı resmi yerlerle geçici olarak görüşme kesilecek.

3- Hıristiyan halka dokunulmayacaktır.

4- Memleketin asayişini ve huzurunu bozanlar, hangi dine ve milliyete mensup olurlarsa olsunlar haklarında aynı şiddette ve eşitlikle kanunî işlem yapılacaktır.

5- İçinde bulunulan olağanüstü durum, birliği gerektirmektedir. Milletin birliğini sağlamak ve girilen mücadelenin kutsiyetinden ve meşruluğundan herkesi haberdar etmek için gayret sarf edilecektir.

6- Olumsuz propagandalar önlenecektir.

⁵⁷ Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, Pozitif Yayınları, İstanbul 1968, s. 283-284.

7- Askeri ve sivil makamlar işbirliği yaparak çalışacaklardır.

8- Önemli telgraf merkezleri kontrol edilecektir.

9- Deniz veya kara yoluyla gelenler sıkı şekilde kontrol edilecektir.

10- Önemli mektuplar kontrol edilecek.

11- Heyet-i Temsiliye'nin bilgisi ve izni olmadıkça, hiçbir memur İstanbul ile muhabere etmeyecektir.

12- Telgraf memurları, İstanbul'dan çekilen düşman tebliğlerini alıp yaymayacaklar ve Anadolu'da yapılan muhaberatı İstanbul'a vermeyeceklerdir. Aksi takdirde bu gibi memurlar casus sanılarak haklarında kanuni işlem yapılacaktır.

13- İşgali protesto için yazılan telgraflardan ücret alınmayacaktır.

14- Rehin olarak İngiliz Kontrol Subayları tutuklanacaktır.”⁵⁸

Bu maddelerin haricinde mali ve askeri önlemlerde alınmıştır. İngiliz subaylar vakit geçmeden tutuklanmıştır. İngiliz kuvvetlerinin Anadolu'ya girmesini engellemek için Geyve Boğazı kapatılarak etrafta ki demiryolları ve köprüler havaya uçurulmuştur. Eskişehir bölgesindeki İngiliz birliklerinin üzerine kuvvet gönderilmiştir. Böylelikle İngilizlere karşı alınan bu tedbirler, gerekirse İngilizlerle de savaşılabacağı kararını gösteriyordu.⁵⁹

Mustafa Kemal Paşa, Antalya'daki İtalyan temsilciliği aracılığıyla 16 Mart'ta yabancı devlet temsilcilerine gönderilmek üzere bir telgraf hazırlayarak işgali protesto etmiştir.⁶⁰

17 Mart'ta Mustafa Kemal Paşa, komutanlara ve valilere yolladığı telgraflarda, on beş gün içerisinde Ankara'da “*Kurucu Meclis*” toplanması için fikirlerini sormuştur. Bu Meclis'e yirmi beş yaşını doldurmuş “*medeni cesaret, fikri yetenek, dini ve milli*” değerlere inanmış kişilerin seçilmesini istemiştir. Meclis'in acele toplanması gerektiği için, seçim yapılmayarak, seçimlerin idare ve belediye meclislerinde toplanan milli oya dayandırılması seçeneğini önermiştir. Fakat “*Kurucu Meclis*” adı eleştirilmiş ve başta Kâzım Karabekir Paşa'yı kuşkulandırmıştır. “*Kurucu Meclis*” adı

⁵⁸ Ergün Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-1*, Zeus Kitabevi, İzmir 2008, s. 181-182.

⁵⁹ Aybars, ss. 182-184.

⁶⁰ Aybars, s.184.

ihtilâl anlamı taşıdığı ve Fransız İhtilali'ni hatırlattığı için tepkilere sebep olmuştur. Bu nedenle milletin düşüncesini bulandırmamak için bu isimden vazgeçilmesi istenmiştir. Bazı kişiler İstanbul'daki "Meclis-i Mebusan'ın" devamını ve bu nedenle Meclis'e ait olanların gelmesini talep etmişlerdir. Yeni bir Meclis'in, yeni bir devlet kuruluşunun gerekçesi olduğunu anlamayanlar, Ankara'da toplanacak Meclis'in, Osmanlı Meclis'inin devamı olmasını istiyorlardı. Mustafa Kemal Paşa yeni üyelerin seçilmesi konusunda kararlı olarak bunu başarmıştır. "Kurucu Meclis" meselesini ise şu sözlerle ifade etmiştir: "Efendiler, bu konu üzerinde, iki gün kadar komutanlarla makine başında görüşerek düşüncelerini aldım. Ben ilk yazdığım karalamada da; "Kurucu Meclis" deyimini kullanmıştım. Maksudım da, toplanacak meclisin ilk anda "rejim" değiştirme yetkisine sahip olmasını sağlamaktır. Fakat bu deyim kullanılması maksadı gereğince açıklayamadığım veya açıklamak istemediğim için, halkın alışkın olmadığı bir deyimdir gerekçesiyle Erzurum ve Sivas'tan uyarıldım. Bunun üzerine "olağanüstü yetkiye sahip bir meclis" deyimini kullanmakla yetindim."⁶¹

Mustafa Kemal Paşa, "Salâhiyet-i fevkalâdeye malik (olağanüstü yetkilere sahip) bir meclis" ifadesini kullanarak kolordu komutanlarına ve valilere, 19 Mart tarihinde bir bildiri yayınlayarak, Meclis'in Ankara'da toplanacağını bildirmiştir. Bu sebeple gereken işlemlerin yapılmasını ve seçilecek milletvekillerinin en yakın zamanda Ankara'ya gelmelerini istemiştir.⁶²

19 Mart 1920 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'nın; Valilere, Bağımsız Sancaklara ve Kolordu Komutanlarına gönderdiği bildiri metni:

"Valiliklere, Bağımsız Sancaklara ve Kolordu Komutanlarına;

İtilaf devletleri tarafından devlet merkezinin bile resmen işgali, devletin yasama, yargı ve yürütmeden ibaret olan milli güçlerini işlemez duruma sokmuş ve bu durum karşısında görev yapmaya imkân bulamadığı hükümete resmen bildirerek, Meclis-i Mebusan dağılmıştır. Şu halde, devlet merkezinin korunmasını, milletin bağımsızlığını ve devletin kurtarılmasını sağlayacak tedbirleri düşünmek ve uygulamak üzere, millet tarafından olağanüstü yetkiler taşıyan bir meclisin,

⁶¹ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2001, s. 302.

⁶² Aybars, s. 182-183.

Ankara'da toplantıya çağırılması ve dağılmış olan milletvekillerinden Ankara'ya gelebileceklerin de bu meclise katılmaları zorunlu görülmüştür. Bu bakımdan aşağıda verilen talimat gereğince seçimlerin yapılması, yüksek ve derin vatanseverlik anlayışından beklenir:

1- Memleket işlerini idare etmek ve denetlemek üzere, Ankara'da olağanüstü yetkilere sahip bir meclis toplanacaktır.

2- Bu meclise üye olarak seçilecek kimseler, milletvekilleri ile ilgili yasa hükümlerine bağlıdırlar.

3- Seçimlerde sancaklar esas alınacaktır.

4- Her sancaktan beş üye seçilecektir.

5- Seçim her sancakta, o sancağın kendi ilçelerinden çağıracağı ikinci seçmenlerle, sancak merkezinden seçilecek ikinci seçmenlerden, sancak idare ve belediye meclisleriyle Müdafaa-i Hukuk yönetim kurullarından oluşturulur. İllerde, il merkez kurullarıyla, il yönetim kurullarından, il merkezindeki belediye meclisinden, il merkezi ile merkez ilçesi ve merkeze bağlı ilçelerin ikinci seçmenlerinden oluşturulmuş bir kurul tarafından aynı günde ve aynı oturumda yapılır.

6- Bu meclis üyeliğine, her parti, topluluk ve dernek tarafından aday gösterilmesi mümkün olduğu gibi, her ferdin de bu kutsal mücadeleye fiilen katılması için bağımsız olarak adaylığını istediği yerden koyma hakkı vardır.

7- Seçimlere her bölgenin en büyük sivil yöneticisi başkanlık edecek ve seçim güvenliğinden sorumlu olacaktır.

8- Seçim, gizli oyla ve salt çoğunluk esasına göre yapılacaktır; oylar, kurulun kendi içinden seçeceği iki kişi tarafından ve kurul önünde sayılacaktır.

9- Seçim sonunda, bütün kurul üyelerinin imzalayacakları veya kendi mühürleri ile mühürleyecekleri, üç örnek tutanak düzenlenecek; bir tanesi yerinde alıkonularak öteki iki örnekten biri seçilen şahsa verilecek, diğeri Meclis'e gönderilecektir.

10- Üyelerin alacakları ödenek daha sonra Meclis’çe kararlaştırılacaktır. Ancak, geliş yollukları seçim kurullarının zorunlu masraflar olarak uygun görecekları miktar üzerinden mahalli idarelerce karşılanacaktır.

11- Seçimler en geç on beş gün içinde, Ankara’da çoğunlukla toplanmayı sağlayacak şekilde tamamlanarak, üyeler hareket edecek ve sonuç üyelerin adlarıyla birlikte derhal bildirilecektir.

12- Telgrafın alındığı saat bildirilecektir.

Dağıtım: Kolordu komutanlarına, valiliklere ve bağımsız sancaklara tebliğ edilmiştir.

Heyet-i Temsiliye Adına

Mustafa Kemal”⁶³

18 Mart’ta Mustafa Kemal Paşa, mali konularda da önlem almıştır. Osmanlı Bankaları ile Reji ve Düyun-u Umumiye idarelerinin kasa mevcudiyetinden mahallin en yüksek yetkilisine bilgi vermelerini İstanbul’a hiçbir şekilde gönderme yapmamalarını ve Ziraat Bankası’nın da aynı şekilde davranmasını istemiştir.⁶⁴

19 Mart’ta yapılan seçimle; 441 yerine 381 milletvekili ile yeni meclis kurulmuştur. 115 memur ve emekli, 61 sarıklı, 51 asker, 26 çiftçi, 37 tüccar, 49 avukat, 21 hekim, 8 şeyh, 6 gazeteci, 5 ağa, 5 aşiret reisi ile oluşmuştur.⁶⁵

16 Mart’tan sonra İstanbul Hükümeti ve İngilizler Ankara’yı yıkmak için türlü hazırlıklar içerisindeydiler. İlk denemeleri ise İngiltere’nin şiddet göstermesi sebebinin Mustafa Kemal Paşa’nın başta olmasına bağlamışlardır. Eğer Mustafa Kemal Paşa bırakılırsa, barış şartlarının hafifleyeceği sözleri ile ara bozuculuk yapmaya çalışmışlardır.⁶⁶

Mustafa Kemal Paşa’nın bu yaşananlar karşısında son İstanbul Meclisi’ne güveni kalmamıştır. Kâzım Karabekir Paşa’ya yazdığı bir telgrafta; “mebusların ikbal düşkünlüğü yüzünden grupta dayanışma sağlanamadığını, daha fazla hükümetin

⁶³ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2001, ss. 301-303.

⁶⁴ Aybars, s. 183.

⁶⁵ Aybars, s. 184.

⁶⁶ Aybars, ss. 184-185.

aldatıcı politikasına kapıldıklarını” ifade etmiştir. Bazı komutan ve valiler de Ankara’nın İstanbul ile tamamen ilişkilerin kesilmesi emrine karşı, hükümetin İstanbul’da olduğu ve ilişkilerin kesilmesinin nasıl olacağı ile ilgili eleştiriler yapmışlardır. Çankaya’da bir 23 Nisan akşamı Mustafa Kemal Paşa o günün hatırasını şu sözlerle anlatmıştır: “İç isyan Ankara kapılarındadır. Başta ben olmazsam tehlikenin hafıfleyeceği fikrinde olanlar böyle bir denemenin faydalı olacağını bana kadar işittirdiler. Ben nereye gidebilirim, diye sormamın üzerine de, şarka doğru, tavsiyesinde bulunmuşlardı. (Sofrada bulunan Recep Peker’e dönerek) Hatırlar mısın Recep, yeni gelmiştin, sana da fikrini sordum, memleketin menfaati bunda ise fedakârlık etmelisiniz, demiştin. Fakat ben, tarihi bir görevimiz var; meclisi açmak! Bu görevi yerine getirelim de sonra düşünürüz, cevabını verdim ve meclisin hemen toplanması için tedbir aldım.”⁶⁷

Meclis’in 23 Nisan 1920 Cuma günü açılacağı şu telgraf ile bildirilmiştir: *“Bimmenhi’l-kerim Nisan’ın 23. Cuma günü Büyük Millet Meclisi küşad edilecek ve ifay-ı vazifeye mübaşeret edileceğinden yevm-i mezkûrdan itibaren bilumum makamat-ı mülkiye ve askeriyenin ve umum milletin mercii meclis-i mezkûr olacağı tamimen arz olunur. 22.04.1920. Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal.”*⁶⁸ Kâzım Karabekir Paşa bu telgraf karşısında düşüncelerini şu cümleler ile belirtmiştir: *“23 Nisan istiklâl mücahedemizin ikinci kitabını açıyordu. Bir senelik mesaimizin yekûnu Türk milleti için şân-averdir. Bu yeni safhaya daha kuvvetli şeklen ve şahsen girdiğimizden muvaffak olacağımıza zerre şüphem yoktur.”*⁶⁹ Fevzi Paşa bazı kıymetli askerlerle İstanbul’dan ayrılmıştır. Heyeti Temsiliye Karabekir Paşa’ya görüş ve düşüncelerini sorması üzerine Kazım Karabekir Paşa, yeni hükümette Harbiye Nezareti’ni üstlenmesini, İsmet Bey’in de Erkân-ı Harbiye-i Umumiye başkanlığını üstlenmesinin uygun olacağını bildirmiştir.⁷⁰

İstanbul’dan gelenlerin de Meclis’e katılmaları kararlaştırılmıştır. İllerdeki seçimler ise hiç kolay olmamıştır. Bazı bölgeler işi ciddiye almamış bazı bölgelerde ise seçilme işleri komutanların karışması ile birlikte gerçekleşebilmiştir. Bu sebeplerle de Meclis’in toplanması gecikmiştir. Ankara’da bu büyük gün için toplanacak büyük

⁶⁷ Atay, s. 284-285.

⁶⁸ Kâzım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, Cilt II, Yapı Kredi Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 2016, s. 733.

⁶⁹ Karabekir, s. 733-734.

⁷⁰ Karabekir, Günlükler, Cilt 1, s. 670-674.

bir bina yoktu. İttihat ve Terakki için yapılan bina yarım kaldığı için bu binanın tamamlanması kararı alınarak hızlandırılmış ve açılışa hazırlanmıştır. Bütün hazırlıklar tamamlandıktan sonra Meclis'in açılması 23 Nisan 1920 Cuma (bugün kutsal olduğu için özellikle seçilmiştir.) gününe ertelenmiştir. Mustafa Kemal Paşa 22 Nisan'da bir bildiri yayınlayarak ilan etmiştir: *"23 Nisan'da Büyük Millet Meclis'i açılarak çalışmaya başlayacağından o günden sonra bütün sivil ve askeri makamların ve bütün ulusun buyruk alacağı en yüce merci, adı geçen meclis olacaktır"*⁷¹ demiştir.

Yeni seçilen milletvekilleri ve İstanbul'dan kaçanlar, gruplar halinde, farklı yollardan Ankara'ya gelmişlerdir. Küçük ve fakir bir Anadolu şehri olan Ankara ilk defa böyle bir olay ile karşılaşmış ve her yönüyle imkânlarını zorlamıştır.

Türk Milleti için artık yeni bir dönem başlamıştır. Ankara halkı şehirlerinin merkez olması karşısında heyecanlı ve mutlulardır. Eşraflar, Osmanlı Devleti'nin ve İtilâf Devletleri'nin husumetinden çekindiklerinden dolayı birçok bölge de milletvekili seçilmek istememişlerdir. Bu nedenle gelenlerin büyük bir kısmı halktan çıkmış kişilerdir. Sarıklar, fesler, külahlar, kalpaklar yeni meclisin görünümünü oluşturmaktaydı. 23 Nisan 1920 günü açılış öncesinde Hâkimiyet-i Milliye; Ankara'nın heyecanını, umudunu, ulusal kimliği uyandıran bir mücadelenin başlaması olarak tarihe not düşmüştür.⁷²

Büyük Millet Meclisi, 23 Nisan 1920 Cuma günü, Hacı Bayram Camii'nde kılınan Cuma namazından sonra dua ve niyazlar yapıldıktan ve Meclis kapısının önünde maddi ve manevi merasim gerçekleşikten sonra açılmıştır.⁷³ Toplam 115 milletvekilinin katılımı ile birlikte saat 13.45'de en yaşlı üyesi olan Sinop Milletvekili Şerif (Alkan) başkanlığında toplanmıştır. Şerif Bey'in konuşmasından sonra ilk sözü Ankara Milletvekili Mustafa Kemal Paşa almıştır. Meclis'in olağan üstü yetkilere sahip olarak, yeni seçilen milletvekilleri ile işgal altında olan saltanat merkezinden kurtularak gelen milletvekillerinden oluştuğunu söylemiştir. Daha evvel seçilmiş olan milletvekillerinin de olağanüstü yetkiler ile görev yapacaklarını açıklamıştır.⁷⁴

⁷¹ Atatürk, s. 308.

⁷² Aybars, ss. 183-184.

⁷³ Mahir İz, **Yılların İzi**, Kitabevi, İstanbul 2003, s. 93.

⁷⁴ Mehmet Alpargu, İsmail Özçelik, Nuri Yavuz, **Atatürk İlkeleri ve Türk İnkılâp Tarihi**, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara 2009, s. 141; Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C.III, MEB, İstanbul 1991, s. 93-94; Hamza Eroğlu, **Türk İnkılâp Tarihi**, Savaş Yayınları, İstanbul

Kâzım Karabekir Paşa, dinin siyaset için bir araç olmasına her daim karşı olduğu için TBMM'nin açılışındaki dini vaziyeti şu sözler ile eleştirmiştir: *“Tarihimizde bu kadar koyu bir taassupla, dini merasimle hiçbir meclis açılmamıştır. Fetvaları takip eden bu muazzam ihtifaller acaba yer yer başlayan ayaklanmalara karşı bir sigorta mı olacağı düşünüldü? Ne olursa olsun, inançla taassubu Milli Meclis'in başlangıç gününden ayırmak daha ihtiyatlı olurdu. Yani ne Cuma gününü seçmeye ve ne de bu kadar velveleye lüzum yoktu. Güzel bir dua gerekli etkiyi daha iyi yapabilirdi. Gösterilen bu taassubun devamı mümkün olmayacağından aksi tesiri daha tehlikeli olabilir.”*⁷⁵ Buradaki sözlerden de anlaşılacağı gibi Kâzım Karabekir Paşa, Meclis'in açılışındaki bu dini hadiseleri abartı bularak ciddi bir şekilde eleştirmiştir. Bununla birlikte fikri ayrılıkların baş gösterdiğini görmekteyiz.

23 Nisan 1920'de Meclis'in açılışına bizzat şahit olan o günkü gazeteci, tarihçi Enver Behnan Şapolyo şu sözler ile anlatmıştır: *“Bina, henüz tamamlanmamıştı. Kiremitleri bile döşenmemişti. Pek çok noksanları vardı. Kiremit yetmedi. Ankaralıları kendi çatılarından kucak kucak kiremit taşıyarak çatıyı kapattılar. Bu manzara çok anlamlıdır... Meclis'te mebusların oturacağı sıra bile yoktu. Ankara muallim mektebinin tatbikat okuluna ait sıralar getirildi. O tarihte Ankara'da elektrik de yoktu. Kahvelerin birinden alınan petrol lambası asılarak aydınlatma sorunu da halledildi. Salonun koridoruna mebusların su içmesi için üç küp konuldu, üzerine maşrapa bırakıldı. Sokağa bakan ilk odada riyaset (başkanlık) odası yapıldı. Daha sonra meşhur hattat Hulusi Efendi'nin yazdığı “Hâkimiyet Milletindir” tabelası kürsünün arkasına asıldı.”*⁷⁶

Meclis çalışmalarının devam ettiği sırada Ankara'ya gelen Yunus Nadi Bey ordu, para, cephane ve silah gibi şeylerin yokluğunu görünce Mustafa Kemal Paşa'ya bir eleştiri olarak her şeyden önce ordu kurulmasını meclis toplamakla zaman kaybedilmemesini, ondan sonra meclisin toplanabileceğini söylemesi üzerine Mustafa Kemal Paşa şu sözlerle karşılık vermiştir: *“(...) Ben bilakis her kerameti meclisten bekleyenlerdenim. Nadi Bey bir devre yetiştik ki onda her iş meşru olmalıdır. Millet*

1982, s. 202-203. Utkan Kocatürk, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988, s. 154.

⁷⁵ Kazım Karabekir, **İnsan ve Asker**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008, s. 86; Kâzım Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008, s. 735.

⁷⁶ İhsan Ezherli, **Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1992) ve Osmanlı Meclis-i Mebusanı (1877-1920)**, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları: 54, Ankara 1992, s. 28.

işlerinde meşruiyet, ancak milli kararlara istinat etmekle, milletin temayülâtâumumiyesine tercüman olmakla hâsıldır. Milletimiz çok büyüktür. Hiç korkmayalım. O esaret ve zilleti kabul etmez. Fakat onu bir araya toplamak ve kendisine (Ey millet! Sen esaret ve zilleti kabul eder misin?) diye sormak lâzımdır. Ben milletin vereceği cevabı biliyorum. Ben milletin büyüklüğünü biliyor ve bu sual karşısında onun o suali soran çocuklarını canı gibi seveceğini ve alınlarından öpeceğini biliyorum... Millet bu halas cidalinde (savaş) ve bütün vaziyeti bütün vuzuh ve sarahati ile gördükten sonra derece derece en Salih, en makul ve en yüksek kararları verecek ve bence muhakkaktır ki o bahislerdeki kararlarında hatta seni ve beni çok geçecektir... Bence Meclis nazariye değil, hakikattir ve hakikatlerin en büyüğüdür. Evvela meclis, sonra ordu Nadi Bey orduyu yapacak olan millet ve ona niyabetin meclistir. Çünkü ordu demek yüz binlerce insan, milyonlarca servet ve zaman demektir. Buna iki üç şahıs karar veremez. Bunu ancak milletin karar ve kabulü meydana çıkarabilir ve bir kere bu hale geldikten sonra milletin hayat ve mevcudiyetine zıt olan mezalim ve tazyikatın bütününi bertaraf etmeye muktedir olmak salâhiyetini yalnız nazariye olarak değil, fiilen de kazanmış oluruz.”⁷⁷ Meclis dönemin şartlarından dolayı normal yapıda ki bir parlamenter sistemin ötesinde yasama, yürütme ve yargı yetkilerini içine alan bir meclis olması sebebiyle meclis hükümeti şeklini benimsemiştir. Fransız İhtilâli’nin ünlü meclisi olan “Convention” un bir benzeri sistem yapısında olup, bir ihtilâl ve geniş anlamda bir devrim Meclisi’dir. Kuvvetler birliği sistemi doğrultusunda, seçimle kurulu ve tek organ olan yasama meclisi, yürütme ve yargı güçlerine de sahip olup, onları kendi idari faaliyeti içinde bir çeşit “idari organ” durumuna getirmiştir. Böylelikle Mustafa Kemal Paşa, bütün kuvveti düşündüğü üzere kendinde toplamıştır.⁷⁸

1.2. HÜKÜMETİN KURULUŞU

Başkanlığa Mustafa Kemal Paşa, İkinci Başkanlığa Celâleddin Arif Bey seçilmiştir. Zabıt ceridelerine geçen nutuklar söylenerek encümenler ayrılmıştır. Devletin adı “Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti” olarak tarihe kazınmıştır.

⁷⁷ Aybars, s. 184.

⁷⁸ Aybars, ss. 184-185.

Vekiller heyeti ayrı ayrı seçilerek hükümet ve meclis çalışmaları bu tarihten itibaren başlamıştır.⁷⁹

Mustafa Kemal Paşa hükümet kurulması için bir önerge sunmuştur. Önerge kısa bir tartışma ve çıkan bazı itirazlara rağmen kabul edilmiştir. Önerge maddeleri:

1- Hükümetin kurulması zorunludur.

2- Geçici olarak bir hükümet başkanı seçmek veya Padişah'a bir vekil tanımak mümkün değildir.

3- Meclis'te yoğunlaşan milli iradenin, doğrudan doğruya vatanın kaderine el koymuş olduğunu kabul etmek temel ilkedir. Türkiye Büyük Millet Meclis'inin üstünde bir kuvvet yoktur.

4- Türkiye Büyük Millet Meclisi yasama ve yürütme yetkilerini kendisinde toplar.

Meclis'ten seçilecek ve vekil olarak görevlendirilecek bir heyet, hükümet işlerine bakar. Meclis başkanı, bu heyetin de başkanıdır.

Not: Padişah ve halife, baskı ve zorlamadan kurtulduğu zaman, Meclis'in düzenleyeceği kanuni esaslar çerçevesinde durumunu alır.⁸⁰

Meclis çalışmaları devam ederken bir yandan da Mustafa Kemal Paşa'nın 24 Nisan'daki önergesi neticesinde hükümet kurulması için çalışmalar büyük bir hızla devam etmiştir. TBMM, 25 Nisan'da 8 bakandan meydana gelen geçici bir hükümet kurmuştur. Bu esnada Fevzi Paşa da Meclis'e dâhil olmuştu.

2 Mayıs'ta, ilk hükümetin kurulmasını gerçekleştirecek kanun tasarısı Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunulmuş ve aynı tarihte kanunlaşmıştır. Yeni ve esas hükümetin kuruluşunu gerçekleştiren kanun maddeleri:

1- Kurulacak hükümete bakanlar kurulu (İcra Vekiller) adı verilecek ve 11kişiden meydana gelecektir.

2- Her bakan Meclisten salt çoğunlukla seçilecektir.

⁷⁹ İz, s. 93.

⁸⁰ Atatürk, s. 312.

3- Bakanlar kurulunda çıkacak olan anlaşmazlıklar TBMM’de çözümlenecektir.

Bu kanunla “*Meclis Hükümeti Sistemi*” kabul edilmiştir.⁸¹

İlk Bakanlar Kurulu:

1. Şeriye Vekili – Mustafa Fehmi Efendi – Bursa
2. Milli Müdafaa Vekili – Fevzi Paşa – Kozan
3. Hariciye Vekili – Bekir Sami Bey – Tokat
4. Maliye Vekili – Hakkı Behiç Bey – Denizli
5. Nafia Vekili – İsmail Fazıl Paşa – Yozgat
6. İktisat Vekili – Yusuf Kemal Bey – Kastamonu
7. Adliye Vekili – Celalettin Bey – Erzurum
8. Dâhiliye Vekili – Cami Bey – Aydın
9. Maarif Vekili – Dr. Rıza Nur – Sinop
10. Sağlık Vekili – Dr. Adnan Bey – İstanbul
11. Erkânı Harbiye Umum Vekili – İsmet Bey – Edirne.⁸²

Böylelikle Türkiye’nin ilk hükümeti 11 bakandan meydana gelerek oluşmuştur. 5 Mayıs 1920’de Mustafa Kemal başkanlığında, hükümet ilk toplantısını gerçekleştirmiştir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, kendi hükümetini kurduktan sonra İstanbul’daki hükümetin geçerli olmadığını, tek meşru organın TBMM ve Hükümeti olduğunu açıklamışlardır. Meclis, 7 Haziran 1920’de aldığı kararla da İstanbul Hükümeti’nin yapacağı atamalar ve alacağı kararların geçersiz olacağına karar vermiştir.⁸³

⁸¹Alpargu, Özçelik, Yavuz, ss. 142-143.

⁸² Alpargu, Özçelik, Yavuz, ss. 143-144.

⁸³ Aybars, ss. 186-188; Alpargu, Özçelik, Yavuz, ss. 143-144.

1.3. MECLİS'İN ADININ BELİRLENMESİ

Meclis açıldıktan sonra tartışılan başka bir konu ise Meclisin adının ne olacağı sorusu idi. Bu tartışmalar ilk olarak 11 Nisan 1920 günü valilikte yapılan bir toplantıda ele alınmıştır. Türk Ocağı yanlısı milletvekilleri “Kurultay”, İslamcı kesim “Meclis-i Kebir” veya “Meclis-i Kebir-i Milli”, Osmanlı Meclis’inin devamı olarak düşünenler ise Meclis-i Mebusan” denmesini istemişlerdir. İsmet İnönü hatıralarında bu konuya şöyle yer vermiştir:

“Meclis açılincaya kadar başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere hepimizi en çok meşgul eden hususlar, meclise verilecek adın tespiti ve meclise teklif olunacak meselelerin tayini olmuştur. Meclisin adı için çok münakaşalar geçmiştir. Türlü isimler üzerinde durulmuştur. Gayet iyi hatırlarım, toplanacak meclise “Kurultay” adının verilmesi teklif edilmiş ve birçok kimseye bu ad sempatik gelmiştir. Fakat Mustafa Kemal Paşa kurultay tabirini kabul etmedi. Diyordu ki: “İstanbul’dan gelen mebuslar ve seçilenler toplanacak. Millet iyi oldu diyecek. Fakat arkasından soracak: Millet Meclisi nerede?”

Meclisin adı uzun münakaşalardan sonra, nihayet “Büyük Millet Meclisi” olarak tespit edildi. Meclis açılır açılmaz, bu ismin teklif edilmesini ve böyle söylenmesini kararlaştırdık.”⁸⁴

8 Şubat 1921 tarihinde ise Bakanlar Kurulu kararnamesi ile Büyük Millet Meclisi adının başına Türk kelimesi eklenmiştir. Bununla birlikte, 23 Nisan 1921 tarihinde Meclis’in açılış gününün milli bayram olması için çıkarılan kanunda da “*Türk*” adı kullanılmıştır. Bu sırada Türkiye-Rusya, Türkiye-Afganistan antlaşmalarında da “*Türkiye*” adı kullanılmıştır. Türkiye ifadesiyle Misak-ı Milli’nin sınırlarının kast edildiği belirtilmiştir.⁸⁵

⁸⁴ İsmet İnönü, **Hatıralar**, Bilgi Yayınevi, Yayına Hazırlayan: Sabahattin Selek, İstanbul 2014, s. 183-184.

⁸⁵ Aybars, s. 189.

1.4. BİRİNCİ TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NİN ÖZELLİKLERİ

Türkiye Büyük Millet Meclisi milli bir meclistir. İlk TBMM'nin bütün üyeleri Türk'tür. Azınlıklar seçime katılmadığı için, daha evvel ki Osmanlı meclislerinde olduğu gibi karma bir meclis olmayarak sadece Türk üyelerden oluşum sağlamıştır. Bu nedenle milli bir meclistir. Ayrıca meclisin bütününe bakarsak, okumuş kişiler, eşraf sınıfı ve ilmiye mensupları çoğunluktadır. Akademik eğitim gören ise çok az kişi vardı.⁸⁶ Bunlar genel olarak; harbiye, mülkiye ve tıbbiyelidir. Kendi kendini yetiştirmiş olan kişiler ise çoğunluğu oluşturmuştur. Çeşitli meslek gruplarından da milletvekilleri vardır.⁸⁷

Türkiye Büyük Millet Meclisi olağanüstü hâl meclisidir. Olağanüstü bir dönem olması sebebiyle hızlı karar alarak ve uygulamak gerekmiştir. Bu nedenle I. TBMM, yasama, yürütme ve yargı yetkisini üzerinde toplamıştır. Dönemin şartları bunu gerektirmiştir. Bakanlar ise sürekli Meclis'in kontrolünde olmuştur. Bu nedenlerle bu yola başvurulmuş ve millet adına faydalı uygulamalarda bulunulmuştur.⁸⁸

Türkiye Büyük Millet Meclisi demokratik ve idealist bir meclistir. I. TBMM demokratik bir seçimden sonra ve çok zor şartlar altında toplanmıştır. Ankara'da farklı siyasi görüş ve düşüncelerden yüzlerce insan bir araya gelerek, ülkenin menfaatlerinde birleşmişlerdir. Partileşme sürecine girmemişler fakat bazı gruplaşmalar meydana geldiyse de ülke sorunlarını siyasal eğilimlerinin üzerinde tutmuşlardır. Maddi anlamda sıkıntılar yaşanırken, milletvekilleri büyük bir fedakârlıkla maaşlarının bir kısmını hazineye bağışlamışlardır. Bu sebeple ilk TBMM, ideal bir örnek sergilemiştir. Egemenlik, kayıtsız şartsız Millete verilmiştir.⁸⁹

TBMM, demokratik bir meclis olarak doğmuştur. Her şey Meclis'in kontrolünde yürütülmüş, sürekli fikir alışverişleri yapılarak, milli iradeye saygı gösterilmiştir. Konuşmalar iç tüzük ile sınırlandırılmadığı için gece gündüz toplantı halindeki Meclis'te herkes istediği konuda dilediği konuda konuşma hakkına sahip

⁸⁶ Mehmet Taş, **Birinci TBMM Döneminde Lazistan Mebusları**, Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Erzincan 2013, s. 53.

⁸⁷ Sadi Irmak, "Atatürk ve Meclis", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 8, Ankara 1987, s. 264.

⁸⁸ Alpargu, Özçelik, Yavuz, s. 145.

⁸⁹ Alpargu, Özçelik, Yavuz, ss. 140-146.

olmuştur. Türkiye'nin ilk Meclis dönemi, dünyanın en ileri parlamento demokrasisine sahip olmuştur.⁹⁰

Türkiye Büyük Millet Meclisi kurucu bir meclistir. Mustafa Kemal Paşa, bu isimden özellikle kaçınmış ancak TBMM, Kurucu Meclis olarak çalışmış fakat ona bu isim verilmemiştir. Sebebi ise, kuruculuk özelliği bittiğinde dağılmak zorunda kalabilme ihtimaliydi. I. TBMM, toplanma ve çalışmaları bakımından Kurucu Meclis niteliği taşımıştır.⁹¹

Türkiye Büyük Millet Meclisi kahraman bir meclistir. TBMM, işgalcilerin ve İstanbul Hükümetinin farklı şekillerde sürdürdüğü baskılardan hiç çekinmeyerek, kahramanlık örnekleri sergilemişlerdir. Kurtuluş Savaşı boyunca da cesaretli kararlar alarak uygulamışlardır.⁹²

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin temeli fedakârlık esasına dayanır. I. TBMM üyelerinin hepsi eşi benzeri görülmemiş, fedakârlık örneği vermişlerdir. İllerinde seçilen vekiller Ankara'ya gelirken bin bir zorluklarla karşılaşmışlar fakat yine de yılmamışlardır. Yokluk ve fakirlik bir yandan can tehlikesi ise bir yandan sürerken onlar Millet ve yurt çıkarlarını her şeyin üstünde tutarak büyük bir irade göstermişlerdir.⁹³

1.5. BİRİNCİ TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NİN YAPISI

Meclis, Türk milletinin ulusal egemenlik ve ulusal bağımsızlık savaşında, ulusal birliğin sağlanabilmesi için, ulusun olduğu yasal bir kuruluş olarak açılmış fakat olağanüstü tehlikeler ve büyük sorunlar ile karşılaşmıştır.⁹⁴

Bu tehlikeler ve sorunların yanında bir yandan iç ayaklanmalar artarken diğer yandan da Yunan saldırısı genişlemiştir. Düzenli ordu kurulamaması, iç güvenlik, para kaynaklarının yetersizliği yüzünden sınırlı bütçeler büyük birer sorun olmuştur. Bütün bunların yanı sıra, Meclis içinde çeşitli insanların ve düşüncelerin olması nedeniyle Mustafa Kemal Paşa'nın arzu ettiği birlik sağlanamamıştır. Meclis, Padişah-Halife'nin dayandığı temelleri yıkan bir ihtilâl meclisi görevini âdeta tamamlayamamıştır.

⁹⁰ Ahmet Demirel, **Birinci Mecliste Muhalefet: İkinci Grup**, İletişim Yayınları, İstanbul 1994, s. 138-143.

⁹¹ Alpargu, Özçelik, Yavuz, ss. 145-146.

⁹² Aybars, ss. 195-197.

⁹³ Alpargu, Özçelik, Yavuz, ss. 146-147.

⁹⁴ Aybars, s.194.

Mustafa Kemal Paşa bu durumu şu sözler ile açıklamıştır: “Gerçek, Osmanlı Devletinin ve Halifeliğin yıkıldığını ve ortadan kalktığını düşünerek yeni temellere dayalı, yeni bir devlet kurmaktı. Ama durumu olduğu gibi söylemek, amacın büsbütün yitirilmesine yol açabilirdi. Çünkü genel eğilim ve düşünüş, daha Padişah ve Halifenin özürli sayılacak bir durumda bulunduğu yolunda idi. Dahası, Mecliste, ilkin Halifelik ve Padişahlık makamı ile bağlantı ve İstanbul Hükümeti ile uzlaşma aramak akımı baş göstermişti.”⁹⁵

Mustafa Kemal Paşa’nın kuvvetler birliği sistemi ile beraber olağanüstü yetkilere sahip olan Meclis’in “kuruculuk” yapısını ve Hıyanet-i Vataniye Kanunu gibi yasalarla, ihtilalci bir duruşu ortaya koymasıyla birlikte Meclisteki kişilerin birbirlerini daha iyi tanımaları ve farklı düşüncelerin ortaya çıkması ile birlik ve bütünlük açısından ayrılıklar başlamıştır. Ülkenin içinde olduğu olağanüstü tehlike düşünülerek, Meclisin ulusal birliğinin dağılmasını engellemek amacıyla, ülkenin düşman işgalinden kurtuluşuna kadar, milletvekillerinin zümre hareketlerine ve siyasal partilere girmelerini engelleyecek hükümler getirilmeye çalışılmıştır.⁹⁶ Fakat bütün bu önlemlere rağmen aradan birkaç ay geçtikten sonra, Meclisteki gruplaşmalar engellenememiştir.⁹⁷

1.6. TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ’NİN SOSYAL VE DÜŞÜNSEL YAPISI

Meclisin sosyo-ekonomik ve eğitim düzeyine bakıldığında; memur, subay, avukat, çiftçi, tüccar, gazeteci, bankacı, belediye başkanı, mühendis, tarikat şeyhi, işçi, aşiret reisi, ağa gibi çeşitli toplumsal tabakaları temsil eden milletvekillerinin bir arada bulunuyordu.⁹⁸ TBMM’de, ilk eğitimini tamamlamamış milletvekilleri olduğu gibi, birden fazla yüksekokulu bitiren, yurtdışında eğitimini tamamlayan, yabancı dil bilen milletvekilleri de bulunmaktaydı.⁹⁹

⁹⁵ Aybars, ss. 194-195.

⁹⁶ İnönü, s. 186-187.

⁹⁷ Aybars, s. 195.

⁹⁸ Enise Aslı Öztürk, **Tunalı Hilmi Bey’in I. TBMM’deki Yasal Faaliyetleri**, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2006.

⁹⁹ İhsan Güneş, **Birinci TBMM’nin Düşünsel Yapısı (1920-1923)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1997, s. 323; Mizyal Karaçam Şengil, **Birinci Dönem TBMM’de Düşünce Akımları (1920)**, Cem Yayınları, İstanbul 1996.

Meclisin kültürel ve sosyo-ekonomik ve tabanındaki genişlik, Meclisin işleyişini de etkilemiştir.¹⁰⁰

Meclisin sosyo-ekonomik yapısı;

Devlet memuru: 133 (İdareci, öğretmen, yargıç, emniyet mensubu, memur, diplomat), serbest meslek sahibi: 131 (Avukat, bankacı, çiftçi, tüccar, gazeteci), asker: 52, aşiret reisi: 7, teknik eleman: 4, din görevlisi: 32, sağlıkçı: 16, reji görevlisi: 2.¹⁰¹

İç sorunlar, saltanat hukuku, olağanüstü kararlar, modernleşme, içki yasağı gibi sorunlar neticesinde Mecliste çeşitli gruplar meydana gelmiştir. Bunlar; “*Selâmet-i Umumiye Komitesi*”, “*Tesanüt Grubu*”, “*Halk Zümresi*”, “*İstiklâl Grubu*”, “*İslahat Grubu*” gibi dağınık gruplar halinde olduğu için çok fazla tehlike arz etmemişlerdir. “*Meclis üyeleri gerçekte, üç-dört akıma ayrılmıştı; en sağ kanatla çoğunluğu hocalardan oluşan İslamcı muhafazakâr, sağ kanatta daha ılımlı muhafazakârlar, solda Mustafa Kemal’in bütün fikirlerini bütün sonuçlarıyla kabul ederek İstanbul kurumlarını kaldırıp, halkın egemenliğine dayanan yeni bir Türk Devleti’nin pürüzsüz kuruluşuna taraftar olanlar ve bunların daha solunda komünist etkilerine az çok kapılanlar vardı. (...)Fikirler işlenmiş ve açıklık kazanmış ancak iki akım vardı: Birisi Mustafa Kemal’in inkılaplar halkçılığı; diğeri hocaların muhafazakâr İslamcılığı.*”¹⁰²

Halkçılık programının kabulünden sonra, muhafazakâr grup İstanbul’un yardımıyla da direniş göstermişlerdir. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa 10 Mayıs 1920 tarihinde “*Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu*”nu kurmuştur. Bu grup aynı zamanda “*I. Grup*” olarak da adlandırılıyordu. Bunun karşısında olan muhafazakârlardan oluşan grup ise “*II. Grup*” olarak adlandırılıyordu. Farklı düşüncelere göre gruplara bölünen Meclisin tek ortak noktası ise “*Misak-ı Milli*” idi. Kâzım Karabekir Paşa’nın 11 Mayıs 1920 tarihinde gönderdiği; “*Rus Milletler Komiserliği’nin*” yayınlamış olduğu bildirinin okunması üzerine Mecliste Bolşevik tartışmaları yaşanmıştır. Meclis bu konuda tamamen ikiye ayrılmışken Mustafa Kemal Paşa, bu konuyla ilgili yaptığı konuşmasıyla herkesi aydınlatmış ve Meclis içindeki bu tartışmalara açıklık kazandırmaya çalışmıştır. 14 Ağustos 1920’de yapmış olduğu konuşmada: “*... Bizim nokta-i nazarının, bizim prensiplerimiz, cümlece malûmdur ki Bolşevik prensipleri değildir ve Bolşevik prensiplerini milletimize kabul ettirmek için*

¹⁰⁰ Doğu Ergil, *Milli Mücadele’nin Sosyal Tarihi*, Turhan Kitabevi, Ankara 1981, s. 202.

¹⁰¹ Aybars, s. 196.

¹⁰² Aybars, s. 196.

de şimdiye kadar hiç düşünmedik. Bizim inancımıza göre, milletimizin temin-i havai ve tealisi (yükselme) kendi kabiliyet-i hazmiyesiyle mütenasip olan nokta-i nazarlardır. Fakat esas olarak tetkik olunursa bizim nokta-i nazarlarımız –ki halkçılıktır- kuvvetin, kudretin, hâkimiyetin, idarenin doğrudan doğruya halka verilmesidir, halkın elinde bulundurulmasıdır. Yine şüphe yok ki, bu dünyanın en kuvvetli bir esası, bir prensiptir. Elbette böyle bir prensip, Bolşevik prensipleriyle tearuz (karşı olma) etmez. Vakada bize milliyetperver derler. Fakat biz öyle milliyetperveriz ki, bizimle ilişkide olan bütün milletlere hürmet ve riayet ederiz. Onların bütün milliyetlerinin icahatını tanırız. Bizim milliyetperverliğimiz herhalde hodbinane ve mağrurane bir milliyetperverlik değildir...”¹⁰³ diyerek halkçılık konusunda ilk önemli adım atılmıştır.

Mustafa Kemal Paşa, 24 Eylül’de Bolşevizm’in bizim vatanımızda hiçbir şekilde yerinin olmadığını belirtmiştir. Rusya’daki olayları ise yakından takip etmek üzere gözlemciler gönderdiğini ve kendisinin de bizzat takipte olduğunu ifade ederek bu akımın önünü kesmeye çalışmıştır.¹⁰⁴ Meclis’in içinde ve dışında Sovyetlerden gelen bu ideolojik akımın etkisi görüldüyse de, Mustafa Kemal Paşa bu etkiyi kısa sürede durdurmayı başarmıştır.¹⁰⁵

1.7. 1920 YILI OLAYLARI

1.7.1. Milli Plan

21 Ocak 1920 Çarşamba günü, Kâzım Karabekir Paşa’ya milli plan bir şifre ile gelmiştir. Kâzım Karabekir Paşa gelen şifrenin milli planın son kısmı olduğunu belirtmiştir. Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, Erkân-ı Harbiye Reisi Ali Fuat Paşa; 3. Kolordu, 13. Kolordu, 15. Kolordu Kâzım Karabekir Paşa’nın emrindedir. 12. Kolordu, 14. Kolordu, 20. Kolordu ve cenup grubu Mustafa Kemal Paşa emrindedir.¹⁰⁶ Karabekir Paşa milli planda Ermenilerden hiç bahsedilmediğini oysaki milli hareketin

¹⁰³ Aybars, s. 198.

¹⁰⁴ İnönü, s. 188-189.

¹⁰⁵ Aybars, s. 196-199.

¹⁰⁶ Atatürk, s. 272-273.

ilk hedefinin Ermeniler olması gerektiğini Erzurum’da detaylı bir şekilde anlattığını ifade etmiştir. Başarının anahtarının Doğuda olduğunu da belirtmiştir.¹⁰⁷

28 Ocak 1920 Çarşamba günü Meclis-i Mebusân, esasları Erzurum ve Sivas Kongrelerinde tespit olunan Misak-ı Milli Beyannamesi’ni kabul etmiş ve yayımlamıştır.¹⁰⁸ Kâzım Karabekir Paşa, Heyet-i Temsiliye’ye Şarktan yeni üye tayini hakkında ki yazışmada şunları ifade etmiştir: *“İstanbul’da Meclis-i Millinin vazifesine mâni vekayi zuhurunda Meclis’in Anadolu’da toplanması zaruri olacaktır. Şimdiden bunu düşünmek lazımdır.”*¹⁰⁹ Mustafa Kemal Paşa cevap olarak: *“2 Şubat 1920. Rauf Bey gibi ehemmiyet ve hizmetleri bariz olan arkadaşların Tevfik olunmaları ihtimali mevcut olduğunu kendileri de haber vermektedirler. Biz de zât-ı devletlerinin endişesiyle hem fikiriz. Bu halde emniyetle bize iltihak etmek için ittihaz-ı tedabir etmeleri lazım geleceğini ayrıca bildirdik. Maahazaİtilâfîyunun sulh şerâitimiz hakkındaki ihtihazaratıkmâl ettikten sonra bizim tedbir ve itidalimize artık ehemmiyet vermeyerek ansızın hem tevkifat, hem tazyikât-ı saireye tevessül edecekleri zannındayız.”* demiştir.¹¹⁰

Günlerce devam etmekte olan bir şifre daha vardır. O da Mustafa Kemal’in Kafkaslara taarruz teklifidir. Fakat 14 Şubat’ta Kâzım Karabekir Paşa, Meclisi Mebusân faaliyet halinde iken buna hemen başlanmasının tehlikeli olabileceğini cevap olarak bildirmiştir.¹¹¹

15 Mart 1920 Pazartesi gecesi herkes uyku halinde iken İngiliz bahriye askerleri Meclis-i Milli, Bâbıâli, Harbiye Nezareti ve telgrafhaneleri işgal etmişlerdir. Şehzadebaşı karakolunda çıkan çatışma da 6 şehidimiz ve 15 yaralımız vardır. Bu sırada İngiliz askerleri silahlarla Meclis-i Milliye girerek Rauf Bey’i ve bazı kişileri aynı sırada Erkân-ı Harbiye Reis-i Cevat Paşa ve Esat Paşa’yı evlerinden zorla kelepçeli bir şekilde almışlardır. Albay Galatalı Şevket, 10. Tümen Kumandanı Kemal’de görevlerinden alınarak Malta’ya sevk edilmişlerdir.¹¹²

¹⁰⁷ Kâzım Karabekir, **Günlükler (1906-1948)**, Cilt I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, s. 660.

¹⁰⁸ Kâzım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, Cilt I, Yapı Kredi Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 2016, s. 504-505.

¹⁰⁹ Karabekir, s. 505.

¹¹⁰ Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, Cilt: I, s. 505-506.

¹¹¹ Karabekir, **Günlükler**, Cilt: I, s. 663-664.

¹¹² Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, Cilt: I, s. 585-586.

1.7.2. Kâzım Karabekir Paşa'nın Edirne Milletvekilliği

23 Nisan 1920'de büyük umutlarla açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Kâzım Karabekir Paşa Edirne Milletvekili olarak seçilmiştir. Karesi, Menteşe, Aydın, Trabzon'da da seçimler olmuş, Kâzım Karabekir Paşa istenmiş fakat Paşa kabul edememiş ve teşekkürlerini iletmiştir. Milletvekili seçildikten sonra 15. Kolordu Komutanlığı görevini de devam ettirmiştir.¹¹³

25 Nisan 1920'de, İsmet Paşa ittifak-ı ârâ ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi olmuştur. Bu durum Mustafa Kemal Paşa tarafından Kâzım Karabekir Paşa'ya bildirilmiştir. Karabekir Paşa'da tebriklerini iletmiştir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin, Moskova Sovyet Hükümetine birinci teklifnamesinin Trabzon'a yazılmasını Kâzım Karabekir Paşa teklif etmiştir. 26 Nisan günü bu yazışma Ankara tarafından gerçekleşmiştir.¹¹⁴

1.7.3. Erzurum Çocuklar Ordusu

Kâzım Karabekir'in büyük emekleri sonucu, 1 Mayıs 1920 tarihinde Erzurum çocuklar ordusu kurulmuştur.¹¹⁵ Bu ordunun kuruluşunu, Kâzım Karabekir Paşa şu cümleleri ile ifade etmiştir:

*“23 Nisan 1336 (1920) Ankara'da Milli Hükümetimizin doğuşunu bizde Şarkın her tarafında ve özel olarak Erzurum'da asker ve irfan ordularıyla kutladıktan sonra, Mayısın birinci günü (1 Mayıs 1920) çok parlak surette Çocuklar Ordusunu, çocuklar talimhanesinde bütün Erzurum sakinleri huzurunda selamlayarak, bu irfan ve iş ordusunun kuruluşunu ilan ettim.”*¹¹⁶

Kâzım Karabekir Paşa, Osmanlı Güç Dernekleri Nizamnamesinde ordu ve kolordu komutanlarına verilen yetki ile bu işe başlamıştır.¹¹⁷ Çocuklar Ordusunun

¹¹³ Karabekir, İnsan ve Asker, s. 33.

¹¹⁴ Karabekir, Günlükler, Cilt 1, s. 675.

¹¹⁵ Kâzım Karabekir, **Çocuk Davamız**, Cilt 1, Emre Yayınları, İstanbul 1995, s. 45.

¹¹⁶ Karabekir, ss. 23-24; Köstüklü, s. 213.

¹¹⁷ Nuri Köstüklü, “Kâzım Karabekir Paşa'nın Doğu Anadolu'daki Eğitim, Kültür ve Teşkilatlanma Faaliyetleri”, **Askeri Tarih Bülteni**, Sayı: 35, İstanbul 1993.

kurulmasında ki amaç ise, çocukların daha iyi eğitim almalarını sağlamak, onları daha iyi yetiştirmek ve Milli Mücadele gibi olağanüstü bir dönemde milli birlik ve beraberliği güçlendirmektir.¹¹⁸

Erzurum Çocuklar Ordusunun Nizam-ı Harbi:

Birinci Avcı Gürbüz Alayı Fahri Kumandanı: Kâzım Karabekir. Mevcudu 1.100, İkinci Sultaniye Alayı Kumandanı: Miralay Manastırlı Kâzım Bey, Üçüncü Al Bayrak Kumandanı: Erkân-ı Harp Mustafa Bey, Dördüncü Yeşil Bayrak Alayı Kumandanı: Fahri Bey'dir.¹¹⁹

Kurulduğu zaman dört alaydan oluşan bu teşkilat çok kısa bir süre içerisinde genişleyerek 17 alaya ulaşmıştır. Bu alayların belli bir üniforması ve kendilerine özel bayrakları vardı. Alayların komutanları ise ya bulundukları yerlerdeki kıtaların ya da askerlik dairelerinin komutanlarıdır.¹²⁰ Çocuklar Ordusu Teşkilatı eğitim programı kapsamında Cuma günleri Erzurum'da özel olarak hazırlanmış alanda çeşitli gösteriler yapmışlardır.¹²¹ Bu gösterilerde, çeşitli sporlar, halk oyunları, öğütler ve bazı askeri bilgiler öğretilir, halk ve komutanlar da büyük bir ilgi ile izlemişlerdir. Kâzım Karabekir Paşa bu gösteriler karşısındaki hislerini şöyle tasvir etmiştir: “(...) *Ben bugün bu manzara karşısındaki çeşitli duygularımın derecesini bir kelime ile hülâsa edebilirim: Hayatımda ufak-büyük siyasi, ilmi ve askeri hayli muvaffakiyetler gördüm. Hiçbirisinde bu kadar ruhumun ve vicdanımın derinliklerine kadar bir haz ve neşe yapanına rastlamadım.*”¹²²

Erzurum Çocuklar Ordusu'nda her çocuk kendi yaş grubuyla eğitim görmüş ve buna uygun faaliyetler de bulunmuşlardır. Askeri hiyerarşi içerisinde eğitimlerini almışlar ve aynı zamanda bir çatı altında bir arada bulunarak neşe içinde vakitlerini geçirmişler, bu sayede birlik beraberlik içinde dayanışma ve yardımlaşma duyguları

¹¹⁸ Kâzım Karabekir, **Çocuklara Öğütlerim**, Emre Yayınları, İstanbul 1995, s. 143.

¹¹⁹ Karabekir, *Günlükler*, Cilt 1, ss. 674-676.

¹²⁰ Mehmet Kaplan ve diğerleri, **Devrin Yazarları Kalemile Milli Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal**, Cilt: 2, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1981, s. 912-913; Karabekir, *Çocuk Davamız*, Cilt 1, ss. 40-42.

¹²¹ **Albayrak Gazetesi**, 7 Haziran 1920.

¹²² Karabekir, *Çocuk Davamız*, Cilt 1, s. 24.

gelişmiştir. Bu teşkilat ve yapılan gösteriler, çocukların ve Erzurum halkının iyi vakit geçirmesini sağlayarak eğitim hayatına katkıda bulunmuştur.¹²³

1.7.4. Şark Cephesi'nde Kâzım Karabekir Paşa

3 Mayıs 1920'de Kâzım Karabekir Paşa, Meclis Heyetine Moskova'ya gidecek heyetin en yakın zamanda gönderilmesini teklif etmiştir. Ayrıca Enver ve Talat Paşaların Moskova ile ilişkide olduklarını ve Kemal Paşa'nın da haberi olduğunu bildirmiştir. Bunun üzerine kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin, dış işlerinde verdiği ilk karar Moskova'ya bir topluluk gönderilmesi olmuştur.¹²⁴ 11 Mayıs 1920'de Bekir Sami Bey'in başkanlığında ki kurul Ankara'dan hareket etmiştir. Asıl amaçları Rusya ile ilişki kurulmasıdır. Aradaki yapılacak olan anlaşmanın bazı maddelerinde uzlaşma sağlanamadığı için Moskova Anlaşması 16 Mart 1921'de gerçekleşmiştir.¹²⁵

Kâzım Karabekir Şark Cephesi Erkân-ı Harbiye'sinin hazır olup işe başlayacağını Ankara'ya bildirmiştir.

Erkân-ı Harbiye Reisi: Miralay Kâzım Bey, 1.Şube: Binbaşı Fahri, Reis Muavini: Naim Cevat, Propaganda ve milli şube: Kaymakam Seyfi Beyler, 15. Kolordu: Miralay Manastırlı Kâzım, Erkân-ı Harbiye Reisi: Mustafa Bey'dir.¹²⁶

Ankara'da ki Meclis'te önceden seçilmiş olan Aza Hamza Bey'in istifa etmesi üzerine boşalan görevin yerine seçimler meydana gelmiştir. 15 Mayıs'ta Kâzım Karabekir Paşa; 89 oy alarak çoğunluğu sağladığı kazalarda kurulmuş olan resmi heyette azalığa seçilmiştir.¹²⁷ Aydın Mutasarrıf Vekili' de bir tebliğde bulunarak seçimlerin Aydın bölgesinde de olmasını istemiştir.¹²⁸

27 Mayıs 1920'de Yunanlıların Edirne'yi de işgal edeceklerinin haberini alan Kâzım Karabekir Paşa, Edirne Kolordusuna ve Müdafaa-i Hukuk'una ve Meclis'te

¹²³ Karabekir, Çocuklara Öğütlerim, ss. 143-145.

¹²⁴ Mehmet Gönlübol ve diğerleri, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, Siyasal Kitabevi, 9. Baskı, Ankara 1996, ss. 18-24.

¹²⁵ Salahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, TTK Yayınları, Cilt 1, Ankara 1987, ss. 665-680; Atatürk, s. 329.

¹²⁶ Karabekir, Günlükler, Cilt 1, s. 677.

¹²⁷ **BCA.**, 1920: Kutu No:125, Dosya No: 1, Sıra No:1.

¹²⁸ **BCA.**, 1920: Kutu No: 125, Dosya No:1, Sıra No:3.

müdafaa için İsmet Paşa'ya telgraf yazmıştır. Şark bölgesindeki hareket için Kâzım Karabekir Paşa Ankara'ya yazı yazmıştır. Fakat Ankara hükümetinden hareket için olumsuz cevap gelmiştir. Karabekir Paşa tekrardan bunun çok önemli olduğunu Meclis-i Milliye bildirmiştir. Arkasından Ankara'dan olumlu cevap gelmesi üzerine Kâzım Karabekir Paşa seferberlik emrini vermiştir.

10 Haziran 1920'de Karabekir Paşa, akşam vilayet vekâletini 15. Kolordu vekili Miralay Kâzım Bey'e devrettiğini bildirmiştir. 11 Haziran 1920'de Kâzım Karabekir Paşa, İsmet Paşa'ya yazdığı bir telgrafta Ankara'daki ajan örgütüne karşı gizli ve özel bir sivil polis teşkilatının kurulmasını bu teşkilata kabiliyetli, akıllı asker tayin edilmesini ve faal bir şekilde çalışılması gerektiğini bildirmiştir.¹²⁹

Ermeniler üzerine sefer bir türlü gerçekleşmemiştir. Bu işi gizli bir el düzenlemiş gibi aynı anda Azerbaycan'da Bolşevikler aleyhine hazırlık yapılmıştır. Karabekir Paşa ise bunun tesadüf olamayacağını söylemiştir. Daha sonrasında Zengezor bölgesinde bir grup askerimiz hücum ile Ermenileri bölgeden çıkarmıştır. Ermeniler Oltu bölgesinde, Tuzla mevkiine taarruz etmişlerdir. Bardiz cephesinde ise sükûnet devam etmiştir.¹³⁰

5 Temmuz 1920'de, Meclis-i Milli Başkanı Mustafa Kemal Paşa Kâzım Karabekir Paşa'dan bir tümen batı cephesine yardım istemiştir. Bunun sebebi Yunanlıların işgalinin yayılmış olmasıdır. Kâzım Karabekir Paşa bu isteğin mümkün olamayacağını lakin iki hafta içerisinde Azerbaycan'dan gelecek olan süvari ve piyade alaylarını üç bin mevcutla gönderebileceğini ifade etmiştir.¹³¹

Erzincan Milletvekili Ferit Bey'i Hasankale'ye celp ile gönderdiğini, Ferit Bey'in de buna karşılık verdiği beyanatını açıklamıştır. İstanbul'da Ferit Paşa Harbiye nezaretinden 53 vekili toplayarak asıl antlaşmanın böyle ağır olmayacağını, tek çarenin padişahın etrafında toplanmak olduğunu ve bunu herkesin kendi bölgesinde anlatması gerektiğini söyleyerek, vekilleri serbestçe memleketlerine terhis etmiştir. Halil Bey, kendisinin bu celsede bulunmadığını ve barış antlaşmasının felaketini görünce Ferit Paşa'nın başkanlığını bu şekilde anladığını ve Şeyh Fevzi Efendi'nin de

¹²⁹ Karabekir, Günlükler, Cilt 1, s. 676-681.

¹³⁰ Ali Fuat Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, Temel Yayınları, İstanbul 2000, ss. 527-528.

¹³¹ **BCA.**, 1920: 301000, Kutu No:106, Dosya No:694, Sıra No:2-1.

bunu bileceğini zannediyormuş. Karabekir Paşa bunun üzerine kendisine, memleket bu kadar felaket geçirirken neden Ankara'ya gitmediğini, neden uzun süre İstanbul'da kaldığını ve sonrada memleketine neden geçtiğinin hesabını sormuştur. Cevap olarak, İstanbul'da hastasının olduğu, memleketi Erzincan'da da annesinin rahatsız olduğunu, Trabzon'a geçtikten sonra meclise gittiğini fakat cevap alamadığını ve 15 Haziran'a kadar meclise gelmeyenlerin çıkarıldığını zannetmiş, eğer böyle olmadığını bilseymiş Erzincan'dan sonra muhakkak Ankara'ya gideceğini söylemiştir. Kâzım Karabekir Paşa verilen cevaplardan tatmin olmayarak, zaten bu kişinin zamanında Kuvayı Milliye karşısında yer aldığını, vekil olduktan sonra yanında gibi durduğunu fakat bu davranışlarından anlaşılacağı gibi kendi menfaatlerini her şeyden öncelikli tuttuğunu, İstanbul'da durmasının nedeni de tam olarak anlaşılmadığını ifade etmiştir. Bu sebeplerden dolayı Erzurum'da nezarete alarak, hakkında ki kesin hüküm için Büyük Millet Meclisi Riyasetine başvurmuştur.¹³²

10 Ağustos 1920 tarihinde, İstanbul hükümeti barış imzalamıştır. Karabekir Paşa Meclis-i Milliye'ye bu kişilerin vatan haini olduğunun ilan edilmesini teklif etmiştir.

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi İsmet Paşa, Karabekir Paşa'ya bir telgraf göndermiştir: *“Ermenilerin seferberliği ile ilgili haberin İslam Gürcistan gazetesinde yazıldığını ve bunların birlikte hareket etmesine karşılık biz daha önce harekete geçelim mi?”* diye sormuştur. Karabekir Paşa: *“Bolşevikler Erivan'a taarruza karar vermişler. Ben de harekete geçeceğim.”*¹³³ cevabını vermiştir.

Bitlis Valisi Hüsnü Paşa, Karabekir Paşaya telgraf gönderir:

“Bitlis Ermenilere verilecekse ailemi getirmeyeyim.”

Karabekir Paşa'nın cevabı sert ve keskindir:

*“Bir karış yer verilmeyecek, ailenizi getiriniz!”*¹³⁴

¹³² BCA., 1920: 301000, Kutu No:106, Dosya No:694, Sıra No:2-2.

¹³³ İnönü, ss. 210-211.

¹³⁴ Karabekir, Günlükler, Cilt: 1, s. 698-699.

Kâzım Karabekir Paşa etrafta böyle propagandaların yayılmış olmasından hayli rahatsız durumdadır. Fakat bu olayın üzerine Karabekir Paşa'nın yazdığı cevap memleketin her yerine yayılmıştır.¹³⁵

Kâzım Karabekir Paşa'nın İsmet Paşa'ya yazmış olduğu telgraf:

“Erkân-ı Harbiye Reisi İsmet Beyefendi'ye

*Konya'da top imaline mahsus bazı alet ve edevatın metruk bir halde bulunduğunu işittim. Gerek bunların ve gerekse Eskişehir'deki kama imalathanesinin Anadolu dâhilinde emin ve merkezi bir mahalle naklini berâ-yı hatıra arz ederim.”*¹³⁶
Bunun üzerine İsmet Paşa bu alet ve edevatları Kayseri'ye naklettiğini bildirmiştir.

21 Eylül 1920 tarihinde Kâzım Karabekir Paşa, Hamas Yaylası'nda 9. Fırka karargâhındadır. Bu mıntıkada Fırka kumandanları ve Erkân-ı Harpleri ile görüşmesinin neticesinde, Erkân-ı Harbiye Riyaseti Karabekir Paşa'nın Gürcülerle antlaşmasını ve Trabzon'daki Yusuf Kemal Bey'i Ankara'ya istediklerini beyan etmişlerdir.¹³⁷

31 Ekim 1920 tarihinde Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa, Kâzım Karabekir Paşa'ya Ferikliğe terfi müjdesini vermiştir.

Bu zamana kadar toplanan esirler: 3 general, 6 miralay, 12 kaymakam, 16 yüzbaşı, 59 mülâzım-ı evvel ve sani, 16 sivil memur, 12 zabıt vekili, 4 zabıt namzedi, 1.195 nefer ve daha da toplanmaya devam etmiştir.¹³⁸

14 Aralık 1920 günü Kâzım Karabekir Paşa, Kars hükümetini ziyaret etmiştir. Ziyaretini aktarırken terkedilmiş halde olduğunu kapısının örümcekler içinde, tahta, teneke parçalarıyla camlarının kapanmış olduğunu ve ne yazık ki hâlâ Ermenice ilanların olduğunu, Vilayet umuruna bakan Erzurum Mebusu Durak Bey'e anlatmıştır.¹³⁹

¹³⁵ Karabekir, Günlükler, Cilt: 1, ss. 698-699.

¹³⁶ Karabekir, Günlükler, Cilt: 1, s. 702.

¹³⁷ İnönü, ss. 212-213.

¹³⁸ Karabekir, Günlükler, Cilt: 1, ss. 710-711.

¹³⁹ Karabekir, s. 719.

1.7.5. Gümrü Antlaşması (3 Aralık 1920)

Doğu bölgelerinde Ermenilerin saldırıları iyice arttırması üzerine, Kâzım Karabekir Paşa 28 Nisan 1920'den itibaren Meclis'e çektiği telgraflarda harekâtı başlatmak için emir istemiştir. Fakat zaman olarak uygun olmadığı gerekçesiyle reddedilmiştir. Rusya'dan Lenin imzalı bir mektubun gelmesiyle Türklerle Ermenilerin arasında ki problemlerin masa başında halledilmesi kararı almıştır. Fakat Eylül başlarında Ermeni saldırıları artınca 28 Eylül'de Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir Paşa, TBMM Hükümetinden gelen emir ile birlikte hazırda bekleyen ordusuyla Ermeniler üzerine taarruza geçmiştir. İlk günden büyük bir başarı elde edilmiştir. 29 Eylül 1920'deki taarruz ile de Sarıkamış geri alınmış ve Ermeniler Noveselim-Bayburt-Tuzluca hattına çekilmişlerdir. Türk ordusu bu şekilde başarıyla ilerlerken Kağızman ve Erdenik bölgelerin de Ermenileri geri püskürterek bu bölgeleri ve uzun mücadeleler sonucunda 30 Ekim 1920'de de Kars geri alınmıştır. Kâzım Karabekir Paşa'nın bu başarıları yurttaki büyük sevinç yaratmıştır.¹⁴⁰

Bu başarılar neticesinde 3 Kasım 1920'de Gümrü için harekete geçilmiştir. Vaziyetlerinin ümitsiz olduğunu fark eden Ermeniler Gümrü'yü teslim etmişlerdir. Fakat ateşkes şartlarını çok ağır bulan Ermeniler buna uymamıştır. Bunun üzerine Kâzım Karabekir Paşa karargâhını yakın bir yere taşıyarak hemen taarruza geçmiştir. Ermeniler kısa sürede Iğdır'ı boşaltarak Aras'ın kuzeyine çekilmişler ve ateşkes antlaşmasının bütün şartlarını kabul etmişlerdir. Antlaşma şartı olarak, Kâzım Karabekir Paşa, 1.000 mermi, 2.000 tüfek, 3 batarya, seri ateşli koşulu dağ topu ve yine koşulu 40 makineli tüfeği Ermenilerden alarak doğunun ilk zafer hediyesi olarak Batı Cephesi'ne göndermiştir.¹⁴¹

2 Aralık 1920'de TBMM'de görüşülen gizli celsede, Ermeniler ile yapılan barış müzakereleri tartışılmıştır. Hariciye Vekili Ahmet Muhtar Bey, TBMM Hükümeti'nin amacının Ermenileri ortadan kaldırmak olmadığını, Ermeni saldırılarını uzunca bir müddet için durdurmak ve Doğu sınırlarını temin etmek gayesi olduğunu açıklamıştır. Doğu sınırlarımız için de kesinlikle bir pazarlık yoluna gidilmediğine ve

¹⁴⁰ Kâzım Karabekir, **İnsan ve Asker**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008, s. 34.

¹⁴¹ Atatürk, s. 351-352.

bu konuda TBMM'nin taleplerinin Ermeniler tarafından kabul edildiğine dikkat çekmiştir.¹⁴²

3 Aralık 1920'de Gümrü'de Kâzım Karabekir başkanlığında ki Türk Heyeti ve Ermeni Heyeti arasında ki barış antlaşması neticesinde, Ermeniler Sevr Antlaşması'ndaki imzalarını geri çektiklerini bildirmişlerdir.¹⁴³

23 Ocak 1921 tarihinde Giresun gönüllü taburu Garp Cephesine Kars'tan hareket etmiştir. Ermeni Hariciye Nâzırı Bekzadyan Hariciye vekiline nota göndererek, Gümrü'nün tahliyesini talep etmiştir. Başlangıcında Türk ordusunun Kars'ın işgalinde üç gün yağma yaptığını, hatta yetimlerin de bundan faydalandığını, kumandanların emir vererek katliam yaptırdıklarını yazmıştır. Kâzım Karabekir Paşa bu notayı Ankara'ya göndererek rezil iftiranın reddedilmesini ve Gümrü tahliyesinin barış muahedesinin tamamını uyguladıktan sonra mümkün olacağının cevap olarak bildirilmesi gerektiğini ifade etmiştir.¹⁴⁴ Karabekir Paşa, Kars'ta iki Ermeni çocuğun uydurma mektubu hakkında Amerika Şark-ı Karib Muavenet Cemiyeti müdürüne protesto mektubu yazmıştır. Bu iftirayı reddederek güzel bir cevap vermişlerdir.

Gümrü Antlaşması Milli Hükümetin uluslararası alanda yaptığı ilk antlaşma ve ilk siyasi zaferdir.¹⁴⁵ TBMM adına Erzurum Valisi Hamit Bey ve Erzurum milletvekili Süleyman Necati Bey ile birlikte Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir Paşa imzalamıştır. Doğu bölgesinde Ermenilere karşı kazanılan bu zafer ile Doğu sınırlarımız güvence altına alınmış ve Türk ordusunun hâkimiyeti bu bölgede güçlenmiştir.¹⁴⁶

17 Şubat 1921'de Kâzım Karabekir Paşa, Erkân-ı Harbiye Riyaseti'ne, Hariciye Vekâletine ve Meclis-i Milli Riyaseti'ne gönderdiği yazısında Erivan ve Ardahan bölgelerinin işgal vaktinin geldiğini ve Bolşevik-Gürcistan harbine tarafsız

¹⁴² **T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları**, Devre:1, C.I, İçtima Senesi 1, TBMM Basımevi, Ankara 1920, ss. 244-246.

¹⁴³ İskender Yılmaz, **Gümrü Antlaşması**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2001, s. 90-94.

¹⁴⁴ İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşması (1920-1945)**, Cilt 1, TTK Yayınları, Ankara 1983, s. 18-24; İskender Yılmaz, **Gümrü Antlaşması**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2001, s. 90-94.

¹⁴⁵ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, Kum Saati Yayınları, 12. Basım, İstanbul 2003, s. 351.

¹⁴⁶ E. Semih Yalçın, **Atatürk'ün Milli Dış Siyaseti**, Berikan Yayınevi, Ankara 2010, ss. 74-78.

kalarak ve her iki tarafı haberdar ederek işgale başlamak gerektiğini bildirmiştir. Süvari alayına da Zaruşat'a hareket talimatını vermiştir.¹⁴⁷

Kâzım Karabekir Paşa, Gürcülerin elinde bulunan bölgeleri almak için Gümrü Antlaşmasından sonra harekete geçmiştir. Ardahan ve Kars'tan, Ermeniler kaçmışlardır. Karabekir Paşa Kars'ta şenlik yaptırmış, öğlen vakti kaleden 21 parça top attırmıştır. Karabekir Paşa Ankara'yı doğru yolda ikna ederek şark meselesinin son safhasını kansız olarak hallettiğini belirtmiştir.¹⁴⁸

Erivan'dan Bahattin Kâzım Karabekir Paşa'ya bildirisinde, Ermenilerin bizden kuvvet ve esirlerini istediklerini yazmıştır. Paşa buna cevaben kesinlikle kuvvet gönderilmeyeceğini fakat esirleri beslemekte zorluk çekildiğinden ve Taşnaklarla barış yapıldığından iadeleri hususunu Erkân-ı Harbiye-i Umumiye'den talep edeceğini bildirmiştir.¹⁴⁹

1.8. 1921 YILI OLAYLARI

1.8.1. Teşkilât-ı Esasiye Kanunu (20 Ocak 1921)

20 Ocak 1921 tarihli Millet Meclisi toplantısında Teşkilât-ı Esasiye Kanunu kabul edilmiştir. Aynı zamanda 1921 Anayasası olarak da adlandırılır. *“Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir. Yönetim biçimi halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına dayalıdır”*¹⁵⁰ diyen birinci maddesi ile Türkiye’de Cumhuriyet, yalnız fiilen değil hukuken de kurulmuştur. Teşkilâtı Esasiye Kanunu’nun birinci maddesi ile Hâkimiyet Padişah’tan alınıp bizzat millete verilmiştir. Yine bu maddeyle esasen Cumhuriyet kurulmuştur.¹⁵¹

Bölge müdürlerini halk tarafından seçilmiş bölge danışma kurulu seçecektir. *“Kazalar vilayeti oluşturacaktır. Vilayetler dâhili, harici, istişari, adli ve askeri, umur-ı beynelmilel, iktisadi ilişkiler ve tekâlif-i umumiye ile menâbii birden ziyade vilayata şamil olan hususât ayrıdır. Büyük Millet Meclisi’nce vazedilecek kavânin gerekli*

¹⁴⁷ Karabekir, Günlükler, Cilt 1, ss. 726-730.

¹⁴⁸ Soysal, ss. 22-30; Karabekir, İnsan ve Asker, ss. 32-33.

¹⁴⁹ Yalçın, ss. 75-80.

¹⁵⁰ Taha Parla, **Türkiye’de Anayasalar-Tarih, İdeoloji, Rejim 1921-2016**, Metis Yayınları, 6.Baskı, İstanbul 2016, s. 21.

¹⁵¹ Parla, s. 21-25.

evkaf, maarif, sıhhiye, iktisat, umur-ı nafia ve muavenet-i içtimaiye umurunun tanzim ve idaresi, vilayet danışma kurulunun yetkisi dâhilindedir."¹⁵²

Hulasa hükümet kuvveti: Vali, kumandan, defterdar, adliyedir. Ahali kuvveti: Evkaf, maarif, sıhhiye, iktisat, nafia, muavenet-i içtimaiyedir.¹⁵³

1.8.2. Londra Konferansı (21 Şubat-12 Mart 1921)

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasının ardından İtilaf Devletleri'nin Osmanlı Devleti'ne düzenlediği işgal girişimleri ile yeni bir mücadele dönemi başlamıştır. Bu mücadele, hem işgalci devletlere hem de Osmanlı yönetimine karşı yapılmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde başlayan bağımsızlık mücadelesi, Sevr antlaşmasını reddetmiştir. I. İnönü Savaşı'nın kazanılmasıyla birlikte yeni bir süreç başlayarak, Müttefikler Londra Konferansı'nın yapılmasına karar vermiştir. Londra Konferansı her ne kadar barış adına düzenleniyormuş gibi gözükse de içinde yeni savaş planları vardı. Londra Konferansı TBMM için büyük önem taşımaktaydı. TBMM'nin konferansa tek başına gitmesi ve Osmanlı Hükümeti'nin saf dışı bırakılması önem arz ediyordu. TBMM'nin amacı, bu konferansta Misak-ı Milli ilkelerinin kabul ettirilmesi olmuştur.¹⁵⁴

Müttefik Devletler, Sevr Antlaşmasını yeniden gözden geçirmek adına Londra'da düzenlenecek konferansa Ankara ve İstanbul Hükümetlerini birlikte davet etmiştir.¹⁵⁵ İstanbul Hükümeti'nin de davet edilmesi üzerine TBMM ile Osmanlı Hükümeti arasında çekişme başlamıştır.¹⁵⁶ Bunu üzerine İstanbul hükümeti sadrazamı Tevfik Paşa, Meclis-i Milli Riyaseti 'ne bir bildiri göndermiştir:

"25 Ocak 1921 tarihinde Paris'te toplanan meclis karar vermiş ki 12 Şubat 1921'de Londra'da ittifak devletler delegeleriyle Osmanlı ve Yunan hükümetleri delegelerinden oluşan bir konferans toplantısına davet olunacaktır. Bu davete ya

¹⁵² Atatürk, Nutuk, s. 401.

¹⁵³ Karabekir, Günlükler, Cilt 1, s.725.

¹⁵⁴ Bülent Kara, "Savaş Hazırlayan Barış Konferansı: Londra Konferansı", **Gazi Akademik Bakış Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 5, Ankara 2009, ss. 143-144.

¹⁵⁵ Seha L. Meray, Osman Olcay, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri**, Ankara Üniversitesi Yayınevi, Ankara 197, s. 46-56.

¹⁵⁶ Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Cilt 4, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1991, ss. 33-35.

Mustafa Kemal Paşa veya Ankara'dan yetki sahibi bir kişi Osmanlı heyet-i delegesi olarak bulunsun."¹⁵⁷

Mustafa Kemal Paşa;

"Millet hakkındaki karar Ankara'ya aittir. Siz işe karışmamalısınız. Barış tesisini biz de istiyoruz eğer hakiki iyi niyet görürsek." Paşa başka bir telgrafla devam etmiştir: *"Padişah için fırsattır, memleketin geleceği Ankara'daki Millet Meclisi'nde olduğunu ilan etmelidir. Aksi halde mevkiini kaybedecektir."*¹⁵⁸ diyerek kararlılığını göstermiş ve Müttefiklerin yapmış olduğu bu davranışla Türklerin arasında bir *"çift başlılık"* yaratmaya çalıştıklarını ifade etmiştir.¹⁵⁹

TBMM, Londra Konferansı'na Sevr Antlaşmasını kabul etmiş olan İstanbul Hükümeti aracılığıyla ve birlikte katılmanın alınan kararlar ile ters düşüleceğinden dolayı kesin tavrını koyarak teklifin bizzat kendisine yapılması halinde konferansa katılabileceğini ilgili yerlere duyurmuştur. TBMM Hükümeti'nin isteğinin gerçekleşmesi üzerine, Temsilciler Kurulu 6 Şubat 1921'de Ankara'dan Londra Konferansı'na gitmek üzere hareket etmişlerdir.¹⁶⁰

Başkanlığını Bekir Sami Bey'in yaptığı TBMM Temsilciler Kurulu listesi şu şekildedir:

Azalar: Aydın Milletvekili Cami Bey, İzmir Milletvekili Yunus Nadi Bey, Trabzon Milletvekili Hüsrev Bey, Adana Milletvekili Zekâi Bey'dir.

Heyet-i Müttehassısa: İzmir Milletvekili Mahmut Esat Bey, Karesi Milletvekili Vehbi Bey, İzmit Milletvekili Sırrı Bey, Erzurum Milletvekili Necati Bey.

Danışmanlar: Sabık Saruhan Milletvekili Tevfik Bey, Niyazi Bey, Hariciye Müsteşarı Münir Bey'dir.¹⁶¹

¹⁵⁷ Karabekir, Günlükler, Cilt 1, s. 727.

¹⁵⁸ Karabekir, s. 727.

¹⁵⁹ Bülent Kara, s. 153.

¹⁶⁰ Gotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)**, Cilt I, TTK, Ankara 1989, s. 139-140; Atatürk, Nutuk, s. 408-411.

¹⁶¹ Karabekir, Günlükler, Cilt 1, ss. 728-729.

Londra Konferansı, 21 Şubat 1921 tarihinde Saint James Sarayında açılmıştır.¹⁶² *Konferansta, Almanya'nın terk-i teslimatı, tamirat meselesi, Şark meselesi, Avusturya'ya yardım konuları ele alınmıştır.*¹⁶³ 23 Şubat 1921'de konferansta söz hakkı Türklere verilmiştir.¹⁶⁴ Müttefikler, Osmanlı hükümeti ile İstanbul Hükümetinin anlaşamayacaklarından ve istediklerini alacaklarından o kadar emin iken beklenmedik bir hadise yaşanarak olayın akışı değişmiştir. Söz hakkı Osmanlı Temsilciler Kurulu Başkanı Tefik Paşa'ya verilmiştir: *"Ankara Millet Meclisi'nin seçerek buraya yetki verip gönderdiği, konferansın da davet ettiği temsilcilerin tekliflerini konferansa bildirmeleri maksadıyla sözü onlara terk ediyorum."*¹⁶⁵ sözleri şaşkınlık yaratmıştır.¹⁶⁶ Tefik Paşa'nın bu tavrı, saray ve çevresinde olumsuz karşılanırken yabancı gazetelerde takdirle değerlendirilmiştir.¹⁶⁷

12 Mart 1921'de Londra Konferansı sona ermiştir. Alınan kararlar neticesinde Ankara'dan değerlendirilmesi yapılarak 19 Mart'ta bildirilmiştir: *"Heyetimiz Paris'te Fransızlarla Sevr Antlaşması'ndan daha ağır maddeler imzalamış. Meclis-i Milli bugünkü toplantısında reddetti. Antlaşmada Fransız jandarma subayları kalıyor. Mevcut jandarma geneli Ermeni'dir, sürekli kılınıyor. Öncelikle bizim askerler çekilecek sonra Fransızlar çekilecek. Adana-Nusaybin demir yolu ayrıcalığı elimizden alınarak Fransızlara verilecek."*¹⁶⁸ Fransızların anlattığı barışı kesinlikle Ankara Millet Meclisi kabul etmemiştir. Sebebi Sevr Antlaşması'ndan farklı olmadığı gibi iyi niyeti işaret eden bir şeyin de olmamasıdır.¹⁶⁹

Londra Konferansı'nın ardından Ankara'ya gelen Bekir Sami Bey, Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı görüşmede konferansla ilgili bilgi vermiştir. Bu görüşme sırasında Mustafa Kemal Paşa'nın ve TBMM'nin eleştirilerine uğrayan Bekir Sami Bey, kendince haklı sebepler göstermeye çalışsa da başarılı olamamıştır.¹⁷⁰ Mustafa

¹⁶² M. Cemil Bilsel, **Lozan**, Cilt 1, Sosyal Yayınları, İstanbul 1995, ss. 404-405.

¹⁶³ Karabekir, *Günlükler*, Cilt 1, ss. 725-726.

¹⁶⁴ **Hâkimiyet-i Milliye**, 1 Mart 1921, nu.121, s. 1.

¹⁶⁵ Tansel, s. 41.

¹⁶⁶ **Vakit**, 25 Şubat 1921, nu.1155, s. 1.

¹⁶⁷ Nurten Çetin, "Londra Konferansı'nda Ahmet Tefik Paşa", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 4, Temmuz 2012, Trakya, s.125; **Hâkimiyet-i Milliye**, 27 Şubat 1921, nu.119, s. 1.

¹⁶⁸ Karabekir, s.735.

¹⁶⁹ Karabekir, s.730-735.

¹⁷⁰ İzzet Öztoprak, "Londra Konferansı ve Türkiye Meselesinin Cereyan-ı Müzakeratı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 11, Sayı: 33, Kasım 1995, Ankara, s. 600-602.

Kemal Paşa kibar bir şekilde istifa etmesinin uygun olacağını belirtmesi üzerine Bekir Sami Bey TBMM'ye dilekçesini teslim etmiş ve görevden istifa etmiştir.¹⁷¹

1.8.3. Moskova Antlaşması (16 Mart 1921)

Türk- Sovyet ilişkilerinin iyiye gitmesi İtilaf Devletleri'ni endişeye düşürerek, Sevr Antlaşması'nı gözden geçirmelerine sebep olmuştur. Bu amaç doğrultusunda 21 Şubat-12 Mart 1921 tarihleri arasında Londra'da bir konferans düzenlemişlerdir.¹⁷² Türkiye'nin iyi giden başarıları ve bunun arkasından Londra Konferansı'na davet edilmesi, başta Sovyet Rusya'yı rahatsız etmiştir. Bu olaylar karşısında Sovyet Rusya yetkilileri ile görüşmek üzere, TBMM temsilcileri; Sefir Ali Fuat Paşa, İktisat Vekili Yusuf Kemal Bey, Maarif Vekili Rıza Nur Bey, Azerbaycan'daki TBMM temsilcisi Memduh Şevket Bey ve askeri danışman Saffet Bey 14 Aralık 1920'de Kars'tan trenle hareket ederek, Tiflis yolu üzerinden Moskova'ya gitmişlerdir.¹⁷³

Sovyet temsilcileri ile yapılan görüşmeler neticesinde, 16 Mart 1921'de TBMM Hükümeti ve Bolşevik Rusya arasında Moskova Antlaşması imzalanmıştır.¹⁷⁴ 16 maddelik bir anlaşma metni oluşturulmuştur.¹⁷⁵

Bu antlaşma gereği sınırlar hakkında kararlar alınsa da kesin karar Kars Antlaşması'nda alınmıştır.¹⁷⁶ Kâzım Karabekir Paşa, Moskova Antlaşması'nda çözülemeyen sorunları tartışmak üzere 26 Eylül 1921-10 Ekim 1921 arasında gerçekleşen Kars Konferansı'na Türkiye Baş delegesi olarak katılmış ve konferansa başkanlık etmiştir.¹⁷⁷

¹⁷¹ İzzet Öztoprak, "II. İnönü Savaşı Sonrasında İç Siyasi Durum ve Ankara'da Hükümet Değişikliği", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 14, Sayı: 42, Kasım 1998, Ankara, s. 1085.

¹⁷² Gönlübol ve diğerleri, s. 25.

¹⁷³ Yusuf Kemal Tengirşenk, **Vatan Hizmetinde**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981, s. 191.

¹⁷⁴ Ömer Akdağ, "Milli Mücadele Şahsiyetlerinden Yusuf Kemal Bey (Tengirşenk)" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 40, Ankara 1998, s. 122-125.

¹⁷⁵ İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, Cilt: 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1983, s. 27-31; İhsan Çolak, "Moskova Anlaşmasına Giden Yol, Milli Mücadele Dönemi TBMM Bolşevik İlişkileri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 49, 2001 Ankara, s. 39-41.

¹⁷⁶ Soysal, s. 29-31.

¹⁷⁷ Karabekir, İnsan ve Asker, s. 34-35.

1.8.4. Başkomutanlık Kanunu (5 Ağustos 1921)

Meclis'te Başkomutanlık ile ilgili tartışmalar uzunca ele alınmıştır. Bir grup, ordunun başına Mustafa Kemal Paşa'nın geçmesini isterken, bir grup bu düşünceye mesafeli durmuştur.¹⁷⁸ Fakat Meclisin çoğunluğunun göstermiş olduğu yakınlık üzerine Mustafa Kemal Paşa bir önerge vermiştir:

“Meclis sayın üyelerinin genel olarak beliren istek ve dilekleri üzerine Başkomutanlığı kabul ediyorum. Bu görevi, kendi üzerime almaktan doğacak yararların çarçabuk elde edilebilmesi ordunun maddi ve manevi gücünün en kısa zamanda arttırılıp pekiştirilmesi ve yönetimin bir kat daha sağlamlaştırılması için Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin haiz olduğu yetkilerini fiilen kullanmak koşuluyla üzerime alıyorum. Yaşadığım sürece ulusal egemenliğin en gerçek bir hadimi olduğumu, ulusa bir kez daha göstermek için, bu yetkinin üç ay gibi kısa bir süre ile sınırlandırılmasını dilerim.

4 Ağustos 1921

Türkiye Büyük Millet Meclisi

Başkanı Mustafa Kemal”¹⁷⁹

Mustafa Kemal Paşa'nın yasama, yürütme ve yargı yetkilerini isteyerek başkomutan olmayı kabul edeceğini ifade etmesi üzerine muhalifler itirazlarda bulunmuşlardır. Başkomutanlığın Meclise has olduğunu, bu nedenle Başkomutan Vekili denmesini istemişlerdir. Tartışmalar 4 Ağustos'taki gizli toplantıda bir neticeye varılamamış ve bu yetkilerin ordunun maddi ve manevi gücünü artırmak ve yönetimini güçlendirmek amacı ile sınırlandırılması yolu izlenmiştir.¹⁸⁰ Tartışmalar sona erdikten sonra Sinop Mebusu Rıza Nur ve arkadaşlarının bu esasa göre hazırlanmış Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya Başkomutanlık verilmesine dair kanun teklifi oylamaya sunulmuş ve oylamaya katılan 184 vekilin oybirliği ile kabul edilmiştir.¹⁸¹

¹⁷⁸ Aybars, s. 263.

¹⁷⁹ Atatürk, Nutuk, s. 432.

¹⁸⁰ Goloğlu, ss. 188-189.

¹⁸¹ Ahmet Emin Yaman, “Başkumandanlık Kanunu”, *Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 9, 1992, ss. 85-86.

İsmet Paşa'nın Erkân-ı Harbiye Riyaseti'ne istifasını vermesi üzerine Erkân-ı Harbiye Reisi görevine Fevzi Paşa, Müdafaa-i Milliye Vekilliği görevine ise Refet Paşa atanmıştır.¹⁸² Mustafa Kemal Paşa'nın da Başkomutan olması ile birlikte bu durumu değerlendiren Kâzım Karabekir Paşa: *"Değerli kişilikleri her vakit olduğu gibi bugün dahi en metin dayanağımızsınız"*¹⁸³ sözleri ile tebrik telgrafını iletmiştir.

Yunanlıların taarruzu devam ederken, Kâzım Karabekir Paşa bir tarafta kuvvet toplama planını M. Kemal Paşa'ya bildirmiş ve sözlerini *"Bir dağ ve bir fedakâr kalsa dahi istiklâl davamıza devam edeceğiz."* diyerek bitirmiştir. Bu telgrafa karşılık Mustafa Kemal Paşa, ciddi savaşa başlanacağına dair bir telgraf göndermiştir:

"Garp Cephesi

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

21 Ağustos 1921

Telgrafınızı Garp Cephesi karargâhında aldım. Bir dağ ve bir fedakâr kalsa dahi istiklâl davamızın devam edeceği hakkındaki kanaati sarsılmaz, Yunan Ordusu ile meydan muharebesine tuttuğumuz bir anda tarafı devletinizden tekrar ve teyit edilmesi büyük inşirahı kalbi mucip oldu. Harekâtı askeriye planımız tıpkı mütalaa buyurduğunuz gibi düşünülmektedir. Yalnız Ankara garbinde ciddi bir muharebe vermeyi mülâhazatı umumiyyeye nazaran zaruri görmekteyiz. Bununla beraber kuvvet ve vaziyetimiz dahi gayri müsait görülmektedir. Düşmanla muharebe teması hâsıl olmuştur. Fevzi, İsmet Paşalarla beraber Garp Cephesi Karargâhından selamlarımızı takdim ederiz.

*Başkumandan Mustafa Kemal"*¹⁸⁴

12 Eylül tarihinde batı cephesinde Yunanlılar mağlup olmuştur. Bunun üzerine Kâzım Karabekir Paşa bütün Doğu Cephesi'nde gece yarısına kadar şenlikler yaptırmıştır. Mustafa Kemal, İsmet ve Fevzi Paşalara samimi tebrikler yazarak kutlamış ve buna uygun cevaplar gelmiştir.¹⁸⁵

¹⁸² Atatürk, Nutuk, s. 431.

¹⁸³ Karabekir, s. 749.

¹⁸⁴ Nurullah Aydın, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk Diyor ki**, Kumsaati Yayınları, İstanbul 2008, s. 57.

¹⁸⁵ Karabekir, s. 740-752.

1.8.5. Kars Konferansı ve Kars Antlaşması (13 Ekim 1921)

26 Eylül-13 Ekim 1921 tarihleri arasında Kars'ta düzenlenen konferans, Moskova Antlaşması'nın 16. maddesi gereğince antlaşmanın onaylanması için düzenlenmiştir. Kâzım Karabekir Paşa, Türk Heyeti adına bu konferansa baş delege olarak katılmıştır. Azerbaycan Heyeti adına Yoldaş Behbud Şahtatinski, Gürcistan Heyeti adına Yoldaş İlyova, Ermenistan Heyeti adına Yoldaş Moravyan ve Rusya Heyeti adına ise Yoldaş Ganetzky katılmıştır.¹⁸⁶

Kâzım Karabekir Paşa, konuşmasında şu konulara değinmiştir; Türk Milletinin kapitalist ve emperyalist devletlerin kendisine uygulamak istedikleri Sevr Antlaşması'nı tanımadığını, bu uğursuz antlaşmayı yapanların zorlamalarına ve tehditlerine boyun eğmeyerek yeni bir hükümet meydana getirdiğini, Batı'nın zulmüne karşı bütün kuvvetiyle karşı koyan Türk Milletinin yüzünü Doğu'ya çevirdiğinde ise karşısında aynı amaç için uğraşan Rusya'yı gördüğünü, Kars Konferansı'nın Moskova'da temelleri atılan Dostluk Antlaşması'nın teyidi ve takviyesi olduğunu ve bu durumun da Doğu'da ebedi bir kardeşliğin tesisi anlamına geldiğini belirtmiştir.¹⁸⁷ Kâzım Karabekir Paşa, Moskova Antlaşması'nın esas olması gerektiğine işaret ederek Ermenilerin ve Gürcülerin muhtemel bir sınır değişikliği isteklerinin önüne geçmeği amaçlamıştır.¹⁸⁸

Kâzım Karabekir Paşa'nın konuşmasının ardından söz alan Sovyet delegesi Ganetzky: *“Kafkas Cumhuriyetleri'nin Türk Milleti ile olan karşılıklı iyi ilişkilerini bunu istemeyen hasım kuvvetlere göstermek amacıyla burada bulunduklarını, Türkiye'nin emperyalistlere karşı yapılan mücadelede önemli bir rol oynadığını ve Rusya ile Cumhuri Hükümetlerin, Türklerin bu kahramanca mücadelesini derin bir temayül ve ilgi ile takip ettiklerini”* bildirmiştir.¹⁸⁹ Ermenistan Hariciye Komiseri Yoldaş Maravyan ise: *“söz konusu Konferans'ın Kafkas ardı Cumhuriyetlerin Türkiye'ye karşı dostluk duygularını kuvvetlendireceğinden bahsederek Türkiye'nin arkasında düşman bulunmadığını ve milletin emel ve arzusunu çiğnemek isteyen*

¹⁸⁶ Karabekir, İstiklâl Harbimiz, Cilt 2, ss. 1110-1112.

¹⁸⁷ Karabekir, s. 1116-1117.

¹⁸⁸ E. Semih Yalçın, *Atatürk'ün Milli Dış Siyaseti*, Berikan Yayınevi, Ankara 2010, s. 101.

¹⁸⁹ Karabekir, ss. 1117-1118.

*emperyalizme karşı olan mücadelesinde Türkiye'ye karşı temayül ve ilgi gösterdiklerini” açıkça ifade etmiştir.*¹⁹⁰

13 Ekim 1921 tarihinde Kars Konferansı sona ermiştir. Konferansın sonunda 20 madde ve 3 ekten oluşan, maddeleri Moskova Antlaşması hükümlerine benzeyen Kars Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma, TBMM adına Edirne Mebusu ve Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa, Burdur Mebusu Veli Bey, Eski Nafia Nezareti Müsteşarı Muhtar Bey, Türkiye'nin Azerbaycan'daki temsilcisi Memduh Şevket Bey ve diğer tarafta Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan ve Rusya temsilcileri arasında imzalanmıştır.¹⁹¹

Gümrü Antlaşması ile çizilmiş olan Türkiye Ermenistan sınırı Kars Antlaşması ile doğrulanmış, böylelikle Türkiye'nin doğu sınırı kesin olarak belirlenmiştir.¹⁹²

1.9. 1922 YILI OLAYLARI

1.9.1. Kâzım Karabekir Paşa'nın Şark Cephesi Kumandanlığından Alınarak Müdafaa-i Milliye Vekâlet'ine Tayin Meselesi

10 Ocak 1922'de Mustafa Kemal Paşa'nın Kâzım Karabekir Paşa'ya yazmış olduğu şifre de: “*Müdafaa-i Milliye Vekili Refet Paşa istifa etti. Heyet-i Vekil'inin vaziyetine nazaran sizin Müdafaa-i Milliye Vekâlet'ine, Şevki Paşa'nın da Şark Cephesi Kumandanlığına düşünüyoruz*”¹⁹³ diyerek düşüncesini ifade etmiştir. Kâzım Karabekir Paşa: “*Mustafa Kemal Paşa'dan aldığım şifrede beni Ankara'ya Müdafaa-i Milliye'ye istiyor. Çok hayret ettim. Benim Şarktan ayrılmaklığım, zafer-i kat'iyeye kadar tehlikeli olacağını bilmeleri lazımdı. Bilhassa Şark halkının da bidayetden beri ayrılık arzuları ve hatta halk hükümeti diye başka yerli olan memurları atmaya çalışmaları meydanda iken Harputlu Şevki Paşa'nın yerime gönderilmek istenilmesi büyük gaflettir. Şevki Paşa kış kıyamet ortasında Elviye-i Selâse'yi tahliye etmiş bulunduğundan henüz ilhak ettiğimiz bu yerler halkının da menfurudur. Bunun gelmesi*

¹⁹⁰ Karabekir, ss. 1118-1119.

¹⁹¹ Erol Evcin, **Kâzım Karabekir Paşa'nın Türk İstiklâl Savaşındaki Rolü**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Master Tezi, Ankara 2004, s. 116. Ayrıca Antlaşma'nın tam metni için bkz. İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989, s. 41-47.

¹⁹² Yılmaz, s. 196-199.

¹⁹³ Karabekir, Günlükler, Cilt 2, s. 778.

Bolşeviklerin de işine yarayacaktır. Bu noktaları Ankara neden düşünemiyor hayret...”¹⁹⁴ diyerek düşüncelerini ifade etmiştir. Kâzım Karabekir Paşa aslında Şarkta genel müfettişlik teklif etmişti, bu sebeple cevabı şu şekilde olmuştur: “Tarihe karşı sorumluluğu Meclis-i Milli ve heyet-i vekile düşünsün. Bütün planlar altüst olabilir. Elcezireordusu ve merkez ordusu kumandanlarını alkışlarla görevlerinden alan Millet Meclisi beni bu suretle Şarktan mı almak istiyor. Bazı vekillerin istifalarının sebebi nedir?”¹⁹⁵

Kâzım Karabekir Paşa, Şarkta İtilafın propagandalarına engel olduğunu ve Ruslarla iyi ilişkilerin esasını kurdurduğunu, bunu rahatlıkla sürdürdüğünü ve ayrılmasının sakıncalı olacağını yazmıştır.¹⁹⁶

14 Ocak 1922 tarihinde Müdafaa-i Milliye Vekâleti 'ne 147 oy ile Karesi Vekili Kâzım Özalp Paşa, Nafia Vekâlet'ine 173 oy ile Diyarbakır Vekili Fevzi Bey, İktisat Vekâleti 'ne 197 oy ile İzmit Vekili Sırrı Bellioğlu seçilmiştir.¹⁹⁷

1.9.2. Kâzım Karabekir Paşa'nın İktisadi ve Sınai İlerleme ve Halk Kitapları Hakkında Teklifi

Kâzım Karabekir Paşa, 24 Ocak 1922 tarihinde Sarıkamış'a giderek, hazırladığı kursları açmaya başlamışlardır. 25 Ocak'ta da bu konuyla ilgili Müdafaa-i Milliye Vekâletlerine şu telgrafi yazmıştır:

“Memlekette sanat ve makinacılık hayatı uyandırarak ferdi ve tedricen umumi bir menafi-i iktisadiye temin etmek üzere şimdiden teşebbüsât-ı lazımede bulunmak muvafık olacağı düşünülerek civar vilayetler ahalisi için cephe karargâhında sinema, fotoğraf, elektrik kursları açılmaktadır. Ancak bütün Anadolu'da hayatı sınaiye' ye karşı bir meyil ve istinas hâsıl ettirmek ve makinalarla çalışmak hissi uyandırmak için Anadolu'nun muhtelif ve münasip mahallerinde bu gibi kurslar, mektepler açılmak suretiyle iktisadi işlere başlangıç teşkil edeceği mütalaa kılınmakta olduğu maruzdur.

¹⁹⁴ Karabekir, s. 778-779.

¹⁹⁵ Karabekir, İstiklâl Harbimiz, Cilt 2, ss. 1174-1176.

¹⁹⁶ Karabekir, Günlükler, Cilt 2, s. 779.

¹⁹⁷ Karabekir, İstiklâl Harbimiz, Cilt 2, ss. 1174-1177.

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir”¹⁹⁸

1 Şubat’ta da Kâzım Karabekir Paşa, Maarif Vekâletine halk kitapları yazdırıp dağıtmaları için şu teklifi sunmuştur:

“Anadolu’nun hemen her köyünde ve hatta kasabasında, bilhassa Şark muntıkası dâhilinde eskiden kalma üstün esreli Battal Gazi, Köroğlu, Âşık Garip kitapları okunmaktadır. Halkın elinden bunları kaldırmak çok zaman için de gayr-i mümkündür. Bu gibi kitapların yazıları arasına aynı vezin ile faydalı satırlar ilavesi pek muvafık olur. Bunların vatan muhabbeti, hissiyat-ı diniye, cengâverlik, binicilik, nişan, güreş gibi sair idman hususatını, hıfzıssıhha, iktisat gibi şeyleri ve içtimai fena âdetlerimizi gidermeye saik şeyler olmasına dikkat olunmalıdır. Bu tarzda ilâvelerden sonra aynı nam ve isim ve tarz-ı tab ile birçok nüshaların her tarafa neşrini arz ve teklif ederim.

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir”¹⁹⁹

Bu konu ile sadece İktisat Vekili alakadar olmuş fakat onun da cevabı olumsuz olmuştur.²⁰⁰

1.9.3. Kâzım Karabekir Paşa’nın Başkumandan Mustafa Kemal Paşa’ya Hükümetin Şekli ve Ayan Meclisi Hakkında Teklifi (18 Şubat 1922)

“Baskumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Umur-ı idaremizin vech-i teşekkülü hakkındaki münakaşalar bize henüz vasıl olmaktadır. Hal-i sulhun teessüsünden sonraki intihabatta birçok kıymetli zatlar yerine bir takım muhafazakârlar toplanmasına karşı şimdiden alınacak tedbiri en mühim buluyorum. Meclis-i Milli kıymettar şahsiyetleri havi olmazsa iki büyük mahzur memleketi bugünkü harabesinden kurtaramayacaktır. Birincisi fikrî teceddü

¹⁹⁸ Karabekir, ss. 1177-1179.

¹⁹⁹ Karabekir, s. 1179.

²⁰⁰ Karabekir, ss. 1177-1179.

olmayacak, ikincisi en mühim layihaları herhangi bir hisse kapılarak münakaşaya dahi lüzum görmeden reddedivereceklerdir. Böyle bir meclise karşı azası büyük mütehassıslardan mürekkep ikinci bir meclis bulunmasını faydalı görüyorum. Ve Meclis-i Millinin nâzımı ve terakkiye doğru sebebi olacağı gibi hayat-ı memlekete taalluk eden kararlar mebuslar meclisinde heyecanla ret veya kabul edilse bile bu meclisin ikaz ve irşadıyla kararın tadili ve zararın defî mümkün olur. Bu meclise Âyan diyerek eski devrin köhne hayatını hatırlamamak için büyük mütehassıslar meclisi veya daha münasip bir nam verilebilir. Azasını bir takım kuyud ve şurut altında tıpkı mebuslar gibi millet intihab edebilir. Herhangi bir mesleğin en âli tahsilini görmek ve Türkiye Hükümetinin vekâletini, valiliğini veya ordu kumandanlığını yapmış olmak gibi mühim şartlar teferruatıyla takyit olunabilir. Meselenin teferruatının tespiti mevcut hükümetlerinkilerin de tetkiki ile her türlü mahzurdan salim bir halde mümkündür. Büyük mütehassıslar heyeti kabul olunursa her vekâletin şûrası da bunlardan ayrılabilir. Meselâ askeri şura, nafia şurası vesaire gibi. Bu iki meclisin tasdikinden geçerek bir müddet için takibi esas ittihaz edilecek olan herhangi bir programımızda sabitkadem olmak ve bu programın tarz-ı tatbikîyesin de mutasavver hedef ve gayeyi muhafaza etmek için bu şuraların vücudunu pek lüzumlu addediyorum. Aksi halde vekâletlerde şahsiyetler değıştikçe program ve bunu yapacak şahsiyetler de az çok değışmekten kurtulamayacaktır. Bundan başka kabul edilen herhangi bir şey mütehassısların arasıyla kabul olunmazsa mucib-i tenkit olur. Ve millet buna lazım gibi sarılmaz. Millet Meclisi, millet namına bir şeyi ret veya kabul ve kontrol hakkıdır. Fakat bu başka, ihtisas sahiplerinin yapacağı ve bundan sonra kabul olunacak şey de başka olur. Hal-i tabiinin rücu 'undan sonraki endişe ve mülâhazatımı arz eyliyorum mütalaa-i samilerinin iş' arını istirham eylerim.

Mustafa Kemal Paşa, Kâzım Karabekir Paşa’nın bu görüşünü kabul etmeyerek içinde bulunulduğu yönetimin, hukuk nazarında en makbul şekli olduğunu ifade etmiştir. Kâzım Karabekir Paşa bu fikre katılmamaktadır. Çağdaş bir idarede hâkim olması gereken en önemli iki unsurun ilim ve ihtisas olduğunu, Millet Meclisi’nin ancak kontrol makamı olduğunu vurgulayarak bu hususun uygulanmadığı zaman maruz kalınacak keyfi idarelerin milleti iflasa götüreceği kanaatinde olduğunu ifade etmiştir.²⁰²

1.9.4. Kâzım Karabekir Paşa’nın Sarıkamış’ta Çocuklar İçin Düzenlediği Ağaç Bayramı

23 Nisan 1922’de TBMM’nin açılışının yıldönümü olması sebebiyle, Kâzım Karabekir Paşa Sarıkamış’ta ağaç bayramı tertiplemiştir.²⁰³ Kars’ta merasim yapılarak, akşam mekteplerin müsamesesi olmuştur. Paşa, mektep çocuklarıyla birlikte güzel bir gün geçirildiğini ve hepsinin ayrı ayrı çok güzel olduğunu ifade etmiştir.²⁰⁴

İsmet Paşa’nın mektepler hakkında Kâzım Karabekir Paşa’ya göndermiş olduğu övgü dolu mektup:

“Kardeşim senin mekteplerinin ve senin şehit evlatlarının menakıbını işiterek müftehir ve mağrur oluyorum. Fotoğraflar işittiklerimden daha iyi ve daha fevkalâde şeyler yaptığını gösteriyor. İçimizde senden daha müspet ve daha payidar ve ebedi iş yapanımız var mıdır? Gürbüz, akıllı ve tahsilli çocuklar atımız için kuvvetli bir mesned olacaklardır.

Benim sıhhatim iyi kardeşim. En büyük emelim bir tebdil-i hava müddetini senin muhitinde geçirebilmektir. İstirahate ihtiyaç hissetmemeye çalışıyorum... Gözlerinden namütenahi şefkat ve muhabbetle öperim sevgili kardeşim Kâzımcığım.

²⁰¹ Karabekir, s. 1180.

²⁰² Karabekir, ss. 1180-1181.

²⁰³ Timsal Karabekir Yıldırım, Doğum Tarihi: 26.01.1941, Kâzım Karabekir Vakfı’nda 02.05.2017 tarihinde yapılan görüşme.

²⁰⁴ Köstüklü, ss. 208-210.

7 Mayıs 1922

İsmet²⁰⁵

Bu mektup üzerine Kâzım Karabekir Paşa, İsmet Paşa'nın kötü görüldüğünü ve bu sebeple kendi bölgesinde bir hava değişikliği istediğini fakat bütün kuvvetlerin batı bölgesinde toplanması sebebiyle mümkün olamayacağını belirtmiştir.²⁰⁶

Kâzım Karabekir Paşa daha sonra hatıratlarında yazarken bu mektepler için bu kadar samimi, övgü dolu sözler yazan İsmet Paşa'nın daha sonra kendi hükümeti zamanında bu mektepleri kapattığını üzülererek ifade etmiştir. Kâzım Karabekir Paşa kendisinin muhalefet tarafına geçtiği için bu okullara bu darbenin gerçekleştiğini de belirtmiştir. Zan ve kuruntu neticesinde, yüzlerce şehit çocuğuna bu yapılanın medeni ve insani bir marifet mi olduğu sorusunu da sorgulamıştır.²⁰⁷

1.9.5. İstiklâl Marşı Üzerine Kâzım Karabekir Paşa'nın Yazmış Olduğu Marşlar

Kâzım Karabekir Paşa, Ankara'da Mehmet Akif'in yazdığı İstiklâl Marşı'nın bir ilahi gibi olduğunu düşünerek eleştirmiştir. Bu eleştirisini de Başvekil Rauf Bey'e bildirmiştir. İsmet Paşa'dan gelen mektup üzerine de İstiklâl Marşı yapmak arzusunun olduğunu ifade etmiş ve mektep ve talimgâhları gezerek yaptığı istiklal marşını piyano, keman ve bando ile çaldırmıştır.²⁰⁸

İstiklal Marşı

Ya istiklal ya ölüm

Vatanım, milletim, sancağım, evim

İstiklâlsiz yoktur yerim

Zincir vurdurur mu Türkler boynuna

Varlığı fedadır vatan yoluna

²⁰⁵ Karabekir, İnsan ve Asker, s. 74.

²⁰⁶ Karabekir, Günlükler, Cilt: II, s. 795.

²⁰⁷ Karabekir, İstiklal Harbimiz, Cilt: II, s. 1243.

²⁰⁸ Karabekir, ss. 1244-1245.

Biz tarihin Türk dediği yılmaz milletiz

Hür yaşar hür ölür nurlu ümmetiz.²⁰⁹

Bu istiklâl marşını ve Türk Yılmaz marşını İsmet Paşa'ya ve Ankara'ya muhtelif kişilere göndermiştir.

Türk Yılmaz Marşı

Cihan harbi yangınından bağıryanık vatana,

Türk'ü boğmak maksadı ile girdi düşman askeri,

Kan ve yangın başlamıştır, ırz ve namus kalmıyor,

Tehlikeye düştü, vatan yas içinde her yeri.

Kahraman halk! Kalk silahlan! Ahdü Peyman Tanrıya

Vur ve haykır! Türklük ölmez, Türk yılmaz ileri!

Çelik gibi kollu, tunçtan ayaklı

Türk hiç yılar mı? Türk hiç yılar mı?

Türk yılmaz Türk yılmaz

Cihan yıkılsa Türk yılmaz

Göğsü imanlı temiz vicdanlı

Türk hiç yılar mı? Türk hiç yılar mı?

Türk yılmaz Türk yılmaz

Cihan yıkılsa Türk yılmaz

Düşmana salsa, tek bile kalsa

Türk hiç yılar mı? Türk hiç yılar mı?

Türk yılmaz Türk yılmaz

²⁰⁹ Karabekir, İnsan ve Asker, ss. 125-126.

Cihan yıkılsa Türk yılmaz.²¹⁰

Kâzım Karabekir Paşa, bu marşı ilk defa Sarıkamış'ta bizzat kendi kemaniyla çalarak öğrencilere öğretmiştir. Türk Yılmaz marşını şarkta bütün çocuklar ezberlemiş ve haykırmışlardır.²¹¹ Aynı zaman da bu marşa “Çocuklar Ordusu Marşı” da denmiştir.²¹²

1.9.6. Azerbaycan'ın Latin Harflerini Kabul Etmesi ve Türkiye'ye Yansıması

12 Haziran tarihinde Azerbaycan'ın Latin harflerini kabul etmesi ile bunun lehine İstanbul Darülfünun müderrislerinden Mehmet Ali Ayni Bey imzalı bir makalenin Varlık gazetesinde²¹³ yayınlanması için Kâzım Karabekir Paşa'nın yanına gelmiştir. Paşa, Mehmet Ali Ayni Bey'i tanımadığını yalnızca Batum'dan Bakü'ye gidip gelen ve ticaret yapan biri olduğu haberini almıştır. İstiklal mücadelesi için savaşırken Azerbaycan'ın Latin harflerini kabulü lehine bir Türk Profesörünün hem de Azerbaycan halkına etkili olacağı hem de Kâzım Karabekir Paşa'nın çıkarttığı gazetede makale yazılmasını hiç kimse iyi niyete yormamıştır. Paşa bu konuda şöyle açıklama yapmıştır: *“Evvela Azerbaycan Türk'ünün bizimle ve diğer Türklerle olan yazı bağlarını çözmek büyük bir cinayetti. Zaten henüz müterakki milletlerden pek geride olduğumuzdan milli rabitalarımızın en mühimi yazı ve din idi. Ne mali ne iktisadi hatta ne de irfan cihetiyle bağlarımız yoktu. Hâlbuki yazı tebdiliyle beraber din din aleyhine propaganda şark Türklerini Anadolu Türk'ünden ayırmaya matuf bir teşebbüstü. Halkın bunun dehşetli aleyhinde olduğunu haber alıyordum. Varlık'ta yazılacak makale ile Azerileri teşci edecektim... Fakat asıl mühim bir ciheti de böyle bir makalenin Varlık'ta neşri beni o zamanki hâlet-i ruhiyesi ve düşüncelerini çok yakından bildiğim halka karşı ne vaziyete getirirdi? Latin harflerinin kabulüne prensip*

²¹⁰ Karabekir, İnsan ve Asker, s. 109.

²¹¹ Timsal Karabekir Yıldırım, Doğum Tarihi: 26.01.1941, Kâzım Karabekir Vakfı'nda 02.05.2017 tarihinde yapılan görüşme.

²¹² Köstüklü, s. 186-188.

²¹³ **Varlık Gazetesi**, 25 Ağustos 1921 tarihinde Sarıkamış'ta yayın hayatına başlamıştır. Sarıkamış'ta Kolordu Matbaası 'nda basılan gazete, TBMM'nin Doğu Anadolu'daki sesi olmuştur. 1928 yılına kadar Sarıkamış'ta yayın hayatına devam eden gazetede, Milli Mücadele yıllarına ait çok önemli haber ve makaleler bulunmaktadır. Gazetenin ismini Kâzım Karabekir Paşa belirlemiştir.

itibarıyla taraftardım. Ancak zamanı henüz erken buluyor ve ilmi esaslara göre hazırlanmış bir grameri vs. ihzaratı yapılmadan kabulünü doğru görmüyordum.”²¹⁴

Kâzım Karabekir Paşa kendisinin bağınaz olmadığını ve bağınaz olan insanlardan da bir hayır beklemediğini, milletin yükselmesi ve gelişmesi için çalıştığını, uçarı kafalardan da bir hayır beklemediğini ifade etmiştir. O halde böyle bir makalenin yayınlanmasına da müsaade etmek, prensibine uymayacaktır. Bu sebeplerle 12 Haziran 1922 tarihli Varlık gazetesinin baş makalesinde Latin harflerinin kabul zamanı ve etkileri hakkında bir eleştiri yazısı yayımlanmıştır.²¹⁵

1.9.7. Kâzım Karabekir Paşa’nın Kars Bölgesi Üzerine Görüşleri

Kars’ın yeni mutasarrıfı Ali Rıza Bey, Kâzım Karabekir Paşa’yı ziyarete gelmiştir. Kendisi Artvin ve Erzincan bölgelerinde ciddi çalışmalarda bulunmuştur. Kars bölgesini de yeniden inşa etmek istediğini ifade etmesi üzerine gelecek esaslar hakkında Kâzım Karabekir Paşa kendisine bilgiler vermiştir:

“Öncelikle bölgenin haritası üzerinde iş görmeli.

Digor, Zibini bölgelerini kürtler harap ediyor, bunun için Türk muhaciri gönderiyoruz. Fakat muhacir idaresi haritadan anlamıyor, karıştırıyorlar. Buna çözüm getirilmeli.

Ermeni meselesi (geçmişi, hali ve istikbali).

Malakan meselesi (geçmişi, hali ve istikbali).

Bolşeviklik meselesi.

Maarif meselesi.

Açlık meselesi.

Konsolosların şahısları, mesailer, dedikoduları”²¹⁶

²¹⁴ Karabekir, İstiklal Harbimiz, Cilt II, s.1251.

²¹⁵ Karabekir, İstiklal Harbimiz, Cilt II, s. 1250-1253.

²¹⁶ Karabekir, Günlükler, Cilt: II, s. 800.

Kâzım Karabekir Paşa kendisini iyice dinlediklerini fakat not almadıklarını belirterek kendilerini eleştirmiştir.²¹⁷

1.9.8. Mustafa Kemal Paşa ile Kâzım Karabekir Paşa Arasında Vekiller Heyeti Hakkında Haberleşme

8 Temmuz 1922 tarihli toplantısında Ankara Büyük Millet Meclisi, Vekiller Heyeti meselesini tartışmıştır.

10 Temmuz 1922’de Mustafa Kemal Paşa’dan Kâzım Karabekir Paşa’ya Vekiller Heyeti hakkında kişiye özel önemli bir şifre gelmiştir. Özetle:

*“Vekiller Heyeti Meclis azasında seçim olunmalı çoğunlukla kabul edildiğinden vekiller istifa ettiler. Gerek bu kanunun kabulü ve gerekirse başkumandanlık yetkisi hakkındaki tartışma ve yeniliklerden ben de Meclis başkanlığı ve başkumandanlıktan istifa edeceğim.”*²¹⁸

Kâzım Karabekir Paşa:

*“Başkumandanlık yetkisini nasıl istiyorsunuz? Neden her iki makamdan istifa ediyor, istifa eden vekillerle Meclis arasında siyasi fikir ayrılığı var mı?”*²¹⁹

Fevzi Paşa’dan 13 Temmuz tarihinde gelen haber ile Mustafa Kemal Paşa’nın istifa meselesinin çözüldüğü, Rauf Paşa’nın başvekâlete getirildiği, kendisinin yakın zamanda Batı cephesinde *“harekât-ı mühimme”* görevini yürüteceğinden cephede kalmayı tercih ettiğini ifade etmiştir.²²⁰

14 Temmuz tarihinde ise yeni Vekiller Heyeti şu şekilde belirlenmiştir:

İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti ’ne Sivas Vekili Rauf Bey, Şeriye ve Evkaf Vekâlet’ine Eskişehir Vekili Abdullah Azmi Bey, Erkân-ı Harbiye Riyaset ’ine Kozan Vekili Fevzi Paşa, Müdafaa-i Milliye Vekâlet’ine Karesi Vekili Kâzım Paşa, Hariciye Vekâlet’ine Kastamonu Vekili Yusuf Kemal Bey, Maliye Vekâlet’ine Gümüşhane Vekili Hasan Fehmi Bey, Maarif Vekâlet’ine Karesi Vekili Vehbi Bey, Sıhhiye Vekâlet’ine Vekili Bolu Vekili Fuat Bey, Adliye Vekâlet’ine Erzurum Vekili

²¹⁷ Karabekir, ss. 800-801.

²¹⁸ Karabekir, İstiklal Harbimiz, Cilt: II, s. 1268.

²¹⁹ Karabekir, ss. 1268-1269.

²²⁰ Atatürk, Nutuk, s.472.

Celalettin Bey, İktisat Vekâlet'ine İzmir Vekili Mahmut Esat Bey, Nafia Vekâlet'ine Saruhan Vekili Reşat Bey, Dâhiliye Vekâlet'ine Niğde Vekili Ata Bey olarak belirlenmiştir.²²¹

1.9.9. Yeni Başkomutanlık Kanunu

21 Temmuz 1922'de Kâzım Karabekir Paşa, Başkomutanlık Kanunu'nun uzatıldığı haberini²²² Mustafa Kemal Paşa'dan şu şifre ile almıştır.

Gayet mühim ve müstaceldir.

20-21 / 7 / 1922

Zata mahsustur.

Şark Cephesi Kumandanlığına

“Ankara'daki vaziyet-i umumiye hakkında peyderpey arz-ı malûmat etmekteyim. Bu cümleden olmak üzere Meclisin heyet-i vekilenin ve Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun en son vaziyetleri hakkında izahat-ı âtiyeyi nazar-ı ıttılâ-ı samilerine arz eylerim.

1- Meclis son günlerde vaziyetin istilzam eylediği şekli faaliyete girmiş gibidir. Başkumandanlık Kanunu Sakarya Muharebesi esnasında bu makama verilmiş olan selâhiyet-i fevkalâdeye lüzum kalmadığı tarafımdan ifade edilerek Meclisçe tecdiden ve müttefikan kabul edilmiş. Bu yeni kanunun üç ay müddetle takyidini lüzum görülmeyerek başkumandanlık vazifesine lüzum kalmadığı zaman, Meclis kararı ile lağvedilmek üzere gayr-i muvakkat bir mahiyet iktisap eylemiştir. Meclisteki menfi cereyanlar mahdut ve muayyen eşhasa münhasırdır. Menfi düşünen bu aza gayr-i vazih ve hasis propagandalarla zaman zaman efkârı izlâlesâi bulunuyorlar. Buna rağmen Meclisin ekseriyetini teşkil eden vicdan-ı selim ashâbımaksad-ı muayyen

²²¹ Karabekir, İstiklal Harbimiz, Cilt: II, ss. 1272-1273.

²²² Atatürk, Nutuk, s. 471.

etrafında sevk ve idare edilmektedir. Son günlerde meclis-i idare yolunda bezledilen mesai oldukça şâyân-ı memnuniyet netâyic vermiştir.

2- Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu nizamname-i dâhilisini tecdit ve daha kuvvetli bir şekle ifrağ eylemiştir. Fuad Paşa Hazretleri tarafımdan vuku bulan teklif üzerine grubun riyasetine intihap olunmuş ve müşarünileyhin bu mevkide Meclis işlerini tanzim hususunda şimdiye kadar mahsus olan muavenetinden pek ziyade istifade memul bulunmuştur.

3- Suret-i şekli arz edilmiş olan icra vekilleri heyeti vazifesine sükûnet ve muvaffakiyetle devam etmektedir. Heyet-i umumiyyede müzakeresine başlanan heyet-i vekilenin vazife ve mesuliyetine ait kanunun itmamı müyesser olduğu takdirde uzunca bir zaman için Ankara'daki ahengi umumi tanzim edilmiş olacaktır. Birkaç güne kadar cepheye hareket edeceğim efendim."

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi

Başkumandan Mustafa Kemal²²³

20 Temmuz 1922'de yeni Başkomutanlık Kanunu'nun kabul edilmesi ve Mustafa Kemal Paşa'nın yine Başkomutanlığa tayin olunması haberi Kâzım Karabekir Paşayı sevindirmiştir. Bu haberin üzerine Kâzım Karabekir Paşa; artık vakit kaybedilmeden maddi ve manevi harap olmuş Yunan ordusunu Türk ordusunun darbeleri ile bitirmenin tam zamanı olduğunu beyan etmiştir.²²⁴

1.9.10. Yunan Ordusuna Taarruz ve Son Zafer

28 Temmuz 1922'de Mustafa Kemal Paşa kumandanları toplayarak taarruz hakkında görüşmeler yapmıştır. Varlık gazetesinde Yunan ordusunun son günlerini yaşamakta olduğu, Yeni Adana gazetesinde ise İtalyanların Trablus'ta mağlup olduğu haberleri yazılmıştır.²²⁵

²²³ Karabekir, İstiklal Harbimiz, Cilt II, ss. 1281-1285.

²²⁴ Karabekir, Günlükler, Cilt II, ss. 801-803.

²²⁵ Atatürk, Nutuk, s. 473; Karabekir, İstiklâl Harbimiz, Cilt II, s. 1285.

7 Ağustos 1922 tarihli haberlerde Kâzım Karabekir Paşa Trabzon Müdafaa-i Hukuk tartışmasında Erzurum Vekili Hüseyin Avni Bey'in; *"Paşalar ve yaverlerden de padişahıtan olduğu gibi kurtulacağız"*²²⁶ dediğini okumuştur. Bunun üzerine Başkumandanlığa, Garp Cephesi kumandanlığına, Vekiller Heyeti Riyasetine, Erkân-ı Harbiye Riyasetine bildiri yazmıştır. Bu süre zarfında taarruz hakkında bir haber gelmediği için Ankara'ya gitmeye karar vermiştir. 9 Ağustos tarihinde ise Kâzım Karabekir Paşa teftişe çıkmıştır. Sarıkamış-Kars-Ardahan-Artvin-Rize-Trabzon-Giresun-Kastamonu-Rize-Bursa bölgelerinde teker teker incelemeler yaparak bu mıntikalar hakkında bilgi sahibi olmuştur.²²⁷

26 Ağustos'ta başlayan Garp Cephesi taarruzu ve kazanılan parlak başarı haberlerini,²²⁸ Kâzım Karabekir Paşa Trabzon'da büyük bir mutluluk içinde almıştır. Buraya gelen çocuklar ordusu da karşılamaya çıkmış, taklar kurmuşlardır. Halkın tamamı sokaklara çıkmıştır. *"Yunan ordusu Başkumandanı Hacı Anesti'nin ordusunun başında bulunmayıp Atina'da ordunun geri çekilmesi ve Anadolu'yu tahliye işleriyle meşgul bulunması Yunanlıların tükenmişliğini, gafletini, ordumuzun ve milli hükümetimizin de azmini ve başarısını göstermiştir."*²²⁹

31 Ağustos'ta Kütahya ve Çivril, 2 Eylül Eskişehir, 4 Eylül Kula ve Alaşehir, 8 Eylül Manisa, 9 Eylül İzmir bölgeleri işgal kuvvetlerinden kurtarılmıştır.²³⁰ Yunanlılar İngilizlerin delaletiyle bundan 3 sene 3 ay 24 gün önce İzmir'i işgal etmişlerdi. Türk ordusu muzaffer olmuştur.

11 Eylül Bursa ve 17 Eylül Bandırma da zafere erişmiştir. Bütün bölgelerde günlerce süren zafer kutlamaları yapılmıştır.²³¹

1.9.11. Zaferden Sonra Kâzım Karabekir Paşa'nın Görüş ve Düşünceleri

Son zaferin arkasından Kâzım Karabekir Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya görüş ve düşüncelerini bildirmiştir:

"Baskumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

²²⁶ Karabekir, Günlükler, Cilt II, s. 805.

²²⁷ Karabekir, s. 805-808.

²²⁸ Atatürk, Nutuk, s. 481.

²²⁹ Karabekir, s. 809.

²³⁰ Atatürk, Nutuk, s. 479-484.

²³¹ Karabekir, s. 810-814.

Trabzon 18 /09/1922

Büyük himmetinizin ve ordumuzun kahir bir darbesiyle Anadolu'muzun mübarek toprakları murdar düşmanlardan temizlenmiş demektir. Kemâl-i samimiyet ve hürmetle arz ederim ki kuvvetli bir zamanda bulunuyoruz. Siyasetimizin de kuvvetli olması için pek hassas ve pek hesaplı olmalıdır. Gerek bu bâbda ve gerekse İtilâfın ve bilhassa İngiliz efkâr-ı umumiyesi hakkında ara sıra malûmat lütuf buyurulmasını istirham eylerim.

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir"²³²

Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa'nın cevabı:

"Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Garp Cephesi 22 /09/ 1922

"Pek hesaplı ve ılımlı buluyoruz. General Pelle İzmir'e geldi. Bîtaraf mıntıkaya tecavüz edilmemesi lüzumundan bahsetti. İngilizlerin İstanbul'da ve Trakya'da hâkim olmak istedikleri anlaşılıyor. İngilizleri yalnız bırakmaya çalışıyoruz. Ordularımız İstanbul ve Çanakkale'ye karşı toplanmaktadır. Herhalde meseleyi siyasetle halletmeyi tercih etmekteyiz.

Başkumandan Mustafa Kemal"²³³

Kâzım Karabekir Paşa ilaveten bir yandan gözlem yapılmasını, telefon veya işaretle bağlantı kurulmasını söylemiştir.²³⁴

29 Eylül 1922'de Kâzım Karabekir Paşa çocuklar ile birlikte Ankara'ya gelmek istediğini Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmesi üzerine olumlu cevap gelmiştir. Kâzım Karabekir Paşa'nın görüşmek istediği meseleler; hükümetin şekli ve hilâfet, saltanat meseleleri, barış esasları, barıştan sonra kalkınma meselesi ve şahısların alacağı görevlerdir.²³⁵

²³² Karabekir, İstiklâl Harbimiz, Cilt II, s. 1286.

²³³ Karabekir, s. 1285-1287.

²³⁴ Karabekir, s. 1287.

²³⁵ Karabekir, Günlükler, Cilt II, s. 816-817.

1.9.12. Mudanya Konferansı (3-11 Ekim 1922)

Büyük Taarruzun zafer ile sonuçlanması üzerine İtilaf Devletleri, TBMM'yi konferansa davet etmiştir.²³⁶ Türk Ordusu ve İngiliz kuvvetleri arasında başta gerginlikler yaşanmışsa da 3 Ekim 1922'de Mudanya'da görüşmeler başlamıştır.²³⁷

TBMM Hükümetini İsmet Paşa temsil ederken, Fevzi Paşa ve Refet Paşa da görüşmeler boyunca Mudanya Konferansı'nda bulunmuşlardır.²³⁸ İngiltere, Fransa ve İtalya temsilcileri ile doğrudan görüşmeler gerçekleşmişse de Yunan delegeleri doğrudan konferansa katılmamışlardır.²³⁹

Konferans devam ettiği sürece hükümet, birlikte tarafsız ilan ettikleri bölgeye Ankara'ya ordu göndermemek şartı ile Meriç'e ve Edirne'ye kadar Trakya'yı işgal etme isteğini uygun bir biçimde kabul etmekte olduklarını bildirmesi için fırsat beklemişlerdir. Üç müttefik hükümet konferansta özellikle bu sınırların Türkiye'ye verilmesine memnuniyetle yardım edeceklerdi. Türkiye'de barışın devam etmesi için bazı askeri bölgeleri bir düzene koyacak ve boğazların serbest geçimini sağlayacak, üç hükümet Türkiye'yi de Cemiyet-i Akvâm'a almaya destek olacaktır. Barış antlaşması geçerli olmaya başlayacağı zaman İstanbul boşaltılacaktır. Yunan Meclisi, 25 Eylül tarihinde Yunan ordusunun terhis olmasına karar vermiştir.²⁴⁰

3 Ekim'de başlayan Mudanya Konferansı 11 Ekim'de uzlaşmayla neticelenmiştir. Konferansın önemli noktaları şu maddelerle belirlenmiştir:

- Edirne ve Meriç içinde olmak üzere Yunan ordusunun ve Yunan idaresinin Trakya bölgesinden çıkarılması,
- Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetine Trakya'nın 20 gün içerisinde tamamen teslim edilmesinin sağlanması ve uygulanması,

²³⁶ Ahmet Emin Yaman, "Mudanya Bırakışması ve Yankılar", Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, **Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 5, Ankara 2014.

²³⁷ Atatürk, Nutuk, s. 484.

²³⁸ İnönü, Hatıralar, s. 291.

²³⁹ Yusuf Kemal Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, Kültür Bakanlığı Yayınevi, Ankara 1981, s. 268-269.

²⁴⁰ Karabekir, Günlükler, Cilt II, s. 815-817.

- Şu an için Trakya'ya Türk ordularının geçmemesi kabul edildiğinden Türkiye'deki Türk idaresinin, Yunan ve başkalarının saldırması ihtimaline karşılık muhafazası için tedbir alması,
- Türkiye ordularının harekâtının durması, hatların tayini ve harekâtın tatili sırasında hiçbir taraftan bir bölgede saldırı olmaması ve Türk Müslüman halk üzerinde bir tarafta tedbir için yasaklar ve baskılar uygulanmaması.²⁴¹

Mudanya Konferansı, Büyük Taarruzdan sonra kazanılan ilk siyasi başarı olmuştur. Türk-Yunan savaşının sonlandırılması ve Doğu Trakya'nın kurtarılması gibi gelişmeler bakımından Türk tarafının lehine sonuçlar kazanmışken, İstanbul ve Boğazlarda Türk egemenliği tam olarak sağlanamamıştır. Birçok önemli noktada kazanç sağlayan Mudanya Konferansı'nın bu hükümleri zayıf halka olarak değerlendirilebilir. Buna karşılık ateşkesi sağlaması açısından da önem arz etmektedir.

1.9.13. İstiklâl Harbinin Sona Ermesiyle Birlikte Gelişen Olaylar ve Kâzım Karabekir Paşa'nın Düşünceleri

Kâzım Karabekir Paşa, İstiklal Harbinin sona ermesiyle birlikte gelişen olayları anılarında şu cümleler ile aktarmıştır:

“İşte İstiklâl Harbimiz bu suretle görüş birliğiyle sona erdi.

Gerçi milletimizin istiklâlini kurtarmak için dört yıldır askeri, idari ve siyasi, icraat ve teşebbüslerimiz hakkında Mustafa Kemal Paşa ile bazı fikir ayrılıklarımız dolayısıyla münakaşalarımız olmuştu. Fakat sonunda fikir ve el birliğiyle yürümek ve muvaffak olmak büyük mazhariyetti. Çünkü her fikrimiz, her hamlemiz, şuurlu, hesaplı ve tabii neticeleri de muvaffakiyetli idi. Benim, fikirlerimi apaçık bütün samimiyetle söyler ve yazar bir adam olduğumu ve bütün düşüncelerime hâkim olan ruhun da Millet ve Memleket meselesi olduğunu Mustafa Kemal Paşa çoktan beri bildirdi. Bu dört yıllık müşterek fedakârlığımızdaki feragat ve vefakârlık ve açık yürekliliğimi daha yakından sonuna kadar görmüşlerdi. Bundan sonra yüz yüze, göz göze görüşmekle hassalarımın hiçbir şey kayıp etmediğimi ve düşüncelerimdeki samimiyeti daha

²⁴¹ İnönü, s. 292-294. Antlaşmanın tam metni için bkz., Soysal, s. 61-66.

kolay gösterebilecektim. Ancak bundan sonraki işlerimizde mesele ruhi bakımdan dahi çok çetin olacaktı.

Çünkü zafer sulhuna kavuştuktan sonra İstiklâl Harbinin hakikatleri, o tehlikeli günlerdeki fikir ve hareketleri cılız veya menfi olanlar tarafından ört bas edilerek bir düzgiye yalanlanmış ve bütün işler bir şahsa mal edilerek milletin hal ve istikbali tek ele teslim olunmuştur. Bu suretle hürriyet ve hakikat, zincirlenerek zindana atıldıktan sonra tek iradeye ram olan yeni ve eski emeksizler, hakiki mal sahiplerine her vasıta ile saldırarak onların haklarını çiğnemişler ve çiğnetmişlerdir. Onların bu tufeyli gayretleri boşa gitmemiştir...’’²⁴²

15 Ekim 1922’de Kâzım Karabekir Paşa’nın Ankara’ya gelmesi üzerine Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Bursa’ya gitmek üzere hareket etmişlerdir. Trende bir de Refet Paşa vardır. Bursa’ya vardıklarında Kâzım Karabekir Paşa Hamdullah Suphi Bey ile birlikte Osman Gazi, Orhan Bey ve Çelebi Mehmed’in türbesini ve yeşil camiye ziyaret ederek çok etkilendiğini dile getirmiştir. Halk resmigeçidi düzenlenmiştir. Kâzım Karabekir Paşa gördüğü manzarayı yüz sene evvelki bir seyyar müzeye benzettiğini ve iş itibarı ve kıyafetiyle çağdaş olabilmesini temenni etmiştir.²⁴³

Hakkâri Milletvekili Mazhar Müfid Bey; Doğu Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir, Batı Cephesi Kumandanı İsmet İnönü ve Erkânı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşalara başarılarından dolayı Meclis ’in teşekkürlerini sunmasına yönelik bir önerge hazırlamıştır:

“*Riyaseti Celile’ye;*

Doğu ve Batı Cepheleri muhterem kumandanları ve aynı zamanda milletvekili arkadaşlarımız olan Kâzım Karabekir ve İsmet Paşalara, bilhassa Harp planlarının daha iyi bir surette tertibi ile ordularımızın dinamiğini teşkil eden Erkânı Harbiye-i Umumiye Reisi Muhteremi Fevzi Paşa Hazretlerine teşekküratımızın tarafı Riyasetten tebliği hususunun tahtı karara alınmasını teklif eylerim.”

²⁴² Karabekir, İstiklal Harbimiz, Cilt II, s. 1289-1291.

²⁴³ Karabekir, s. 804-822.

Sunulan önerge Mecliste oy birliği ile kabul edilmiştir.²⁴⁵

1.9.14. Paşaların Tekrar Meclise Dönüşü ve Faaliyetleri

Paşalar, uzun bir aradan sonra tekrar Melis'e dönmüşler ve büyük bir ilgiyle karşılanmışlardır. 30 Ekim tarihinde ilk olarak Hariciye Vekili İsmet Paşa, cephe vazifesinin bitimi ve Meclise katılması sebebiyle uzunca bir konuşma yapmış ve coşkuyla ilgi görmüştür. Hemen arkasından Edirne Milletvekili Kâzım Karabekir Paşa Doğu Cephesi Kumandanlığı vazifesinin bitimi ve aynı şekilde Meclise katılması dolayısıyla alkışlar arasından kürsüye gelerek konuşmasını yapmıştır:

“Doğu Cephesinin sonsuz ve ölümsüz olan hürmetlerini Muhterem Büyük Millet Meclisimize konuşarak dahi arz etmekle büyük bahtiyarlık duyuyorum. En acemi bir neferin dahi kalbinde olan Allah korkusu, sonra sevgili Peygamberimizin aşkı, ondan sonra da Büyük Millet Meclisimize hürmet ve itaat yaşıyor. (Alkışlar) Bugün milletimizin birliğini temsil eden, bu nurlu Meclisimizin yarattığı milli zaferlerle, Doğu'da ve Batı'da milletimizi saran esaret zincirleri nasıl kırıldı ise, inşallah son halkaları olan ve İstanbul üzerinde kalan bakiyesi de pek yakında bu suretle parçalanacaktır. (İnşallah sesleri) Milletvekili olduğum mazlum ve masum Edirne bugün milletimiz sayesinde büyük bayramlar yapıyor, çırpınıyor. Bende o dakikalarda aranızda bulunmakla büyük bahtiyarlık duyuyorum. (Safa geldiniz sesleri) İnşallah milli zaferimiz gayesini tamamen idrak ettikten sonra ordularımız tabiatıyla hali sulha geçerken yine bu milli birliğimiz sayesinde ilim ve irfan orduları da seferberliğe başlar. Ve dışardan bizi sarmak isteyen esaret zinciri gibi içerde de bizi aynı surette saran cehalet ve yoksulluğa karşı, aynı suretle her tarafta hücum ederiz. Ve Cenabı Allah'ın inayeti, Sevgili Peygamberimizin bize olan yardımı ve büyük milletimizin birliği sayesinde milletimiz yakında refah ve saadete ve ilim ve

²⁴⁴ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt 24, İçtima Senesi 9, 129. İçtima, TBMM Basımevi, Ankara 1922, s.254-256.

²⁴⁵ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt 24, İçtima Senesi 9, 129. İçtima, TBMM Basımevi, Ankara 1922, s.256.

irfana koşar. Ve biz de bu suretle ebediyen mesut oluruz. Saygılarımı sunarım ve bütün doğu ordumuz adına bütün kalbimle sizi selamlarım ve bu suretle aranızda karışmakla bahtiyarlık duyarım.” Kürsüden inene kadar alkışlar devam etmiştir.²⁴⁶

25 Ekim 1922’de Kâzım Karabekir Paşa, Fevzi Paşa ve İsmet Paşa ile görüşmüştür. Görüşmede halifenin (Vahdeddin) affının uygunluğu meselesi konuşulmuştur. Mustafa Kemal Paşa uygun olacağı görüşünü savunmuş fakat Fevzi Paşa ve Kâzım Karabekir Paşa bu görüşü savunmamıştır. 31 Mart vakasında olduğu gibi ilk fırsatta elindeki birçok teşkilat ile tehlike yaratabileceği görüşündedirler. İsmet İnönü ve Kâzım Karabekir, hilafetin Osmanlı hanedanında kalacağı cümlesinin 6. maddeye konulmasının gerekli olacağını Mustafa Kemal Paşa’ya bildirmişlerdir. Müdafaa-i Hukuk Grubu’nda kabul edilmiştir.²⁴⁷

Meclis-i Milli’de padişahlığın kaldırılması meselesi, Kanun-ı Esasi, adliye ve şeriye komisyonlarına devredilmiştir. Uzun süren tartışmalardan sonra sarayın ihaneti ve kişisel hükümdarlığın hukukuyla hilafetin Osmanlı’dan alınmasına karar verilmiştir. 1 Kasım tarihinde Saltanat kaldırılmış, iki gün bayram ilan edilmiştir.²⁴⁸

16 Kasım 1922’de akşam gerçekleşen bir toplantıda Fuat Paşa, Balkan İttifakını bozmak için Romanya ile anlaşma yapılması hususunda ısrar etmiştir. Buna karşılık Kâzım Karabekir Paşa bu durumun Rusları kuşkulandıracağını ve Balkan İttifakının Ruslara karşı olması olasılığını belirterek karşı çıkmıştır.²⁴⁹

17 Kasım tarihinde Vahdettin küçük oğlu ile birlikte İngilizlere sığınmış, Malta’da General Blumer’e misafir olmak için vapur ile yola çıkmışlardır. Bir gün sonra Mecliste önce gizli celsede, sonra da açık celsede oy birliği ile tahtan indirilmiştir. Toplam 162 oydan 148 oy ile Abdülmecit Efendi halife ilan edilmiştir.²⁵⁰

24 Kasım 1922 Cuma günü, hilafetin saltanattan ayrılması meselesi Meclise sunulmuş ve oy birliği ile hilâfet saltanattan tamamen ayrılmıştır.²⁵¹ Hocalar ise hâlâ

²⁴⁶ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre I, Cilt 24, İçtima Senesi 9, 129. İçtima, TBMM Basımevi, Ankara 1922, s.254.

²⁴⁷ Karabekir, s. 823-824.

²⁴⁸ Atatürk, Nutuk, s. 487-488; Karabekir, s. 824.

²⁴⁹ Karabekir, s. 827.

²⁵⁰ Goloğlu, Cumhuriyete Doğru, s. 441-446; Atatürk, Nutuk, s. 494-497.

²⁵¹ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre I, Cilt 24, İçtima Senesi 9, 129. İçtima, TBMM Basımevi, Ankara 1922, s.269-298.

halifeye vazife verilmesi gerektiği ile ilgili sözler söylemektedirler. Meclis buna karar verdiği halde hocaların bu şekilde konuşuyor olmasına Kâzım Karabekir Paşa anlam verememekle birlikte sinirlendiğini belli eden sözler kullanmıştır.²⁵²

6 Aralık 1922’de Meclis konuşmasında, Kâzım Karabekir vekillerden şunları duymuştur: “ *Sizi zorba zannedyorduk, pek yanılmışız. Ankara’dan ayrılmayın. Sizi Meclis ikinci riyasetine seçelim. Hilâfet ve saltanat meselesi gerçi halledildi fakat bu tarz altüst edilebilir, buna karşı durmayı ancak siz yapabilirsiniz.*”²⁵³ Paşa buna karşılık kendisini neden zorba zannettiklerini sorduğunda ise büyük bir tesir ile propagandalardan bahsetmişlerdir.²⁵⁴

1.9.15. Mecliste İkinci Başkanlık Seçimleri

11 Aralık 1922 tarihinde Mecliste ikinci başkanlık seçimleri olmuştur. 192 kişi oy kullanmıştır. 117 oy Ali Fuat Paşa, 64 oy Kâzım Karabekir Paşa (adaylığını koymamış ve bir hafta kendisine oy vermemelerini söylemiştir), 2 oy Hüseyin Avni Bey, 1 oy Tunalı Hilmi Bey, 1 oy Cemal Paşa, 1 oy Numan Usta, 1 oy Karahisarlı Şükrü Bey, 5 oy çekimser olarak sonuçlanmıştır. Ali Fuat Paşa oy birliği ile ikinci başkanlık görevine seçilmiştir. Buradan ortaya çıktığı gibi birinci grup Ali Fuat Paşa’ya oy vermiş karşı taraf ise Kâzım Karabekir’in istememesine rağmen kendisine oy vermişlerdir. Fakat Ali Fuat Paşa bu göreve seçilmek için yeterli oy almadığını Kâzım Karabekir Paşa’nın aldığı oyun da fazla olduğunu ve bu yüzden tekrarlanmasını istemiştir. Bunun üzerine Ali Fuat Paşa Mecliste söz alarak:

“Muhterem Arkadaşlarım, Meclisi Âlinin Riyasetisaniyesine âcizlerini seçim buyurmak suretiyle göstermiş olduğunuz eseri teveccühe bilhassa arzı teşekkür ederim.

Muhterem arkadaşlarım, Meclisi Âlinin Riyasetisaniyesine tamamıyla hak edecek oy almadığımı düşünüyorum. Bilhassa küçük yaşından itibaren aramızda anlaşmazlık bulunmayan, bilahare mesleğimizin devamı esnasında kendisi ile hiçbir anlaşmazlığımızın olmadığı arkadaşımıza yani Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

²⁵² Karabekir, s. 828.

²⁵³ Karabekir, ss. 828-830.

²⁵⁴ Karabekir, s. 830.

altmış küsur oy vermek suretiyle hâsıl olan neticeden dolayı bendeniz beyanı itizar etmeye mecbur oluyorum.”²⁵⁵

Kâzım Karabekir Paşa:

“Muhterem arkadaşlarım, dört beş günden beri bazı muhterem arkadaşlarım tarafından bendenize, Riyasetisaniyeyi kabulüm için müracaatlar vuku buldu. Bendeniz kendilerine şunu arz ettim. Henüz hâli sulhte değiliz. Benim görevimde cephe kumandanlığı vardır. İnşallah sulhte başarılı oluruz. Ondan sonra arkadaşlarımın bütün arzularını, bütün varlığımla herhangi bir vazifede olursa olsun çalışarak ve varlığımlı sarf ederek uğraşırım dedim. Ve beni affetmelerini rica ettim. Ve aranızda Edirne Milletvekili sıfatıyla barışı beklememin uygun olduğunu söyledim ve kabul ettirdim. Bir kısım arkadaşlarımla görüşemediğim için ve onlara vaziyeti anlatamadığım için bendenize oy vermişlerdir. Kendilerine teşekkür ediyorum ve Edirne Milletvekili sıfatıyla hayırlı bir sulhu aranızda gözlemek herhalde gerek şahsi âcizanem için ve gerek memleket için daha yararlıdır.”²⁵⁶

Erzurum Milletvekili Salih Efendi söze karışarak fakat Riyasetisaniye görevinin kumandanlıktan daha üstün ve büyük olduğunu ifade etmiştir. Bunun üzerine Kâzım Karabekir Paşa: *“Ona hiç şüphe etmiyorum. Büyük bir şereftir. Fakat sulh meselesi beni daha ziyade düşündürüyor.”²⁵⁷*

Mecliste; Birinci Başkan vekili Hüseyin Avni Bey, Refik Şevket Bey, Hacı Ahmed Hamdi Efendi, Mazhar Müfid Beyler de söz alarak fikirlerini beyan etmişlerdir. Çoğunluğun görüşü Kâzım Karabekir’in de isteği doğrultusunda olan Ali Fuat Paşa’nın göreve gelmesi olmuştur. Fakat Ali Fuat Paşa itiraz ederek söz almıştır: *“Arkadaşlar zannediyorum ki fikrimi iyice izah edemedim. Efendiler Riyasetisaniyeniz için kâfi derecede oy aldığımı zannetmiyorum. Bendenizin kanaati budur. (çoğunluk var sesleri) Anlıyorum efendim, çoğunluk var fakat bendeniz zannediyorum ki Riyaseti saniye için kendi kanaatimce ve cüretle demek istiyorum ki bu oy azdır. İkinci mesele, öyle bir vaziyet hâsıl olmuştur ki biraz öncede arz ettim âdeta Kâzım Karabekir Paşa*

²⁵⁵ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt 25, İçtima Senesi 3, 154. İçtima, TBMM Basımevi, Ankara 1922, s.335.

²⁵⁶ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt 25, İçtima Senesi 3, 154. İçtima, TBMM Basımevi, Ankara 1922, s.335.

²⁵⁷ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt 25, İçtima Senesi 3, 154. İçtima, TBMM Basımevi, Ankara 1922, s.336.

ile aramızda bir rekabet hâsıl oluyor. (olamaz sesleri) Müsaadenizle bunun yalan olduğunu söyleyiniz. Bu iki sebepten dolayı affımı istirham eylerim.”²⁵⁸

Hamdullah Suphi Bey’in bunun üzerine sunduğu öneri ise Ali Fuat Paşa’ya oy verenler ile Kâzım Karabekir Paşa’ya oy verenlerin birleşerek açık oylama yapılması şeklinde olmuştur. Öneri kabul görmemiştir. Birinci Başkan vekili Hüseyin Avni Bey Ali Fuat Paşa’nın Riyaseti Celile’ye istifasını verdiğini fakat uygun olmadığı için kabul görmediğini ifade etmiştir.²⁵⁹

13 Aralık Meclis görüşmelerinde, Rüştü Paşa’nın kendi grubunda kalma isteği uygun görülmüştür. Kâzım Karabekir Paşa Müdafaa-i Hukuk’un bir numaralı grubuna girmiştir. Ali Fuat Paşa istifa ettiğini bildirmiştir. İstiklâl Mahkemelerine tayin olunacaklar belirlenmiştir. Meclis’te ikinci başkanlık seçimine toplamda 204 kişi katılmıştır. Fuat Paşa 118 oy alarak seçilmiştir. 78 oy ise Yusuf Kemal Bey’e verilmiştir.²⁶⁰

1.10. 1923 YILI OLAYLARI

1.10.1. Lozan Antlaşması

TBMM Hükümeti, Mudanya Konferansı sırasında Batılı devletlere bir nota vererek 20 Ekim 1922’de İzmir’de bir barış konferansının toplanmasını önermiştir. Müttefikler ise İzmir’de toplanılmasını istemeyerek 27 Ekim 1922’de hem İstanbul Hükümeti’ni hem de Ankara Hükümeti’ni Lozan’a davet etmişlerdir.²⁶¹

Müttefik Devletlerin bu tutumu, Türk Devleti’nin Konferans’ta temsil edilme problemini ortaya çıkarmış, saltanatın kaldırılması sonucunda sorun halledilerek TBMM Hükümeti, Türk Milleti’nin tek temsilcisi olarak Konferansa katılmıştır.²⁶²

²⁵⁸ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre I, Cilt 25, İçtima Senesi 3, 154. İçtima, TBMM Basımevi, Ankara 1922, s.335-336.

²⁵⁹ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre I, Cilt 25, İçtima Senesi 3, 154. İçtima, TBMM Basımevi, Ankara 1922, s. 335-337.

²⁶⁰ Karabekir, Günlükler, Cilt: II, s. 832.

²⁶¹ Aybars, s. 345.

²⁶² Mehmet Şah Özcan, **Lozan Konferansı’nın Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne Yansımaları**, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2011, s. 11.

Lozan Konferansı'na gönderilecek heyet başkanının seçilmesi Meclis'te önemli bir gündem yaratmıştır. Rauf Orbay, Fethi Bey, Yusuf Kemal Bey, Kâzım Karabekir Paşa ve Ali Fuat Paşa konferansa gidecekler arasında konuşulan isimler olmuştur.²⁶³

Bu isimler tartışılırken Mustafa Kemal Paşa ve Kâzım Karabekir Paşa'nın arasında bu konuyla ilgili şöyle bir konuşma geçmiştir, Mustafa Kemal Paşa: *"Sulh heyetimize baş murahhas olarak seni gönderemem. Çünkü kafanla hareket edersin. İsmet Paşa'yı göndereceğim. Çünkü sözümünden çıkmaz."*²⁶⁴ demiştir. Kâzım Karabekir Paşa cevap olarak: *"Zaten Gümrü ve Kars sulh heyetleri baş murahhaslığını da emrinizle kabul etmiştim. Avrupa'ya da gönderseniz Türkiye'nin biricik diplomatının bir ordu kumandanı olduğu manzarası arz edeceğinden yeni murahhas tayini uygundur."*²⁶⁵ diyerek cevap vermiştir. İsmet Paşa da hatıratlarında bu konuyla ilgili Kâzım Karabekir Paşa ile arasında şöyle bir konuşma geçtiğinden bahsediyor: *"Lozan Konferansı'na askerlerin gitmesi kesin olarak yanlıştır. Memlekette iş yapacak hiçbir adam yok, her şeyi biz askerler yapacağız. Böyle bir mana verilmesi son derece mahzurludur, zararlıdır. Bu memlekette askerden başka kimse yok mu?"*²⁶⁶ diyerek cevabını da kendisinin verdiğini ve İsmet Paşa bu konuşmadan kendisinin ima edildiğini düşünerek kendisine şöyle bir cevap verdiğini anlatıyor: *"Ben böyle bir şey düşünmedim, istemedim, şu anda yorgunum, askeri vazifem bitmiş, istirahatata hak kazanmış bir adam vaziyetindeyim."*²⁶⁷ Bu tartışmalar neticesinde Mustafa Kemal Paşa'nın da isteğiyle ilk olarak Yusuf Kemal Bey'in Dışişleri Bakanlığı'ndan ayrılması ve İsmet Paşa'nın bu göreve gelmesi sağlanmış, 2 Kasım 1922'de Meclis'te yapılan seçimde de Lozan'a başkan olarak İsmet Paşa'nın gitmesi oy birliği ile karara bağlanmıştır.²⁶⁸ Yardımcılığına ise Sinop Vekili Doktor Rıza Nur Bey ve Trabzon Vekili Hasan Hüsnü Bey seçilmiştir.²⁶⁹

²⁶³ Aybars, s. 345.

²⁶⁴ Karabekir, s. 822.

²⁶⁵ Karabekir, s. 822.

²⁶⁶ İnönü, s. 314.

²⁶⁷ İnönü, s. 314.

²⁶⁸ Aybars, s. 345.

²⁶⁹ Özcan, s. 12.

5 Kasım 1922’de yola çıkan İsmet Paşa heyeti, bir haftanın sonunda İsviçre’nin Lozan kentine varmışlardır.²⁷⁰ Konferans’ın 13 Kasım 1922’de toplanması beklenirken bir haftalık bir gecikme ile 20 Kasım’da başlamıştır.²⁷¹

Lozan Konferansı sadece Türkiye ve Yunanistan arasındaki barışı görüşmek için değil aynı zamanda Birinci Dünya Savaşı ile başlamış olan “Şark Meselesi” sorununu da temel almıştır.²⁷²

Lozan Konferansının beş haftalık çalışması sonucu, Maliye Müşaviri Hasan Bey gelerek 1 Ocak 1923 tarihinde Meclis’e izahat vermiştir. Önemli bir gelişme olmamakla birlikte İsmet Paşa, adli kapitülasyona karşı yabancı müşavirlerin daha önce kabul edilmesi fiili bir itiraz yaratır mı diyerek hükümete sunmuştur. Mecliste bu soru münakaşaya sebep olmuş, müşavir kabul edilse de adli kapitülasyonlarda ısrarları devam edebilir endişesi, aksi olursa uygun olacağı konuşulmuştur. Netice olarak Mecliste oy birliği ile kabul edilmiştir.²⁷³

7 Ocak 1923’te Lozan görüşmelerinden gelen haberlere göre müttefikler sulh projesi hazırlıklarına başlarken, Türkiye temsilcileri de başlamış fakat ermeni yurdu diye uğraşları hala devam etmekte olduğunu ve kapitülasyonlar ve Düyun-ı Umumiye de uygunsuzlukların yaşandığını bildirmişlerdir.²⁷⁴

13 Ocak 1923’te İsmet Paşa Lozan’dan, Kâzım Karabekir Paşa’ya mektup göndermiştir:

“Sevgili Kardeşim Karabekirciğim,

Gözlerinden öperim. Sıhhatim iyidir. Çok meşgulüm. Çok oyun yapıyorlar. Dünyanın mukadderatını idare eden adamları birer birer, beşer beşer yakından görüyoruz. Vatanımız ne zaman mamur olacak. Bir tek ve asıl mesele budur. Sulh olsa da olmasa da. Tekrar tekrar gözlerinden öperim sevgili kardeşim Kâzımcığim.

²⁷⁰ Karabekir, s. 826.

²⁷¹ Özcan, a.g.t., s.12.

²⁷² Şayan Ulusan, “Şark Meselesi’nden Sevr’e Türkiye, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt: VIII, Sayı: 18-19, İzmir 2010, s. 229; Hamza Eroğlu, **Türk Devrim Tarihi**, Sanem Matbaası, Ankara 1981, s. 159-160.

²⁷³ Atatürk, Nutuk, s. 522; Karabekir, s.837.

²⁷⁴ Karabekir, s. 837; Suat Akgül, “Paris Konferansı’ndan Sevr’e Türkiye’nin Paylaşılması Meselesi”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 23, Cilt: VIII, Mart 1992, s. 381-395.

İsmet İnönü 20 Aralık 1922 tarihinde Ankara’ya gönderdiği telgrafta Lozan Konferansı’nın kesilme tehlikesi olduğunu ve bu ihtimale karşı önlemler alınması gerektiğini bildirmiştir.²⁷⁶ Konferans 4 Şubat 1923’te kesintiye uğramıştır.²⁷⁷

23 Nisan 1923’te Lozan Konferansı’nın ikinci evresi başlamıştır. 21 Mayıs’ta Kâzım Karabekir Paşa Hariciye Vekili Rauf Bey’i ziyaret ederek son durumlar hakkında görüşmeler yapmışlardır. Karabekir Paşa, Yunanlılardan tazminat alınamayacaksa Edirne’nin yalnız Karaağaç’ıyla değil Kuleli Burgaz demiryolunun da talep edilmesi gerektiğini söylemiştir.²⁷⁸

Mustafa Kemal Paşa’nın evinde, Kâzım Karabekir Paşa, Fuat Paşa, Fevzi Paşa ve Heyet-i Vekile Başkanı Rauf Bey toplanmışlardır. Lozan Konferansı’nda Yunanlıların tehdidi karşısında İsmet Paşa’nın görüş tarzını yanlış bulmaları ile Kâzım Karabekir Paşa, İsmet Paşa için Yunanlıların harp ihtimalini imkânsız hale getirme arzusunda olduğunu, bundan sonra kesinti olsa dahi harp biz istersek olacağından maddi ve manevi mesuliyeti korumaya çalıştığını ifade etmiştir.²⁷⁹

Lozan Konferansı zorlu çekişmeler neticesinde, TBMM Hükümeti ile İngiltere, İtalya, Fransa, Yunanistan, Romanya, Japonya hükümetlerinin yetkili delegeleri arasında 24 Temmuz 1923’te imza edilen Lozan Barış Antlaşmasının onaylanması, Fethi Okyar Bey hükümetinin öncelikli işi olarak Meclis gündemine getirilmiştir. Üç gün süren müzakereler neticesinde 223 milletvekilinin oyuna sunulmuş ve 213 vekilin onaylaması ile 24 Ağustos 1923’te ikinci dönem TBMM tarafından kabul edilmiştir.²⁸⁰

²⁷⁵ Karabekir, s. 840.

²⁷⁶ İnönü, s. 365.

²⁷⁷ Aybars, s. 349.

²⁷⁸ Karabekir, s.856-860.

²⁷⁹ Karabekir, s.860-863.

²⁸⁰ Kocahanoğlu, a.g.e., s.503; Gençosman, a.g.e., s.115; Gök, a.g.e., 16; Çağrı Erhan, “Lozan’ın Genel Çerçevesi”, 80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyumu Bildirileri, **Türk Tarih Kurumu Yayınları**, Ankara 2005, s. 11-16.

Lozan Antlaşması TBMM tarafından onaylandıktan sonra işgal güçlerinin ülkeden tahliyesine başlanarak 2 Ekim 1923'te Türk toprakları işgalci güçlerden tamamen temizlenmiştir.²⁸¹

1.10.2. Meclisteki Müzakereler

2 Ocak 1923'de Halk Mektepleri Kongresi Başkanlığı, Kâzım Karabekir Paşa'ya teklif edilmiş fakat Paşa bunu kabul etmemiştir.²⁸²

Kâzım Karabekir Paşa, Meclis müzakereleri neticesinde uzmanlar meclisine ihtiyaç olduğunu bir kez daha görerek bu konuyu Mustafa Kemal Paşa ile 6 Ocak 1923'de görüşmüştür. Bu meselenin çok önemli olduğunu, aksi takdirde sulhten sonra her şeyin ilme değil kişilerin arzusuna dayanacağını bu da çok sakıncalı olacağı için şura-yı devlet ile meclis üyelerinin ortak karar verebileceği bir sistemin esas alınması gerektiğini ifade etmiştir. Mustafa Kemal Paşa ise bu fikre yanaşmamıştır.²⁸³

8 Ocak 1923'de Meclis'te İstiklâl Mahkemesi ve diğer mahkemelerdeki suçluların affı hakkında tasarı teklif edilmiştir. Kâzım Karabekir münakaşalar neticesinde hayrete düştüğünü, suçlulara af istendiğini fakat zamanında geri alınan vilayetlere İstiklâl Mahkemesi gönderilmesine Meclis'in karar verdiğini, bu sebeplerden dolayı neticede bulunmamıştır. Affın mahkeme idaresince vatana ihanet suçundan dolayı yargılananları da kapsamına karar verilmiştir.²⁸⁴

Mustafa Kemal Paşa ziyaret edecekleri vilayetlerde ki nutukların, Kâzım Karabekir Paşa tarafından hazırlanmasını istemiştir. Kâzım Karabekir Paşa, fırka programını, seyahatte söylenmesi gereken nutku ve uzmanlar meclisi hakkında ki fikirlerini 10 Ocak 1923 tarihinde yazılı bir şekilde Mustafa Kemal Paşa'ya teslim etmiştir.²⁸⁵

²⁸¹ Yavuz Ercan, "Kurtuluş Savaşı, Savaşta Atatürk, Savaşın Sonuçları" Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 14, Sayı:25, Ankara 1981, s.41-59; Suna Kili, **Türk Devrim Tarihi**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2001, s.279-280.

²⁸² **ATASE**, 1923: 301000, Kutu:46, Dosya:298, Sıra No:27, Dosya No:39.

²⁸³ Karabekir, *Günlükler*, Cilt II, s. 838.

²⁸⁴ Karabekir, s.838.

²⁸⁵ Karabekir, s.839.

10 Ocak 1923’de Mecliste muhalif vekiller Kâzım Karabekir Paşa’ya Müdafaa-i Hukuk Grubu Başkanlığını kabul etmesini tekrardan rica etmişlerdir. Kendilerine göre, Mustafa Kemal Paşa kumandanlıkla birlikte de bu görevin yapılabileceğini söylemiş fakat Kâzım Karabekir Paşa bunun uygun olmadığını, sulh yapılamayan bir dönemde kumandanların siyaset yapmasının doğru olmadığını ifade etmiştir.²⁸⁶

12 Ocak 1923’de Maarif Vekâleti’nde, öğretmenlerin özel idarede mi, genel idarede mi olması gerektiği ve nasıl öğretmenler yetişmeli hususunda müzakereler edilmiştir. Hamdullah Suphi ve Edip Bey’in izahatından sonra Kâzım Karabekir Paşa’nın da görüşlerine başvurulmuştur. Karabekir Paşa merkeze yakın yerde muazzam öğretmenlere ihtiyaç olduğunu, öğretmenlerin evsiz ve aç bırakılmaması gerektiğini, kitapların elzem olduğundan ve bütün ihtiyaçların tespit edilmesi gerektiğinden bahsetmiştir.²⁸⁷

14 Ocak 1923’de Mustafa Kemal Paşa, Kâzım Karabekir Paşa ve Fevzi Paşa vilayet ziyaretleri yapmak üzere Ankara’dan yola çıkmışlardır. Eskişehir, Sapanca, İzmit, Hereke, Gebze, Bandırma, Bilecik, Bursa, Salihli, Turgutlu, Manisa, İzmir, Balıkesir bölgelerini ziyaret ederek şehirlerin son durumlarını kontrol etmişler ve buralarda görüşmeler yaparak halka nutuklarda bulunmuşlardır. Her şehrin ayrı güzel karşıladığını, insanların coşku ve umut içerisinde olduğunu aktarmışlardır. 18 Ocak’ta İzmit bölgesindeyken Kâzım Karabekir Paşa, Birinci Ordu Kumandanı Nurettin Paşa’yı ziyaret etmiştir. Bu ziyaret sırasında son vaziyetler görüşülürken Nurettin Paşa, Kâzım Karabekir Paşa’ya Garp Cephesi Kumandanlığını alması gerektiğini sebebinin de Erkân-ı Harbiye Başkanlığı ile arada temyiz makamı gerektiğini söyleyerek hem Erkân-ı Harbiye Başkanı hem cephe kumandanı iyi olmadığını ifade etmiştir.²⁸⁸

Balıkesir ziyaretinde müftüye hutbelerde ne okunduğu sorulmuş, hutbelerin Arapça okunduğunu duyan Mustafa Kemal Paşa müftüye, hatibe ve kaymakama kızarak: “*Halk anlamaz. Okuyan da anlamaz. Avrupalılar burada madenlerimizi*

²⁸⁶ Atatürk, s. 563; Karabekir, s.839.

²⁸⁷ Karabekir, ss. 839-840.

²⁸⁸ Karabekir, s. 840.

*alıyor siz hala bin senelik kâf-ı nûn okuyorsunuz”*²⁸⁹ diyerek hutbelerin Türkçe okunmasını söylemiştir. Kâzım Karabekir Paşa bunun üzerine merkezden iyi esaslarda Türkçe hutbelerin hazırlanması gerektiğini, her vilayetin Türkçe hutbe hazırlayamayacak olduğunu bu yüzden ellerinde bulunan kaynaklara göre hutbe okunduğunu söylemiştir. Ankara’ya döndükten sonra Kâzım Karabekir Paşa bu konuyu, Şeriye Vekili Vehbi Bey ile görüşmüş fakat Vehbi Bey’in bundan korktuğunu, bunun sonucunda Hamdullah Suphi Bey gibilerin namazda da Türkçe okunması talepleri olacağı endişelerinden kendisine bahsetmiştir.²⁹⁰

1 Şubat 1923’de Edirne Konsolosu Bulgar General Markof, Kâzım Karabekir Paşa’ya ziyarette bulunmuştur. Ziyaretinde asıl maksadının yeni harbe girmememiz olduğu, Trakya’yı kaybedeceğimizi bunun bize de onlara da zarar vereceğini, kazandığımızın çok olduğunu ve fazla kazancı geleceğe bırakmak gerektiğini, sulh yapılması ve harbin harabiyet olduğunu söylemiştir. Buna karşılık Kâzım Karabekir Paşa: “*Atiden ümit bırakmayacak bir sulhu Türk Milleti nasıl kabul eder!*” diyerek konuşmayı bitirmiştir.²⁹¹

10 Nisan 1923’de Kâzım Karabekir Paşa, İsmet Paşa ve Rauf Bey ile ayrı ayrı görüşerek aralarındaki sorunu düzeltmeye çalışmıştır. Rauf Bey hükümette kalırsa İsmet Paşa muhalefete geçeceğini, Rauf Bey de bu durumlardan rahatsız bir şekilde, bir gün çekileceğinden söz etmiştir. İkisi de görüş ve düşünüş farklarının çok olduğundan bahsetmişler, Kâzım Karabekir Paşa da ara yolu bulmaya çalışmıştır.²⁹²

1.10.3. İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat-4 Mart 1923)

İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat- 4 Mart 1923 tarihleri arasında toplanmıştır.²⁹³ Lozan Konferansı’nın dağılıp ulusal sıkıntıların yoğun olduğu bir zamanda Kurtuluş

²⁸⁹ Karabekir, s. 847.

²⁹⁰ Karabekir, ss. 845-847.

²⁹¹ Karabekir, ss. 844-845.

²⁹² Atatürk, s. 558-562; Karabekir, s. 858.

²⁹³ Zeki Hafizoğulları, *İzmir İktisat Kongresi Görüşler ve Değerlendirmeler*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999, s. 291.

Savaşı'nın noktalanmış olduğu İzmir'de, Türkiye'nin dört bir yanından gelen 1135 delegenin katılımıyla gerçekleşmiştir.²⁹⁴

İstanbul'dan bir heyet İzmir'e gelerek Kâzım Karabekir Paşa'ya, İzmir İktisat Kongresi Başkanlığını mutlaka kabul etmeleri gerektiğini aksi takdirde kongrenin yabancıların kışkırtması ile başarısızlığa uğrayacağını söylemişlerdir. Kâzım Karabekir Paşa da bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüş vaziyet hakkında istişare yaparak kongreye katılma kararı ile zorunluluk halinde başkanlığı kabul etme kararı verilmiştir.²⁹⁵

17 Şubat'ta İzmir İktisat Kongresi açılmıştır. Mustafa Kemal Paşa onursal başkan, Kâzım Karabekir Paşa oy birliği ile başkan seçilmiştir.²⁹⁶

22 Şubat'ta Kâzım Karabekir Paşa, kongre dairesinde çalışmış ve sonrasında ziraat ve ticaret gruplarına arzuları üzerine şu açıklamayı yapmıştır: *"Neticenin ehemmiyetini ve Avrupalıların Türkler her şeye hararetle başlar, fakat soğuk biter. Çelik gibi sarılır, hava gibi dağılır fikirlerinin yanlışlığını Milli Mücadelede gösterdik. Diyorlar ki Türkler zaten savaşçıdır. Fakat başka bir şey yapamazlar. İşte İktisat Kongresi de netice-i mesaisiyle her şeyi yapabileceğini gösterecektir. Şu halde ufak tefek rahatsızlıklara katlanalım. Mazereti ziyade olanlar riyasetten izin alsın."*²⁹⁷

İcra Vekili Heyeti Başkanı Hüseyin Bey, İzmir İktisat Kongresi Başkanı Kâzım Karabekir Paşa'ya bir maruzatta bulunmuştur:

"TBMM İcra Vekilleri Heyet-i Riyaseti Kalemi Mahsus Müdüriyeti.

İzmir'de Türkiye İktisat Kongresi Reisi Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine;

26 Şubat 1923

Yeni tahsis olunacak köylerde, nazarı dikkate alınacak esas ve köylerin bu yönden mümkün olduğu kadar yenilenme hususu hakkında tanzim ve tasdik edilen köylerin yeniden tahsisinde olan şartları korumaya haiz olmasıdır. İkinci olarak, onar

²⁹⁴ Afet İnan, **İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat – 4 Mart 1923**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989, s. 12-19.

²⁹⁵ Karabekir, s. 848.

²⁹⁶ Karabekir, s. 849.

²⁹⁷ Karabekir, s. 849.

haneden az olmaması. Üçüncü olarak, bahsedilen talimatnameye bağlı kroki ve plana ve santim gereken mahalleliye muvafık bulunması ve köyün eski yeni bu koşullara uygun olmadığı takdirde mahallinin haberi ve hanesi miktarı elliye yakın değilse komisyonca mümkünü icra görüldüğü takdirde diğer köyün ayırt edildiği dâhiliye vekâletinden aynı seviyede genişletilmesi anlaşılmıştır efendim.

İcra Vekili Heyeti Reisi Hüseyin ”²⁹⁸

Bu maruzata karşılık Kâzım Karabekir Paşa, 7 Mart 1923 tarihinde cevapta bulunmuştur:

“İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti Celile’sine;

İzmir’de devam eden Türkiye İktisat Kongresi Riyaset’ inden; köylerin toplu bulundurulması hakkında makamı devletlerine keşide olunup gerekli mütalaanın acilen ve sırayla yazı ile buyrulduğu âlisiyle vekâleti âciziyle rica buyrulan telgraf name üzerine arızayı cevabiyedir.

Yeni tahsis olunacak köylerde nazarı dikkate alınacak esas sıhhiye ve mevcut köylerin bu cihetlerden mümkün olduğu kadar ıslahı hususu Osmanlı hükümeti sıhhiye müdüriyeti umumiyesinin 1916 tarihli bildirisinde etraflıyla tarif edilmiş olduğu gibi; bir kere istenilen mahallelerde tamirat icrası için muaveneti içtimaiye komisyonlarının sureti teşkilleri hakkında 25 Eylül 1922 tarihli kanunun I. Maddesi gereğince sıhhiye muaveneti içtimai vekâletince tanzim edilen icra vekilleri heyeti ile BMM Riyaset Celilesinin tasdikine ihtiram eden talimatnamenin inşaat faslına terk edilmiştir. Talimatnamede köylerin yeniden tahsisinde evvela şartı sıhhiyeyi halis olması ikinci olarak 50 haneden az olmaması üçüncü olarak talimata uygun kroki, iklim, gerekli mahalleye uygun bulunması ve köyün eski yeri bu şart uygun değilse mahallenin bir hanesi miktarı 50’ye yakın değilse komisyonca mümkün icra görüldüğü takdirde diğer köy ile birleşmesi uygun görülür efendim.

Dâhiliye Vekili ”²⁹⁹

²⁹⁸ BCA., 1923: 301000, Kutu No:64, Dosya No:431, Sıra No:8-1.

²⁹⁹ BCA., 1923: 301000, Kutu No:64, Dosya No:431, Sıra No:8-3.

4 Mart 1923 tarihinde kongre kapanmış, Misak-ı İktisadi elbirliği ile alkışlar içerisinde kabul edilmiştir.³⁰⁰ Nutuklar sükûnet içerisinde dinlenmiş, Kâzım Karabekir Paşa kongre başkanı olarak seçilmiştir.³⁰¹

İzmir İktisat Kongresi başarıyla gerçekleştikten sonra Kâzım Karabekir Paşa yakın çevredeki vilayetlere ziyaretlerde bulunmuştur. Urla, Söke, Aydın, Denizli, Ödemiş, Tire, Manisa. Bu bölgelerde Paşa, tezahüratlarla karşılanmış, özellikle çocuklar coşku içinde, hoş geldin sesleri içerisinde tüm temiz kalpleri ile Kâzım Karabekir Paşa'yı selamlamışlardır. Paşa da her bölgenin sorunları, eksiklikleri ile ilgilenmiş özellikle çocukların eğitim durumu üzerinde çok durmuştur. Manisa ziyaretinde ise Nevruz kutlamalarına denk gelerek “Mesir Günü” olarak adlandırılan kırk türlü baharatın karışımı ile meydana gelen, caminin kubbe ve minaresinden halka dağıtılan mesir macunları âdetini şaşkınlık içerisinde aktarmıştır. Kâzım Karabekir Paşa, İzmir'e tekrardan dönüp bir süre daha vakit geçirdikten sonra veda ederek Ankara'ya gitmek üzere yola çıkmış, yol üzerindeki bölgelere de ziyaretlerde bulunmuştur. Manisa, Alaşehir, Uşak, Afyonkarahisar, Kütahya, Eskişehir ve Ankara. Bu vilayetlerde de halk büyük samimiyet göstererek karşılamış hatta Uşak vilayetinde çok iyi bir okul olan Reşadiye'ye “Kâzım Karabekir” ismini vermişlerdir.³⁰²

1.10.4. İntihap Kanunu (3 Nisan 1923)

Kâzım Karabekir Paşa, 1 Nisan 1923'de Ankara'ya vardığında Rauf Bey ve Kâzım Özalp Bey tarafından karşılanmış, Millet Meclisi'nin yeni seçimi hakkında görüşmüşlerdir. Mecliste, seçimin yenilenmesi kararını ilk olarak İsmet Paşa teklif etmiş ve Lozan konferansı üyeleri bunu görmek istediklerini ifade ederek, 120 imza ile oylamaya gidilmesine karar verilmiştir. 3 Nisan 1923'de İntihap (seçim) Kanunu kabul edilmiştir.³⁰³ 20 bin nüfustan bir vekil çıkması, 18 yaşını bitirenin seçme hakkına sahip olması ve subayların vekil olamayacağı kararlaştırılmıştır.³⁰⁴

³⁰⁰ İ. Ceyhan Koç, “İzmir İktisat Kongresi'nin Türk Ekonomisinin Oluşumuna Etkileri”, **Atatürk Dergisi**, Ankara 2010, s. 152.

³⁰¹ Karabekir, s. 851.

³⁰² Karabekir, s. 850-856.

³⁰³ **Tan**, 3 Nisan 1923.

³⁰⁴ **Tan**, 5 Nisan 1923; Karabekir, a.g.e., s.856.

1.10.5. Tedrisat-ı İptidaiye Kanunu (7 Nisan 1923)

7 Nisan 1923 tarihinde Tedrisat-ı İptidaiye Kanun önerisi önce müzakere edilmiş sonrasında oy birliği ile kabul edilmiştir.³⁰⁵ 14. Madde Meclis'te tartışma konusu olmuş, Kâzım Karabekir Paşa devreye girmiştir.

Madde 14:

“Vazifelerinde fevkalâde başarıları görülen iptidai öğretmenlerinin tedrisatı iptidaiye meclisleri ve encümenlerinin kararı ve hukuksal gerekçesiyle beraber en büyük mülkiye memurunun inhası ve Maarif Vekilinin tensip ve tasdiki üzerine hizmetlerine uygun bir müddet zam olunur. Aksi de caizdir.”³⁰⁶

Bu madde üzerine vekiller tartışırken Kâzım Karabekir Paşa söz alarak şunları ifade etmiştir:

“Efendim müsaade buyurulursa fevkalâde mühim gördüğüm bu madde hakkında bir iki şey arz edeyim. Zammı kıdem gayet ince tahlil edilmezse ve yerine masruf olmazsa o zümre içerisinde vahim tehlikeler ve samimiyeti ihlâl edici fena neticeler hâsıl edebilir. Bilhassa siyasi gruplar teşekkül ettikten sonra, mektepler ki tamamıyla bitaraf olarak evlâdı vatani yetiştirmek lâzımdır. Bu gibi aykırı mükâfatlarla vekâletler birer siyasi makam olacaktır ve memurin her halde bundan müteessir olacaktır. Bundan dolayı taraftarlığı nazarı itibara alarak zamlar yapılmaması hatıra gelmemelidir. Yani bu noktadan da zamlar yapılabilir. Bunun üzerine, heyeti öğretimin arasına ve dolayısıyla talebe arasına fena bir cereyan ihdas edilmesi tehlikesini görüyorum. Onun için zam yerine bilâkis durdurma yapılmalıdır. Çalışmayan bir öğretmenin maaşına zam yapılmamalıdır. Uygun kazanım sağladığı onaylanıncaya kadar durdurulmalı, arttırılmamalıdır.”³⁰⁷

³⁰⁵ Karabekir, s. 857.

³⁰⁶ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt 28, İçtima Senesi 4, 19. İçtima, TBMM Basımevi, Ankara 1923, s.421.

³⁰⁷ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt 28, İçtima Senesi 4, 19. İçtima, TBMM Basımevi, Ankara 1923, s.421-431.

Kâzım Karabekir Paşa'nın konuşması bravo sesleri ile bitmiş, ardından diğer maddeler de tartışılarak müzakere edilmiş ve sonunda oy birliği ile Tedrisat-ı İptidaiye (İlköğretim) Kanunu kabul edilmiştir.³⁰⁸

1.10.6. Hapishanelerin Durumu ve Genel Af Meselesi

11 Nisan 1923 tarihinde mecliste müzakere edilen konulardan biri hapishanelerin durumu ve mahkûmlara uygulanacak genel af meselesidir. Bu uygulanacak af vatan hainlerini kapsamamaktadır.³⁰⁹

Kâzım Karabekir Paşa:

“Mahpushanelerimizden bilhassa askeri mahpushaneler gayet iyi bir haldedir. Mülki hapishanelerinden çoğunu gördüm, bugün medeniyet iddia eden milletlerin hapishanelerinden pek de aşağı değildir. Muhtelif memleketlerde esaretten gelen arkadaşlarımız en medeni sayılan memleketlerin hapishanelerinde geçirdikleri vakit ve orada yedikleri yemek ve hatta hapishane haricindeki vaziyetleri dinlenirse, bizim hapishanelerimizin vaziyeti her halde onlara nazaran pek bahtiyardır. Onun için Sulh Konferansında delegelerimiz çalışırken hapishanelerimizin pek aşağı bir vaziyette bulunduğu şeklini bendeniz kabul etmiyorum.

İkincisi, genel af meselesidir. Genel af, cezanın uygulanmasıyla akıllanmış insanları ıslah etmeyecek ve diğerleri de o cezayı görerek o gibi vukuata koşmayacaklardır. Onları da ikaz etmeyecek ve hükümetimizin daima hâkim ve katı olmasını da temin etmeyecektir. Bilhassa bu mesele, ordu için gayet mühimdir. Her af ordunun disiplinini gevşetiyor. Ordu kumandanlarını fena halde sarsıyor, vatan tehlikede, millet tehlikede iken vazifesine bütün sadakatiyle koşup hayatını feda edecek yerde askerlikten kaçmış ve üzerine bir takım vukuat da yapmış kimseler ebediyen affolunmamalı. Diğer meseleye gelince; henüz biz mutlaka sulh yapacağız şeklini kabul etmemeliyiz. Biz istiklâlimizi temin edecek bir sulhu kabul edeceğimiz için ihtimal ki önümüzde daha göğüs gereceğimiz birçok güçlük ve birçok vaziyet

³⁰⁸ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt 28, İçtima Senesi 4, 19. İçtima, TBMM Basımevi, Ankara 1923, s.421-431.

³⁰⁹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt 29, İçtima Senesi 4, 22. İçtima, TBMM Basımevi, Ankara 1923, s.46-59.

mevcuttur. Onun için sureti umumiyede her hangi bir affi sulhun ilanından sonra ancak onların da ince ince tetkik ederek ortaya atılmasını bendeniz muvafık görüyorum. Aksi halde sureti umumiyede gerek memleketin düzenini ve bilhassa ordunun sağlamlığını fena halde sarsacaktır.”³¹⁰

Tartışmaların neticesinde, af meselesinin şuan ki durum içerisinde her hangi bir şekilde mevzubahis edilmesinin doğru olmadığı, uygun bir zamanda ve hayırlı bir barışın neticesinde tekrar müzakere edilmek üzere ertelenmesine oy birliği ile karar verilmiştir.³¹¹

1.10.7. İkinci Avans Kanunu

12 Nisan 1923 tarihinde Mecliste müzakere edilen konulardan biri de İkinci Avans Kanunudur.³¹² 1. Maddesi tartışma konusu olmuştur:

“28 Şubat 1922 tarihli Avans Kanunu ile harcama yetkisi verilmiş olan; otuz milyon yüz on dört bin iki yüz elli beş liraya zam olarak, Bahriye, Müdafaa-i Milliye ve Askeri Fabrikalar için yirmi iki milyon ve diğer daireler için on beş milyon beş yüz bin iki, toplam otuz yedi milyon beş yüz bin liranın daha avans olarak harcanmasına yetki verilmiştir.”³¹³

Müdafaa-i Milliye Vekili Kâzım Paşa, henüz sulh vaziyetine girilmediğini bu sebeple orduların seferber olduğunu ve tekrardan muharebeye başlama ihtimali olduğundan verilen zammın yetersiz olduğunu beyan etmiştir. Bunun üzerine Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey ise; Birinci Avans Kanununda aynı miktarda tahsisat istendiğini ve 1922 yılı tahsisatı dikkate alınarak bütçe hazırlandığını ifade etmiştir. Avans kanunu üzerine tartışmalar devam ederken, Kâzım Karabekir Paşa söz alarak şunları ifade etmiştir:

³¹⁰ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre I, Cilt 29, İçtima Senesi 4, 22. İçtima, TBMM Basımevi, Ankara 1923, s. 44-59.

³¹¹ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre I, Cilt 29, İçtima Senesi 4, 22. İçtima, TBMM Basımevi, Ankara 1923, s. 50-59.

³¹² **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre I, Cilt 29, İçtima Senesi 4, 23. İçtima, TBMM Basımevi, Ankara 1923, s. 85-90.

³¹³ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre I, Cilt 29, İçtima Senesi 4, 23. İçtima, TBMM Basımevi, Ankara 1923, s. 85-95.

“Bendeniz Maliye Vekili Beyefendinin tarzı talebi hakkında bir şey arz etmiyorum. Yalnız burada Müdafaa-i Milliye Vekili Paşa Hazretlerinin müdafaaaları gayet haklıdır. Çünkü bir cephe kumandanı sıfatıyla arz ediyorum. Dört milyon yerine, üç milyon ile idareye çalışıyoruz ve mecbur oluyoruz. Bunun için Müdafaa-i Milliye Vekili Beyin ortaya koydukları doğrudur. İstirham ediyorum, ordu büyük ihtiyaç içindedir. Bu yüzden bu talebin biran önce kabulünü teklif ediyorum.”³¹⁴

Tartışmaların neticesinde birinci maddenin encümene gitmesi oy birliği ile kabul edilmiştir.³¹⁵

1.10.8. Hükümetin Şekli ile İlgili Görüşler

2 Haziran 1923 günü Mustafa Kemal Paşa'nın evinde yemekte toplanılarak, hükümetin şekli ile ilgili görüşler için fikir alışverişleri yapılmıştır. Yemekte, Kâzım Karabekir Paşa, Erkân-ı Harp Reisi Nuri Paşa, Müdafaa-i Milliye Reisi Kâzım Paşa bulunmuştur. Müdafaa-i Milliye Reisi Kâzım Paşa: *“Hükümetin şekli cumhuriyet olmalı, hem de Amerika Reisicumhuru gibi hükümet erkânını reis seçmeli.”* Mustafa Kemal Paşa: *“Avrupa bu ismi neden gizlediğimize hayret eder, artık telaffuz etmeli dedi. Amerika sistemini muvafık bulmuyorum. Çünkü Amerika reisicumhuru belli bir kişi değil, bizde ise Gazi Paşa bugün için tezahür etmiştir.”³¹⁶*

Bu konuşmalar ardından Kâzım Karabekir Paşa, bazı durumlardan endişe ederek şu düşüncelere varmıştır: *“En nazarı dikkate alınmayan nokta; Gazi Paşa gittikçe Enver Paşa'nın mevkiinden bile zaafa uğruyor, çünkü Enver Paşa'yı tutan Talat Paşa ve arkadaşları gibi inkılâbın girişimci simaları vardı. Hâlbuki Gazi büsbütün başka kuvvetlere dayanıyor, akıl her zaman pazunun fevkinde olduğuna ehemmiyet vermiyor. Akıl bir fenalıktan sakınmak esbabını bulur. Pazu ise fenalığı yoruluncaya kadar kollarıyla tutmaya çalışır ve bittabi yorulunca sukut-ı elim olur.”³¹⁷*

³¹⁴ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt 29, İçtima Senesi 4, 23. İçtima, TBMM Basımevi, Ankara 1923, s. 87-95.

³¹⁵ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt 29, İçtima Senesi 4, 23. İçtima, TBMM Basımevi, Ankara 1923, s. 85-95.

³¹⁶ Karabekir, s. 863.

³¹⁷ Karabekir, s. 863-864.

Paşalar, yapılacak olan inkılaplar ve yöntemi hakkında görüş ayrılıkları yaşamaya yavaş yavaş başlamıştır.

II. BÖLÜM

II. DÖNEM TBMM VE KÂZIM KARABEKİR'İN FAALİYETLERİ (1923-1927)

2.1. İKİNCİ TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ' NİN AÇILIŞI

Büyük Millet Meclisi, 1921 Anayasasına göre her iki yılda bir yenilenecekti.³¹⁸ Fakat ilk anayasamızı oluşturan Meclis, kendi koyduğu bu kurala bir istisna tanıyarak, 5 Eylül 1920 tarihli Nisab-ı Müzakere kanununun ilk maddesi kuralınca: “*Büyük Millet Meclisi, hilafet ve saltanatın, vatan ve milletin kurtuluş ve istiklalinden ibaret olan gayesinin husulüne kadar fasılasız olarak toplanır.*” şartını öngörmüştür.³¹⁹ Bu kanuna göre, Birinci Büyük Millet Meclisi'nin yeniden seçim yapma kararı alması, kendisinin toplanmasına sebep olan amaca ulaşmış olduğunu göstermektedir.³²⁰

30 Ağustos 1922 Başkomutanlık Meydan Muharebesi'nin zafer ile sonuçlanmasıyla Türkiye fiili olarak bağımsızlığına kavuşmuştur. Mudanya Mütarekesi bunun kanıtıydı. Fakat İstanbul'un, Trakya'nın ve Boğazların durumları açıklığa kavuşmamıştır. İstanbul'un işgal kuvvetleri tarafından boşaltılması ve Boğazların tam kontrolümüz altına girmesi için barış antlaşmasının imzası koşulu vardı ve barış görüşmeleri de Lozan'da devam ediyordu.³²¹

Birinci Meclis, ilk zamanlarda büyük bir dayanışma ve kaynaşma içerisinde faydalı ve güzel hizmetlerde bulunduktan sonra, özellikle son dönemlerde saltanat ve hilafet tartışmaları ile Lozan Konferansı'nın gelişmelerinden kaynaklı yoğun tartışmalar içerisinde bir çıkmaza girmiştir. İsmet İnönü; Birinci Meclisi çok çetin ve çalışılması güç olan bir meclis olarak ifade etmiştir.³²²

³¹⁸ **TBMM Kavanın Mecmuası**, Devre I, C.I, 3. Basım, Türkiye Büyük Millet Meclisi Matbaası, Ankara 1943, s. 89.

³¹⁹ Samet Ağaoğlu, **Kuva-yı Milliye Ruhu**, Birinci Büyük Millet Meclisi, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981, s. 285.

³²⁰ Huriye Karnap, **I.ve II. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Trabzon Milletvekilleri (Biyografi ve Faaliyetleri)**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2004, s. 64.

³²¹ Kemal Zeki Gençosman, **Devleti Kuran Meclis**, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1981, s. 58.

³²² İsmet İnönü, **Hatıralar**, Yayına Hazırlayan: Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, Ankara 2014, s. 429.

Dinç ve yeni bir meclis ile işlerin yürütülmesine karar veren Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta yeniden seçime gidilmesi kararını şu ifadelerle anlatmıştır:

“Saygıdeğer Efendiler, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin, olaylarına işaret ettiğimiz tarihte gösterdiği karışık psikoloji, üzerinde ciddi olarak durup düşünülmeyi gerektiren bir durum almıştı. Bütün millette, Meclis'in görev yapamayacak bir duruma geldiği endişesi doğmaya başladı. Meclis'te durumu soğukkanlılıkla ve uzak görüşlülükle düşünüp değerlendiren üyeler bile, üzüntülerini açığa vurmaktan kendilerini alamadılar. Artık şüpheye yer kalmamıştı ki, Meclis yenilenmedikçe, millet ve memleketin ağır ve sorumluluk bekleyen işlerini yürütmeye imkân yoktur. Bu zorunluluğa ben de inandım. Bir gece, Başbakan Rauf Bey'e, kalmakta olduğu istasyon binasında hükümet üyelerini toplantıya davet etmesini, bu toplantıya benim de bizzat geleceğimi telefonla bildirdim.

Rauf Bey'in dairesinde toplanan Bakanlar Kurulu'na, Meclis'in yenilenmesini Meclis'e teklif etmek gereğinden söz ettim. Kısa bir tartışmadan sonra, hükümet üyeleri ile görüş birliğine vardık. Aynı gece, Meclis'teki Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu Yönetim Kurulu'nu da Bakanlar Kurulu toplantısına çağırdım. Bu Yönetim Kurulu içinde teklifimi yersiz bulup yadırgayanlar oldu. Görüşme ve tartışmalar ertesi güne kadar sürdü. Buna rağmen, bu kurul ile de anlaştık. Ondan sonra, derhal Grup Genel Kurulu'nu topladım. Orada memleketin içinde bulunduğu genel durumu, acele olarak yapılması gereken memleket işlerini anlattım. Meclis'in artık bu görevleri yerine getirme yeteneği kalmadığını belirterek, ispat ederek, Meclis'ten, seçimleri yenileme kararı vermesini istemek gerektiğini bildirdim. Grup Genel Kurulu, konuşmalarımı ve açıklamalarımı yerinde buldu. Bunun üzerine konu, aynı gün, 1 Nisan 1923'te Meclis'e götürüldü. Yüz yirmi kadar üye bir önergeyle, seçimlerin yenilenmesi için bir kanun teklifi sundu. Meclis, “Seçimlerin yeniden yapılmasına karar verilmiştir” şeklindeki bir kanunu oybirliği ile çıkardı.

Meclis'in bu kararı vermesi, inkılâp tarihimizde önemli bir noktadır. Çünkü Meclis bu kararı vermekle, kendinde beliren hastalığı itiraf etmiş ve bundan dolayı milletçe duyulan sıkıntıyı anlamış olduğunu göstermiştir.”³²³

³²³ Atatürk, Nutuk, s. 521-522.

Mustafa Kemal Paşa'nın Nutuk'taki bu ifadelerine karşılık Rauf Orbay hatıralarında farklı bir yaklaşım benimsemiştir. Rauf Orbay hatıratlarında, dış tehlikeler karşısında Büyük Millet Meclisi üyelerinin gösterdiği beraberliğin yanı sıra çeşitli nedenler ile Mustafa Kemal Paşa'nın diktatörlüğe doğru gittiği endişesi taşıyan bazı mebusların tutumları neticesinde Mecliste en zor konularda bile uzlaşma sağlanamaz hale geldiğini ifade etmiştir. Bu tutum karşısında arkadaşları ile alınması gerekli tedbirleri konuştuktan sonra Mustafa Kemal Paşa ile Meclis İkinci Başkanı Ali Fuat Paşa'yı Heyet-i Vekile toplantısına davet ettiğini belirten Rauf Orbay, bu gizli toplantıda meclisin yenilenmesinin zorunlu gördüklerini açıkladıklarını söylemiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın da onaylaması üzerine, sabaha karşı biten toplantı neticesinde seçimin nasıl ve ne şekilde yapılacağı esasının kesin bir sonuca vardığını da ifade etmektedir.³²⁴

Kâzım Karabekir Paşa ise yeniden seçime gidilmesi kararını şöyle açıklamıştır; İsmet İnönü'nün Lozan Konferansında Müttefik Devletleri temsilcilerince şahsına sunulan: *“Türk Milletinin işgalden kurtulan kısımlarının da reylerini serbestçe kullanacağı yeni bir Meclis'i görmek arzularını”* kendisine bildirmiştir. Birinci Büyük Millet Meclisi kısıtlı yerlerin serbest oylarıyla seçildiğinden *“Misak-ı Milli Türkiye'sini temsil etmiyormuş!”* görüşünün Müttefik Devletlerde hâkim olduğu ve bu sebeple de seçimlere gidilmesi gerektiği konusunda kendisiyle önce özel görüşüldüğü, sonra ise grup toplantısında İsmet Paşa'nın açıklamasıyla karar alındığını ifade etmiştir.³²⁵ Burada görüldüğü üzere Kâzım Karabekir Paşa olayın bir dış baskı olduğunu işaret etmiştir.

Bunun üzerine seçim kararı alındıktan yaklaşık 10 gün sonra Kâzım Karabekir Paşa'nın Vakit gazetesinde bir röportajı çıkmıştır: *“TBMM almış olduğu seçim kararıyla dâhili ve haricîdeki bütün hain ümitleri kırdı. Bugünkü Meclis bir ihtilal inkılap yarattı. Millet ve memlekete zafer ve kurtuluşu getirmekle bugünkü Meclis*

³²⁴ Feridun Kandemir, **Hatıraları ve Söyledikleriyle Rauf Orbay**, Sinan Matbaası, İstanbul 1965, s.124-125; Osman Selim Kocahanoğlu, **Atatürk- Rauf Orbay Kavgası Milli Mücadele ve Sonrası**, Temel Yayınları, İstanbul 2012, s. 501-503.

³²⁵ Kâzım Karabekir, **Paşaların Kavgası**, Yay. Haz. İsmet Bozdağ, 2. Baskı, İstanbul 1992, s. 127-129.

vazifesini sonuçlandırdı. Bu karara itiraz edenler haksızdır. İşin içinde bulunanlar, başkalarının göremeyeceği noktalara nüfuz ederler demektedir.”³²⁶

Ali Fuat Paşa'nın başkanlığında yapılan Meclis toplantısında, Aydın Vekili Esad Efendi ve 120 arkadaşı ile beraber “*Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun Madde-i Müzeyyeesi'nin ilgası ve tecdid-i intihaba dair*” 207 sayılı kanun teklifini Meclis'e sunmuşlardır. Önerge: “*Ülkeyi savunma amacıyla toplanan Büyük Millet Meclisi, bu amaca varmakla tarihsel bir onur kazanmıştır. Gelecektekilerin beğeneceği bir sonuca varmıştır. Memleket şimdi barış sorunlarını ve ekonomik gelişmeler gibi her biri en ince yüksek yurt yararlarını içine alan iki kutsal ve önemli amaca yönelmiştir. Bu konuda kamuoyunu, yeniden kazanmaya şiddetle ve kesin ihtiyaç vardır. Üç yıllık düşünce ilerlemesi ile orantılı bir kamuoyunun milletin geleceğine daha büyük bir gelişme akımı kazandıracağına şüphe yoktur. Anayasa'daki aynı madde, seçimi yenilemeye engel olduğundan ve bu kaldırılmadığı takdirde seçime gidilmesi ve özellikle kurtulup anavatana katılan yerlerin seçim yapmaları imkânsız olacağından en çok iki ay içinde, milletin oyuna yeniden güçlü bir şekilde alabilmek o maddenin kaldırılmasını ve seçimin yenilenmesini zaruri kılmaktadır.*”³²⁷

1 Nisan 1923'de TBMM'nin olağanüstü oturumunda sunulan bu kanun teklifi ile Anayasanın ilgili maddesi değiştirilerek iki ay içerisinde yeni seçime gidilmesine karar verilmiştir. Sunulan bu teklifin altına sadece Birinci Grup üyeleri imzasını atmış, ikinci grup üyeleri ise imza atmamış olmakla birlikte herhangi bir karşı duruş da sergilememişlerdir.³²⁸ Kanun teklifi o günkü oturumda oy birliği ile kabul edilmiştir.³²⁹

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi, yeni bir seçim kanunu ile seçim yapma kararı almıştır. Fakat zaman yeni kanun yapmaya uygun değildir. Zaruri bazı değişiklikler yapılmak suretiyle yeni eski kanunun ölçüleri içinde bir seçime hazırlanılıyordu. Seçim kararının alınmasından iki gün sonra 3 Nisan 1923 tarihinde

³²⁶ Hayrullah Cengiz, **II. Dönem TBMM Seçimleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1996, s.20-21; **Vakit**, 11 Nisan 1923, Nu. 1916, s. 1.

³²⁷ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre I, C.28, TBMM Basımevi, Ankara 1961, s. 283.

³²⁸ Esat Öz, **Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım**, Gündoğan Yayınları, Ankara 1992, s. 79-81.

³²⁹ Rıdvan Akın, **TBMM Devleti (1920-1923)**, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 399-400.

bazı değişiklikler yapılarak ve yeni seçim kanunu kabul edilerek seçim sürecine girilmiştir.³³⁰

İkinci Grup, 25 Kasım 1922’de (daha seçim kararı alınmadan) 16 maddelik “İntihab-ı Mebusan Kanun-u Muvakatini Muadil Mevadd-i Kanuniye” önerisiyle seçim mevzuatını değiştirmek istemişlerdi. İkinci Grubun Meclis Başkanlığı’na verdikleri tasarı, seçme ve seçilme hakkını etnik köken ve ikametgâh itibari ile sınırlandırmaya yöneliktir. İkinci Grubun verdiği tasarı ile başlayan seçim kurallarına ilişkin başlayan tartışma, yeni seçim kanununun kabulüne kadar TBMM gündeminde tartışma konusu olarak kalmıştır. Birinci Meclis’in seçim kararını vermesiyle birlikte seçimlere ilişkin yasada yaptığı değişiklikler şöyleydi: 5000 erkek nüfus için olan milletvekilliği, 2000 kişiye bir milletvekilliği şeklinde düzenlenmiştir. Seçmen yaşı 25 iken 18 olarak değiştirilmiştir. İlk ve ikinci seçmen olabilmek için vergi mükellefiyeti şartı kaldırılmıştır. 1923 Seçim Kanunu’nun düzenlediği seçmen kütükleri, şehirlerde belediye meclisi reislerinin, köylerde nahiye meclisi reisinin sorumluluğunda olması kararlaştırılmıştır. Teftiş heyetleri, seçmen kütüğünün düzenli tutulup tutulmadığını inceleyecek üye sayıları kaza ve liva büyüklüğüne göre 4 ile 10 arası değişim gösterecekti.³³¹

1923 seçimini değerlendirecek olursak, katılan siyasi partiler bakımından ve kendisinden öncekilerden ayırmak gerekiyordu. Birinci Mecliste milletvekilleri Birinci Grup ve İkinci Grup olarak iki bölüme ayrılıyordu. Meclisin çoğunluğunu ise; Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetini devam ettirip, Mustafa Kemal Paşa’nın etrafında birleşen Birinci Grup üyeleri oluşturuyordu. Seçim sürecinde, daha evvel Mustafa Kemal Paşa’nın basın yolu ile açıkladığı “*Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu’nu Halk Fırkası adı ile bir siyasi partiye dönüştürme fikri 8 Nisan 1923’te yayınlanan ünlü ‘Dokuz Umde’*”³³² ile sağlamlaştırılmış, bu umdeleri kabul edenlerin oyları talep edilmiştir.³³³ Bu durumda 1923 seçimine söz konusu edilen vaziyet içinde Birinci ve İkinci Gruplar katılmıştır.

³³⁰ Gençosman, a.g.e., s. 65.

³³¹ Tevfik Çavdar, **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)**, İmge Kitabevi, Ankara 1999, s. 245.

³³² Dokuz Umde, o sırada ülkenin içinde bulunduğu genel siyasi durum ve gelecek hakkındaki görüş ve değerlendirmeleri ihtiva eden beyannamedir.

³³³ Nimet Arsan (Derleyen), **Atatürk’ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri**, Cilt IV, TTK, Ankara 1991, ss. 516-518; Demirel, a.g.e., s. 525-527.

Seçim kararı alındıktan sonra en önemli unsurlardan biri de Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun değiştirilmesidir. Birinci Grup üyeleri, 1920'de Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun ilk maddesinin “1922 senesine kadar tekâmül etmiş olan yeni devlet şekline her ne suretle olursa olsun karşı gelenlerin vatan haini sayılacakları” şeklinde değiştirilmesini teklif halinde sunmuşlardır. Bu düzenlemeye İkinci Grup üyeleri karşı çıkıp, bunun insanlığın fikrine, düşüncesine pranga vurduğu görüşünü savunmuşlardır. İkinci Grup karşı çıkmış olsa da bu değişiklik kabul edilmiş ve bu şekilde seçimlerde mevcut rejimin aleyhine düzenlenecek propaganda faaliyetleri önlenmeye çalışılmıştır.³³⁴ Böylelikle Birinci Grup dışındaki siyasi grup ve örgütlerin etkinliklerini sürdürme imkânları ortadan kaldırılmasıyla vatan hainliğiyle suçlanma tehlikesiyle karşı karşıya bırakılmışlardır.³³⁵

Meclis'in ilk devresi, iki kere düzenlenen oturumlarda çoğunluğın sağlanamaması üzerine fiilen kapanmıştır.³³⁶ Mustafa Kemal Paşa, Birinci TBMM'nin son toplantısı 21 Mayıs 1923'ten sonra seçim çalışmalarına Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin teşkilatlarını çağırarak başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa kendi grubu adına milletvekili adaylarını kendisi belirlemiş ve özellikle İstanbul ve Trabzon seçimlerine ağırlık vermiştir. Bunun temelinde, İstanbul'da İttihatçı çevrelerin Birinci Gruba karşı mücadeleye girmesi ve Trabzon'da Ali Şükrü Bey'in öldürölmesinden kaynaklı bir propagandanın bulunması bulunuyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde Birinci Grup, seçimin çalışma, sistem ve yöntemini hesaplarken, muhalif ikinci grup systemsiz ve teşkilatsız bir şekilde çalışmalarını sürdürmüşlerdir.³³⁷

23 Haziran 1923'te gerçekleşen ikinci dönem milletvekili seçimini, büyük bir çoğunlukla Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk adayları kazanmıştır. Seçilen milletvekili sayısı 287 olmuştur.³³⁸ Zeki Bey (Gümüşhane), Emin Sazak Bey (Eskişehir), Servet Bey (Trabzon) dışında bütün vekiller Birinci Gruptandı.³³⁹ İkinci

³³⁴ Öz, s. 80.

³³⁵ Demirel, s. 530.

³³⁶ Faruk Alpkaya, **Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu (1923-1924)**, İletişim Yayınları, İstanbul 1988, s. 30.

³³⁷ Dursun Gök, **İkinci Türkiye Büyük Millet Meclisi Dönemi (1923-1927)**, Konya 1995, s. 9; Arsan, a.g.e., ss. 524-525; Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, Tarih Vakfı Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 1999, ss. 45-47.

³³⁸ Gençosman, s. 173.

³³⁹ Neşet Halil, **Büyük Meclis ve İnkılâp**, TBMM Matbaası, Ankara 1943, s. 173.

Grup tasfiyeye uğramış, eski İttihatçılar da varlık gösterememiştir. Mustafa Kemal, İzmir ve Ankara'dan, Kâzım Karabekir, Rauf ve Fevzi Paşalar İstanbul'dan seçilmişlerdir.³⁴⁰

11 Ağustos 1923 Cumartesi günü, Türkiye İkinci Büyük Millet Meclisi ilk toplantısını en yaşlı vekil Abdurrahman Şeref Bey'in (İstanbul), başkanlığında yapmıştır. Abdurrahman Şeref Bey: *"Birinci Meclis, vatanın halâskârı oldu. İkinci Meclisin uhdesine terettüb eden vazife de devletin nâzımı olmaktır."* sözleriyle açılış konuşmasını tamamladı.³⁴¹

Meclisin başkanlığına geçici olarak 189 oy ile Ankara vekili Ali Fuat Paşa seçilmiştir. Ardından Ertuğrul vekili Dr. Fikret Bey, vekillerin yapacağı yemin metnini hazırlamıştır. Yemin metni: *"Vatan ve milletin selamet ve saadetinden başka bir gaye takip etmeyeceğime ve milletin bilakaydüşart hâkimiyeti esasına sadık kalacağıma (...) vallahi"*³⁴²

13 Ağustos 1923'te TBMM üçüncü toplantısını gerçekleştirmiş ve Meclis Başkanlığı seçimi yapılmıştır. Mustafa Kemal Paşa, 197 vekilden 196 vekilin oyunu alarak Meclis başkanlığına seçilmiştir. İkinci Başkanlığa ise tam oy alarak Ali Fuat Paşa seçilmiştir. Rauf Bey'in istifası ile boşalan başvekilliğe ise Fethi Okyar seçilmiştir.³⁴³

Yeni Vekiller Heyeti şöyle teşekkül etmiştir:

Heyet-i Vekile Reisi ve Dâhiliye: İstanbul Vekili Ali Fethi Bey.

Şer'îye: Saruhan Vekili Mustafa Fevzi Efendi

Hariciye: Malatya Vekili İsmet Paşa

Milli Müdafaa: Kayseri Vekili Kâzım Paşa

Maarif: Adana Vekili İsmail Safa Bey

İktisat: İzmir Vekili Mahmut Esat Bey

³⁴⁰ Kocahanoğlu, s.502; Işıl Çakan, **Türk Parlamento Tarihinde II. Meclis**, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1999.

³⁴¹ Ali Fuat Cebesoy, **Siyasi Hatıralar-Lozan'dan Cumhuriyete**, C.II, Yayına Hazırlayan Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2002, s. 8.

³⁴² Gök, ss. 9-10; Alpkaya, s. 34.

³⁴³ Kocahanoğlu, s. 502; Alpkaya, ss. 35-36.

Sıhhiye: Sinop Vekili Rıza Nur Bey

Maliye: Gümüşhane Vekili Hasan Fehmi Bey

Adliye: İzmir Vekili Seyit Bey

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi: İstanbul Vekili Fevzi Paşa³⁴⁴

2.2. İKİNCİ TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ' NİN YAPISI

1923'te Vilayetler listesi 19. yüzyıldan izler taşımaktadır. O dönem il olan bazı bölgeler, bugün ilçe durumuna gelmiştir. 1923'ten bugüne kadar mülki taksimatta gerçekleşen değişiklik ve gelişmelere paralel olarak Türk Siyasi hayatını da etkilemiştir. Parlamento'daki üye sayısı ve dağılımı vilayetlerin nüfus oranlarına ve yoğunluklarına göre tespit ve tayin edildiğinden bu konudaki her değişiklik siyasi hayata ve parlamentoya yansımıştır.³⁴⁵

Gerçekleşen genel seçimlerin arkasından 11 Ağustos 1923'te açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ikinci dönemine katılan vekil sayısı kaynaklara göre farklılıklar göstermektedir. Bazı kaynaklarda 287, bazı kaynaklarda da 270 olarak görülür.³⁴⁶ Bu farklılıkların sebebi ise, 1923'ten 1927 yılı ortalarına kadar görev yapan II. TBMM'de bulunan milletvekillerinin çeşitli sebeplerle görevden ayrılmaları veya ayrılmak durumunda kalmaları vardır. Ölüm ve istifalar nedeniyle meclisten ayrılan milletvekillerinin yerine yenileri seçilmiş, Meclise giren vekil sayısında farklılıklar meydana gelmiştir. İlk kez Meclise giren vekil sayısı 163 olmakla beraber Mecliste bulunup ikinci meclise seçilenlerin sayısı 118'dir.³⁴⁷

Meclisten Ayrılan Milletvekillerinin Yıllara Göre Dağılımı:

1924 yılı; ölüm sebebiyle ayrılanlar 5, istifa edenler 11 kişidir.

1925 yılı; ölüm sebebiyle ayrılanlar 10, istifa edenler 4 kişidir.

³⁴⁴ Cafer Demiral, **Türkiye'nin 42 Hükümeti**, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1973; Cebesoy, a.g.e., s. 10.

³⁴⁵ Karnap, s. 70.

³⁴⁶ Gençosman, s. 86; Cebesoy, s. 8.

³⁴⁷ Ezherli, ss. 203-220.

1926 yılı; ölüm sebebiyle ayrılanlar 3, istifa edenler 4, İzmir suikastı ile ilgili idam edilenler 6 kişidir.³⁴⁸

1923 seçimleri akabinde ikinci meclise seçilen Birinci Grup Üyesi toplam 114 kişi, seçilemeyenler ise 88 kişidir. İkinci grup üyeleri ise seçimlerde etkili olamamışlardır.³⁴⁹

I. Meclis ile II. Meclis arasındaki meslek gruplarını karşılaştıracak olursak; hukukçu, eğitimci, doktor ve askerlerin sayılarında bir artış olmuştur.³⁵⁰ Farklılık gösteren bir diğer durum ise aralarındaki eğitim durumudur. İkinci Meclisteki milletvekillerinin eğitim durumu birinci meclisteki milletvekillerine oranla daha yüksektir.³⁵¹

II. TBMM'nin en yaşlı üyesi 1853 doğumlu iken, en geç üyesi 1864 doğumludur. Milletvekilleri yaş ortalaması 47'dir.

II. TBMM'deki milletvekillerinin bölgelere göre dağılımı: Marmara Bölgesi %23, Karadeniz Bölgesi %14, İç Anadolu Bölgesi %12, Doğu Anadolu Bölgesi %12, Güneydoğu Anadolu Bölgesi %11, Ege Bölgesi %9, Akdeniz Bölgesi %6, Türkiye Cumhuriyeti sınırları dışında doğan ise %13'tür. Bu oranlara göre Mecliste en fazla temsil edilen bölge Marmara Bölgesi'dir.³⁵²

II. TBMM, 11 Ağustos 1923'te açılması itibari ile Türkiye Cumhuriyeti Devletinin faaliyetlerini şekillendirmiştir.

2.3. İKİNCİ TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NİN ÇALIŞMALARI

II. TBMM'nin açıldığı ve çalışmalarına başladığı zaman, aynı dönemde Türkiye Cumhuriyeti rejiminin doğum sancılarının yaşandığı bir döneme rastlamıştır.

II. TBMM, büyük bir oranda bağımsızlığına kavuşturulan vatan toprakları üstünde

³⁴⁸ Mahmut Goloğlu, **Devrimler ve Tepkiler (1924-1930)**, Başnur Matbaası, Ankara 1872; Gök, ss. 462-465.

³⁴⁹ Demirel, ss. 584-591.

³⁵⁰ Gök, ss. 12-13.

³⁵¹ Mehmet Turhan, **Siyasal Elitler**, Gündoğan Yayınları, Ankara 1991, s. 127.

³⁵² Gök, s. 15.

yeni bir devletin kuruluşunu, teşkilatlanmasını, bunların yanı sıra uzun süren savaş neticesinde tam bir harabe haline gelmiş olan memleketi yeniden inşa etmek ve Türk toplumunu çağdaş bir sosyal yapıya kavuşturmak amacını üstlenmiştir. Çok zor şartlar altında kazanılan zafer sonucunda, yeni kurulan devletin varlığını devam ettirmesi ancak ve ancak dönemin icaplarına ayak uydurabilmesi ile mümkün olacaktı. Bu sebeple, ilk dönemlerden itibaren modernleşmeye yönelik faaliyetlere başlanmıştır.³⁵³

2.3.1. Halk Fırkası

II. Meclis'in gündeminde ki bir diğer konu ise, kurulması planlanan ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk siyasi partisi olacak olan Halk Partisi'dir. Mustafa Kemal Paşa Halk Partisi'ni kurma girişimini şu sözleri ile ifade etmiştir:

“Saygıdeğer Efendiler, her yerde, siyasi parti kurma konusunda da halkla uzun sohbetler yaptım. 7 Aralık 1922 tarihinde, Ankara basını aracılığıyla, halkçılık ilkesine dayanan ve ‘Halk Partisi’ adını taşıyan siyasi parti kurmak niyetinde olduğumu açıklayarak, bu partinin nasıl bir program yapması gerekeceği konusunda, bütün vatanseverlerin, ilim ve fen adamlarının yardım ve işbirliğine başvurmuştum.

Gerek bazı kimselerden aldığım yazılı düşüncelerden ve gerek halk ile yaptığım görüşmelerden çok yararlandım. Sonunda, 8 Nisan 1923 tarihinde, görüşlerimi dokuz ilke halinde tespit ettim. İkinci Büyük Millet Meclisi'nin seçimi sırasında yayınlayarak ilan ettiğim bu program, partimizin kuruluşuna temel olmuştur.”³⁵⁴ Bir yandan yeni meclis seçimleri için çalışmalar devam ederken bir yandan da Halk Fırkasının kuruluş faaliyetleri tamamlanmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmaların neticesinde Mustafa Kemal Paşa, düşünmekte olduğu yenilikleri gerçekleştirebilmek için belli bir siyasi programa bağlı, tüzük ve disiplin esaslarına bağlı, özdeş sayılabilecek bir siyasi kadro olarak 9 Eylül 1923 tarihinde Halk Fırkasını kurmuştur. Dokuz umde beyannamesi ile Halk Fırkasının programı belirlenmiş, fakat daha sonra daha kapsamlı oluşturulan program 1947 yılındaki kurultayda onaylanmıştır. Kurulurken resmi adı “Halk Fırkası” iken, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının adındaki “Cumhuriyet” kelimesinin kendi partilerinde

³⁵³ Gök, ss. 15-20.

³⁵⁴ Atatürk, s. 514.

bulunmamasını bir eksiklik görerek, 10 Kasım 1924'te "Cumhuriyet Halk Fırkası" olarak değiştirilmiştir. 1923-1927 yılları arasında gerçekleşen İnkılap hareketlerinde her zaman Halk Partisi'nin imzası olmuştur.³⁵⁵

2.3.2. Yeni Türkiye Devleti'nin Başkenti: Ankara

II. Meclis'in gündemindeki bir diğer konu ise "başkent" meselesi olmuştur. Heyet-i Temsiliye'nin merkezinin Sivas'tan Ankara'ya taşınması ile Ankara, Milli Mücadele'nin merkezi konumuna gelmişti. Osmanlı Mebusan Meclisi'nin parçalanmasından sonra, İstanbul'dan gelen vekiller ile beraber yeni seçilen vekillerin Ankara'da birleşip çalışmalarına başlamasıyla, Ankara'nın durumu belirginleşmeye başlamıştır.³⁵⁶

Nafia Vekili Fevzi Bey Mecliste, başkent neresi olsun tartışmalarında Mustafa Kemal Paşa'ya: "Meclis ne diyecek, sen emret olur biter!" demiştir. Kâzım Karabekir Paşa ise Ankara'nın hükümet merkezi, İstanbul'un da hilâfet merkezi olması fikrini tekrardan dile getirmiştir. Lozan Konferansı görüşmelerinde ise İstanbul başkent olarak söylenmiştir.³⁵⁷

Mustafa Kemal Paşa Ankara'nın başkent olmasını şu sözlerle anlatıyordu:

"Efendiler, Lozan Antlaşması'nın eklerinde olan düşman işgali altındaki topraklarımızı boşaltma protokolü uygulandıktan sonra, yabancı işgalinden tamamen kurtulan Türkiye'nin toprak bütünlüğü fiili olarak sağlanmıştı. Artık yeni Türkiye Devleti'nin başkentini bir kanunla tespit etmek gerekiyordu. Bütün düşünceler, Yeni Türkiye'nin başkenti Anadolu'da ve Ankara şehri olarak seçme lüzumunda birleşiyordu.

Bu seçimde, coğrafi durum ve askeri strateji en büyük önemi taşıyordu. Devletin başkentini bir an önce tespit ederek içten ve dıştan gelen kararsızlıklara bir son vermek şartı. Gerçekten de, bilindiği üzere, başkentin İstanbul olarak kalacağı veya Ankara olacağı konusunda öteden beri içeride ve dışarıda kararsızlıklar görülmüyor, basında demeçlere ve tartışmalara rastlanıyordu. Bu arada İstanbul'un

³⁵⁵ Halil, ss. 184-185.

³⁵⁶ Bilâl Şimşir, **Ankara... Ankara Bir Başkentin Doğuşu**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1988, s. 205.

³⁵⁷ Karabekir, ss. 885-895

yeni milletvekillerinden bazıları, Refet Paşa başta olmak üzere, İstanbul'un hükümet merkezi olarak kalması gereğini bazı örneklere dayanarak ispat etmeye çalışıyorlardı. Ankara'nın gerek iklim, gerek ulaştırma araçları ve gelişme yeteneği ve istidadı ve gerekse mevcut tesisler ve kuruluşlar bakımından hiç de uygun ve elverişli olmadığını söylüyorlar; İstanbul'un "payitaht" olması lazımdır ve mutlaka olacaktır, diyorlardı. Bu ifadeye dikkat edilirse, bizim "başkent" deyiimiyle kastettiğimiz anlam ile bu ifadelerdeki "payitaht" deyimini kullananların görüşleri arasında bir fark bulmamak mümkün değildir. Bundan dolayı, bu konuda zaten kesinleşmiş bulunan kararımızı resmen ve kanuni yoldan ilan ettirerek, "payitaht" sözünün de yeni Türkiye Devleti'nde kullanılmasına gerek kalmadığını görmek lâzım geldi. Dışişleri Bakanı İsmet Paşa, 9 Ekim 1923 tarihli tek maddelik bir kanun tasarısını Meclis'e teklif etti. Altında daha on dört kadar zatın imzası bulunan bu kanun teklifi, 13 Ekim 1923 tarihinde uzun görüşme ve tartışmalardan sonra çok büyük bir çoğunlukla kabul edildi. Kabul edilen kanun maddesi şudur: 'Türkiye Devleti'nin başkenti Ankara şehridir.'"³⁵⁸

2.3.3. Cumhuriyet'in İlanı (29 Ekim 1923)

II. Meclis'in kurulmasıyla beraber radikal değişimler yaşanmıştır. Bunlardan birisi de devlet rejiminde yapılması planlanan değişiklik olmuştur. Saltanatın kaldırılması ile devletin genel yapısında açılmış bulunan boşluk neticesinde başta Mustafa Kemal Paşa ve II. Meclisi oluşturan milletvekillerini böyle bir değişiklik düşüncesine götürmüştü. İlk başvuru hareket devletin şekline bir isim vermek olmuştur. Ferdi saltanatın kaldırılmasından sonra kurulan sistem Cumhuriyeti, fakat halkın köklü yeniliklere karşı çekingen tavrı rejime tabi adının bir an önce koyulmasını geciktirmiştir.³⁵⁹

Cumhuriyet kelimesi üzerindeki tartışmalar devam ederken, Başbakan ve İçişleri Bakanlığına vekâlet etmekte olan Ali Fethi Okyar ve Meclis İkinci Başkanı Ali

³⁵⁸ Atatürk, s. 563.

³⁵⁹ Ahmed Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1922-1971)*, C.2, Yay. Haz. Erol Şadi Erdinç, Pera Turizm Yayınları, İstanbul 1970, s. 885.

Fuat Cebesoy 24 Ekim 1923 tarihinde istifa etmişlerdir.³⁶⁰ İki önemli makam birden boşalmıştır. Mustafa Kemal Paşa; Ali Fethi Okyar yerine Ferit Bey'i, Ali Fuat Cebesoy yerine Yusuf Kemal Bey'i tek aday olarak göstermiştir. Fakat 25 Ekim'de toplanan Fırka grubu İçişleri Bakanlığı için Sabit Sağıroğlu'nu, Meclis İkinci Başkanlığı için Rauf Orbay'ın aday gösterilmesini kararlaştırmıştır.³⁶¹ Bakanlar kurulu arasında çıkan uyum sorunları bir kez daha Cumhuriyet rejiminin uygun bir sistem olduğunu gösteriyordu.³⁶² Hükümet bunalımına bir çare bulunamayınca ve bunalımın daha fazla bir şekilde devam etmesi neticesinde Mustafa Kemal Paşa Çankaya'da bir akşam yemeği düzenlemiştir. Yemek sırasındaki gelişmeleri Mustafa Kemal Paşa şu cümlelerle anlatmıştır: *"Yemek sırasında: 'Yarın Cumhuriyet İlan edeceğiz' dedim. Orada bulunan arkadaşlar, derhal düşünceme katıldılar. Yemeği bıraktık. O dakikadan itibaren, nasıl hareket edileceği konusunda kısa bir program yaparak arkadaşları görevlendirdim... İsmet Paşa ile yalnız kaldıktan sonra, bir kanun tasarısı müsveddesi hazırladık."* Mustafa Kemal Paşa, Teşkilat-ı Esasiye Kanununun ilk maddesine: *"Türkiye Devleti'nin şekli hükümeti Cumhuriyettir."* cümlesinin eklenmesini uygun görmüştür. Cumhuriyet idaresinin gereği diğer maddeler de Anayasa'da yapılan değişikliklere ait olmuştur.³⁶³

Mustafa Kemal Atatürk Meclis'te Cumhuriyetin kabulünü şu cümlelerle anlatmıştır: *"Kanun-ı Esasi Encümeni, Teşkilât-ı Kanunu'nda değişiklikler yapılması ile ilgili tasarının öncelikle ve derhal görüşülmesini teklif ediyor. 'Kabul' sesleri üzerine, tutanak okundu. Teklif edildiği üzere öncelikle görüşüldü. Nihayet kanun, birçok konuşmacının 'Yaşasın Cumhuriyet!' sesleriyle alkışlanan konuşmalarıyla kabul edildi."*³⁶⁴

Cumhuriyet'in kabulünü sağlayan kanunun özet şekli şöyledir:

- Hâkimiyet kayıtsız-şartsız milletindir.

³⁶⁰ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre II, Cilt 2, İçtima Senesi 41, TBMM Basımevi, Ankara 1923; Mustafa Albayrak, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Tarihsel Gelişimi**, Atatürk Araştırmaları Merkezi Yayınları, Ankara 1999, s. 90.

³⁶¹ Kocahanoğlu, s. 507.

³⁶² Sina Akşin, **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi 1789-1980**, C.I, İmaj Yayıncılık, İstanbul 1997, s. 48-50.

³⁶³ Atatürk, ss. 567-575.

³⁶⁴ Atatürk, s. 575; Hamza Eroğlu, **Atatürk ve Cumhuriyet**, Atatürk ve Araştırma Merkezi, Ankara 1989, ss. 52-54.

- Yönetim şekli halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil yürütmesi esasına dayanmaktadır.
- Türkiye Devleti'nin hükümet şekli Cumhuriyet'tir.
- Türkiye Devleti TBMM tarafından idare edilmektedir.
- Cumhurbaşkanı'nı Meclis Genel Kurul tarafından ve kendi üyeleri arasından bir seçim için seçilmekte ve süresi biten kişi tekrardan seçilebilmektedir.
- Cumhurbaşkanı devletin de başkanı olarak, bu sıfatla gerek gördüğü zaman Meclis'e ve hükümete başkanlık edebilmektedir.
- Başbakan, Cumhurbaşkanı tarafından, meclis üyeleri arasından seçilebilmektedir.
- Bakanlar, Başbakan tarafından, meclis üyeleri arasından seçilebilmektedir.³⁶⁵

29 Ekim 1923 tarihinde ilk Cumhurbaşkanlığına Ankara Milletvekili Gazi Mustafa Kemal Paşa seçilmiştir.³⁶⁶

Cumhuriyetin zamanı ve ilan şekli, meclis içerisinde ve basın camiasında çeşitli tartışmalara sebep olmuşsa da çok etkili ve uzun sürmemiştir. Alınan önlemlerle durumun sükûn bulması sağlanarak, rejim meselesi halledilmiştir.³⁶⁷

2.3.4. Halifeliğin Kaldırılması (3 Mart 1924)

1922'de Saltanat kaldırılırken, Halifeliğin korunmasının başlıca iki sebebi vardı. İç politika dengeleri henüz Hilafetsiz bir geçişe hazır değildi. Ayrıca, dış politika alanında bir yandan barış konferansı tedirginliği yaşanmış, bir taraftan da İslam devletlerini kollama niyeti ağır basmıştı.³⁶⁸ Ancak Cumhuriyetin ilk karşılaştığı sorun Halifenin durumu olmuştur. Aslında Halifenin hükümdarlık yetkileri kaldırılmıştı ve bu sebeple ona “*hükümdarlık hakları olmayan devlet başkanı*” lakabı takılmıştı. Fakat Cumhurbaşkanının yanında ikinci bir devlet başkanına da yer yoktu. Bu süreçte bir takım iç ve dış gelişmeler de tedirginliği arttırmıştı. Halifelik makamı altında saltanat yandaşlığı yapılmasından çekiniliyordu. Ayrıca basında Hilafet' in İslam dünyası ile

³⁶⁵ Bülent Tanör, “II. Meşrutiyetin Osmanlı-Türk Anayasalcılığına Katkıları”, **Mülkiyeler Birliği Dergisi**, Cilt: 23, Sayı: 218, Ankara 1999.

³⁶⁶ Eroğlu, s. 53.

³⁶⁷ Eroğlu, ss. 53-55.

³⁶⁸ Tanör, s. 285.

kuvvetli bir köprü olduğu, hilafet giderse Türkiye'nin İslam âleminde nüfuzunun son bulacağı ileri sürülmüştür.³⁶⁹

Bu gelişmeler doğrultusunda Mustafa Kemal Paşa, 1924 yılı başlarında geniş çaplı askeri manevralara başkanlık etmek üzere İzmir'e giderek orada iki ay kalmıştır. Halifeliğin kaldırılması üzerine yapılan toplantılarda, Başbakan İsmet Paşa, Milli Savunma Bakanı Kâzım Paşa ve Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa da bulunmuştur. Hepsi Halifeliğin kaldırılması konusunda hemfikirlerdi.³⁷⁰

Kâzım Karabekir Paşa, bu süreçte yaşadığı kırılganlıkları şu ifadelerle anlatmıştır: *“Emr-i vakilere karşı arkadaşlarım, herkes gibi benim de boyun eğeceğimi sanıyorlardı. Bir gün minberlere kadar çıkıp Hilafet makamının kutsiyetinden ve halifenin lüzumundan bahset; herkes boyun eğsin, dinlesin; bir gün de ani karar ver, ‘hilafet kaldırılmıştır, Halife hudud dışı edilecektir’ de; yine herkes boyun eğsin, dinlesin.”*³⁷¹ Karabekir Paşa, ülkenin geldiği noktada çok önemli olduğunu düşündüğü kararlarda fikirlerinin alınmamasına tepkilidir. Bu durumu da, ordu ve vekillik gibi makamları hiçe sayacak kadar artan küçümsemenin korkunç bir görünüşü olarak görmüştür. Hilafetin kaldırılma kararının da zamanlama olarak yanlış olduğunu düşünmüştür.³⁷²

Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1924 tarihinde Meclisin yeni toplantı dönemini açarak üç önemli konu üzerinde durmuştur. Bunlardan birincisi İslâm dininin bir siyaset aracı olmaktan kurtulmasıdır. Mustafa Kemal Paşa'nın teklifleri Halk Fırkası toplantısında tartışılarak, TBMM'ye sunulmuştur. 3 Mart 1924 tarihinde; Halifeliğin kaldırılması, Halifenin görevine son verilmesi ve Osmanlı hanedanı üyelerinin Türkiye Cumhuriyeti sınırları dışına çıkarılması, Şeriye ve Evkaf Vekâleti ile Şeyhülislamlık görevinin kaldırılması, evkaf gelirlerinin devlete mal edilmesi, Türkiye içerisindeki bütün eğitim-öğretim kuruluşlarının Milli Eğitim Bakanlığına bağlanması kabul edilerek kanunlaşmıştır. Bir ay sonra çıkartılan bir kararname ile veraset, evlenme, boşanma gibi özel davalara bakan Şeriat Mahkemeleri kapatılmış ve bütün

³⁶⁹ Ergun Özbudun, “Atatürk ve Laiklik”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Temmuz 1992, Sayı: 24, ss. 429-438.

³⁷⁰ Salih Omurtak, Hasan Ali Yücel, **Atatürk**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi, İstanbul 1970, s. 243.

³⁷¹ **Kâzım Karabekir Sempozyumu-I**, Yay. Haz. Pınar Feyzioğlu Akkoyunlu, Kâzım Karabekir Vakfı, İstanbul 2010.

³⁷² Seçil Akgün, **Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik**, Turhan Yayınları, Ankara 1987, s. 121.

işleri düzenlemek için İsviçre Medeni Kanununa dayanan yeni bir kanun hazırlanmıştır.³⁷³

Hilafetin kaldırılmasıyla birlikte devlet idaresinin laikleştirilmesine doğru ciddi bir adım atılmıştır. Şeriye Mahkemelerinin kaldırılmasıyla da ulema sınıfının yapılan ve yapılacak olan inkılaplara karşı engelleyici tesirleri büyük ölçüde azaltılmıştır. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâlet'inin kaldırılması icraatının temelinde ise ordunun politika dışında tutulması gerektiği inancı vardı. Halifelğin kaldırılması ve bunu takip eden çeşitli değişiklikler, Türkiye Cumhuriyetinin yapacağı inkılâpların önünü açmıştır.³⁷⁴

Mustafa Kemal Paşa, TBMM'nin II. döneminde yapılan faaliyetleri; *“Türk Milleti; mukadderatını Büyük Millet Meclisi'nin kıfayetli ve vatanperver eline tevdi ettiği günden itibaren karanlıkları sıyrıp kaldırmış ve ümitleri boğan felaketlerden milletlerin gözlerini kamaştıran güneşler ve zaferler çıkarmıştır.”* sözleriyle değerlendirmiştir.³⁷⁵

2.4. KÂZIM KARABEKİR PAŞA'NIN İSTANBUL MİLLETVEKİLLİĞİ

22 Haziran 1923'de Trabzonlular, Kâzım Karabekir Paşa'nın bu bölgeden vekil olmasını istemişler fakat Paşa İstanbul'a adaylığını koyduğunu ve Şark Cephesi Kumandanı olduğu için o bölgeden aday olamayacağını yazarak teşekkürlerini iletmiştir.³⁷⁶ 29 Haziran 1923'te toplanmış olan II. Mecliste, Kâzım Karabekir Paşa, 1.365 oy ile İstanbul Milletvekili olarak seçilmiştir. Bu seçim 11 Ağustos 1923 tarihinde Meclis'te kayıtlara geçmiştir.³⁷⁷ Son askeri görevi olarak da I. Ordu Müfettişliğine tayin edilmiştir.³⁷⁸

³⁷³ Lord Kinnross, **Atatürk**, Altın Kitaplar Yayınevi, 12. Basım, İstanbul 1994, s. 453.

³⁷⁴ Dücane Cündioğlu, **Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Din ve Siyaset**, Kapı Yayınları, 2.Baskı, İstanbul 2012, ss. 2-5; Alpargu v.d., s. 201.

³⁷⁵ Kültür Bakanlığı, **Atatürk'ün Milli Dış Politikası**, Cilt: II, Ankara 1994, s. 50; Ahmet Kabaklı, **Temellerin Duruşması**, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, ss. 135- 148.

³⁷⁶ Karabekir, ss. 863-865.

³⁷⁷ **BCA.**, 1923: Kutu No: Dosya No:125, Sıra No:1-2.

³⁷⁸ Karabekir, İnsan ve Asker, s. 80.

2.4.1. Teşkilât-ı Esasiye Müzakeresi

18 Temmuz 1923’de Mecliste, Teşkilât-ı Esasiye müzakeresi gerçekleşmiştir.³⁷⁹ Kâzım Karabekir Paşa’ya haber verilmemiş, tesadüfen bulunmuştur. Kendisi bu konunun hayati bir mesele olduğunu, haber verilmemesine ise anlam veremediğini belirtmiştir.³⁸⁰ Müzakere Mustafa Kemal Paşa’nın başkanlığı nezdinde gerçekleşmiştir. Celsede bulunanlar: Dâhiliye Vekili Fethi Bey, Maliye Vekili Fehmi Bey, Nafia Vekili Feyzi Bey, Ziraat Vekili Sabri Bey, İktisat Vekili Mahmut Esat Bey, Muavenet-i İçtimaiye Vekili Tevfik Rüştü, Matbuat Müdürü Ahmet Ağaoğlu, Ziya Gökalp, Topçu İhsan, Sivas Vekili Rasim Bey.³⁸¹

Müzakerede tartışılan konu Teşkilât-ı Esasiye ’de; “*Devletin Dini İslam Dinidir*” maddesinin yer alıp alması olmuştur.³⁸² İlk olarak Tevfik Rüştü söz almıştır: “*Ben kanaatimi millet kürsüsünden dahi haykırıyorum. Kimseden korkmam.*”³⁸³ Bu sözlere Kâzım Karabekir Paşa anlam veremediğini söylemiş ve ardından Mahmut Esat Bey söz almıştır: “*Türkler İslamiyet’i kabul ettiklerinden bu halde kaldılar, İslamiyet ilerlemeye manidir.*”³⁸⁴ Kâzım Karabekir Paşa buna da cevap vermiş ardından hemen Fethi Bey söz almıştır: “*Evet Türkler İslamiyet’i kabul ettiklerinden böyle kaldılar.*”³⁸⁵ Karabekir Paşa bu sözleri şiddetle reddederek: “*Türkler İslam olmasaydı Bizans’ın esiri olurdu.*”³⁸⁶ Tarihi ve coğrafi vaziyetin etkili olduğunu, eski fetihler modası takip edildiğinden bu hale gelindiğini, bu vaziyette kim olursa olsun aynı akıbete uğrayacağından aslında bu gibi şeylerin tarihe gömüldüğünü, bugün başka bir dine veya dinsizliğe girmenin imkânsız olduğunu ve bugün gelişmeye mani olacak kimsenin kalmadığını ifade etmiştir. Baskıya ve bölünmeye aracı olunmamalı diyerek bu konuşmalar ile bugünün tarihi bir gün olacağını vurgulamıştır.³⁸⁷

Teşkilât-ı Esasiye Kanunu 20 Nisan 1924’de Mecliste oy birliği ile kabul edilmiştir. Resmi tutanak ile 24 Mayıs’ta ilan edilmiştir.

³⁷⁹ **Vatan**, 23 Teşrin-i evvel, 1339/1923.

³⁸⁰ Karabekir, *Günlükler*, Cilt: II, s. 867.

³⁸¹ Kazım Öztürk, **Türk Parlamento Tarihi, TBMM II. Dönem, 1923-1927**, Cilt: I, Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayını, Ankara 1993, s. 215-249.

³⁸² Ömer Erden, “Ziya Gökalp’in 1924 Anayasası ile İlgili Çalışmaları”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Ankara, Mart 2013, ss. 50-55.

³⁸³ Karabekir, s. 867.

³⁸⁴ Karabekir, s. 867.

³⁸⁵ Karabekir, s. 867.

³⁸⁶ Karabekir, s. 867.

³⁸⁷ **Akşam**, 28 Teşrin-i evvel, 1339/1923; Karabekir, s. 867.

Önemli Maddeleri:

Madde 2- “Devletin Dini İslam’dır. Resmi lisanı Türkçedir.”

Madde 40- “Başkumandanlık meselesi hazarda Erkân-ı Harbiye-i Umumiye’ de. Hakikatte Reisicumhur ’da. Müdafaa-i Milliye Vekâleti bunların altında bir kalem-i mahsus halinde.”

Madde 86- “İstiklâl Mahkemeleri yok, icabında Divan-ı Harbi Örfler kurulacak.”³⁸⁸

2.4.2. Heyeti Vekile Başkanlık Seçimleri

4 Ağustos 1923’de Mustafa Kemal Paşa’nın evindeki toplantıda, vekiller bir araya gelerek Heyeti Vekile Başkanlığına kimin geleceğini tartışmışlardır. Aday olarak; Kâzım Karabekir Paşa, Fevzi Paşa ve Fethi Bey gösterilmiştir. Fevzi Paşa kabul etmemiş sunduğu bahanelerin ötesinde asıl sebep ise Meclis’in hücumundan korkuyor olmasıdır. Kâzım Karabekir Paşa ordu müfettişliğinden şeref duyacağını ifade ederek kabul etmemiştir. Fethi Bey ise başkanlık için arzu edilmiştir. Kâzım Karabekir Paşa ikinci toplantıya kadar düşünülmesini teklif etmiş ve seçim ertelenmiştir.³⁸⁹

Kâzım Karabekir Paşa, siyasi işlere karışmak istememiştir. Fakat ısrar üzerine kendisi başkan seçilirse sırayla; müdafaa, muavenet-i içtimaiye, dâhiliye, iktisat, nafia görevlerine uzman, daha çalışkan ve fikrine daha yakın arkadaşları getirmek isteyeceğini Mustafa Kemal Paşa’ya söyleyerek mecbur kalmadıkça da karışmak istemediğini ifade etmiştir. Mustafa Kemal Paşa’nın önderliğinde tekrardan toplanılmıştır. Kâzım Karabekir Paşa fikirlerini aynı şekilde dile getirmiş ve kabine erkânı aynı şekilde kalacaksa Fethi Bey’in uygun olacağını ve mecbur kalınmadıkça riyasete asker getirilmemesi gerektiğini ifade etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Fevzi Paşa ile görüşmesinde Kâzım Karabekir Paşa’nın neyi arzu ettiğini sorması üzerine Kâzım Karabekir Paşa, Fevzi Paşa kabine başkanı olursa kendisi Erkânı Harp Başkanı olabileceğini ve iyi bir teşkilat yapabileceğini söylemiştir. Fakat Fevzi Paşa Meclis’in hücumundan korktuğunu ve başkan olursa yıpranacağından bu görevi istememiştir.

³⁸⁸ Şafak Başa, “90 Yıl Sonra Cumhuriyetin İlk Anayasasını Hatırlamak: 1924 Tarihli Teşkilatı Esasiye Kanunu”, **Denetim Dergisi**, Sayı: 125-126, Ankara 2014, ss. 4-9.

³⁸⁹ Erol Kürkcüoğlu, “1923 Seçimler”, **Atatürk Üniversitesi Dergisi**, Erzurum 1989, ss. 138-145.

Bunun üzerine Karabekir Paşa ordu müfettişi olarak kalmak istediğini belirtmiştir.³⁹⁰ Fethi Bey kabine başkanı olarak seçilmiş, hükümet de aynı şekilde kalmıştır.³⁹¹

13 Ağustos 1923'te İsmet Paşa Lozan'dan gelmiş ve güzel bir merasimle karşılanmıştır.³⁹² Meclis Başkanlığına Mustafa Kemal Paşa, Başkan yardımcılığına Fuat Paşa oy birliği ile seçilmiştir.³⁹³

14 Ağustos 1923'te Meclisteki seçimlerde; Erkân-ı Harbi Umumi Başkanlığına 188 oy ile Fevzi Paşa, Müdafaa-i Milliye Vekâlet'ine 189 oy ile Kâzım Özalp Paşa seçilmiştir.³⁹⁴

2.4.3. Milli ve Şahsi Meseleler Üzerine Kâzım Karabekir Paşa'nın Düşünceleri

19 Ağustos 1923'te Kâzım Karabekir Paşa'nın evine Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Paşa gelerek gelecek programı hakkında görüşmüşlerdir. İsmet Paşa, tekke ve zaviyelerin tamamen kaldırılması fikrini savunmuştur. Kâzım Karabekir Paşa ise belirli işlerin program altına alınmasını, her adımın iktisadi fayda teminine ve halkın bütününe hizmet etmesi fikrinde olarak İsmet Paşa'nın fikrine karşı çıkmış ve sözlerini şu şekilde sürdürmüştür: "*Daima Millete his birliği, iktisat birliği, menfaat birliği sarsılmamalı.*"³⁹⁵ Buna karşılık İsmet Paşa: "*Kuvvet elimizde iken tekke ve zaviyeler kaldırılmalı*"³⁹⁶ diyerek karşı çıkmıştır. Bu konunun tartışması devam ederken Kâzım Karabekir Paşa kendi "*Öğütlerim*" kitabından "*Din ve Mezhep*" parçasını okutarak fikirleri değiştirmeye çalışmıştır.³⁹⁷

21 Ağustos 1923'te Kâzım Karabekir Paşa; İsmet Paşa ile milli ve şahsi meseleleri görüşerek, her şey Mustafa Kemal'e bağlı olursa istikbâl için iyi olmayacağını ve milli tarihimize de yanlış yol belirlenmiş olacağını söylemiştir.³⁹⁸

³⁹⁰ Karabekir, s. 869.

³⁹¹ Kürkçüoğlu, ss. 140-144.

³⁹² İnönü, Hatıralar, s. 425; Karabekir, s. 870.

³⁹³ Mahmut Goloğlu, **Türkiye Cumhuriyeti (1923)**, Başnur Matbaası, Ankara 1971, s. 189-190.

³⁹⁴ Goloğlu, ss. 195-200.

³⁹⁵ Karabekir, s. 872.

³⁹⁶ İnönü, ss. 437-440; Karabekir, s. 872.

³⁹⁷ Karabekir, s. 872.

³⁹⁸ Karabekir, İnsan ve Asker, ss. 80-82.

Ayrıca Sulh namenin Boğazlar konusundaki 8.maddesinde payitahtın neden İstanbul olduğu, bu kaydın sıkıntı getireceğini ifade etmiş fakat cevap alamamıştır.³⁹⁹

29 Ağustos 1923'te Kâzım Karabekir Paşa, İlim ve İrfan Komisyonunda; orduda ilim ve irfan kurumları, Mektep Cephesi, Genç Dernekler Teşkilatı kurumları için görüşmeler yapmıştır.⁴⁰⁰

2.4.4. Kâzım Karabekir Paşa'nın Vilayet Ziyaretleri

Kâzım Karabekir Paşa Erzurum'a gitmeden önce son ziyaretlerini yaparken İsmet İnönü kendisini Erzurum'a gitme konusunda uyarmıştır. Kendisinin Erzurum'da vurulabileceği ihtimalinden bile bahsetmiştir. Fakat Kâzım Karabekir Paşa, kendisine Erzurum'da bir şey olmayacağını hatta bir Erzurumlunun kendisini başka bir yerde bile vurmayacağını söyleyerek, İsmet Paşa'nın içinin rahat olmasını sağlamıştır. Gitmeden Mustafa Kemal Paşa'yı da ziyaret etmiştir. M. Kemal Paşa aralarını Erzurum milletvekillerinin açmaya çalıştığını, bu hususta temkinli olmasını söylemiştir. Karabekir Paşa da Rauf Bey ile İsmet Paşa arasının düzeltilmesi gerektiğini aksi halde daha büyük sıkıntılar yaratabileceği hususunda Mustafa Kemal Paşa'yı uyarmıştır.⁴⁰¹

Kâzım Karabekir Paşa, 2 Eylül 1923'te Ankara'dan yola çıkmış ve sırayla; Afyonkarahisar, Konya, Karaman, Ereğli, Niğde, Kayseri, Bünyan, Sivas, Tokat, Amasya, Havza, Samsun, Giresun, Trabzon, Gümüşhane, Bayburt vilayetlerini geçerek Erzurum'a ulaşmıştır. Yolculuk yaklaşık bir ay kadar sürmüştür. Uğradığı her vilayette büyük bir sevgi, büyük bir merasimle karşılanmıştır. Fakat Erzurum'un kendisi için bir başka olduğunu şu sözlerinden daha iyi anlıyoruz: *"Bu hürmeti her geçtiğim yerde de görmüştüm. Fakat Erzurum benim küçüklüğümde beri tanıdığım ve sevdiğim bir yerdi. Yıllarca birlikte ıstıraplı ve sevinçli günler yaşadığım halk ile tabii karşılıklı daha birbirimize yakındık."*⁴⁰² Erzurum'a varır varmaz hükümet ve belediyeleri ziyaret etmiş, kurumları gezmiştir. Fakat bir senedir çocuklara bakılmadığı, sanayide işsiz çocukların olduğu, kıyafetlerin berbat hale geldiğini

³⁹⁹ İnönü, s. 438-443; Karabekir, Günlükler, Cilt: II, ss. 872-873.

⁴⁰⁰ Karabekir, s. 873.

⁴⁰¹ Karabekir, ss. 873-874.

⁴⁰² Karabekir, ss. 874-878.

görmüş ve derhal duruma müdahale etmiştir. Erzincan'a gittiğinde de halk büyük bir samimiyet ve tezahürat ile karşılaşmış, sevgi gösterisi olarak kurbanlar kesmişlerdir. Cephe yiğitlerinin de gelmesiyle Kâzım Karabekir Paşa onur duymuştur. Askeri daireden, Ulu Cami'ye giden yola halk "*Kâzım Karabekir Paşa*" ismini vermiştir. Erzincanlılar bu büyük sevgi gösterilerini aynı zamanda Kâzım Karabekir Paşa'dan gönüllü hemşerilik isteyerek göstermişler, Paşa'da büyük bir onur ile kabul etmiştir.⁴⁰³

Kâzım Karabekir Paşa, 10 Kasım 1923 tarihinde İstanbul'a vardığında Rauf ve Refet Beyler tarafından karşılanmış, gazeteciler ve halk da büyük bir ilgi göstermiştir.⁴⁰⁴ 12 Kasım'da Halife'nin arzusu üzerine, Kâzım Karabekir Paşa kendisini ziyaret etmiştir. Paşa, Halife'nin hiç iyi gözükmediğinden bahsederken, Vahdettin'in kötülüğünü, babası Abdülaziz'in iyiliğini uzun uzun anlattığını ve istenmezse kalan birkaç eşyası ile çekip gideceğinden söz ettiğini aktarmıştır. 15 Kasım'da Kâzım Karabekir Paşa, Büyükdere ve Sarıyer'deki okulları ziyaret ettiği sırada, hatırasına İstiklal Harbi savaşındayken buradaki iskeleye İngiliz bayrağının çekildiği acı gün gelmiş ve o gün; "*Tek bile kalsam yılmayacağım*"⁴⁰⁵ diyerek karar verdiğini bir kez daha anmıştır. 19 Kasım'da Kâzım Karabekir Paşa, Ticaret Odası'nı ziyaret ederek, tüccarların orta ve ev sanayisine ehemmiyet vermesi gerektiğini söylemiş ve şöyle bir programdan bahsetmiştir: *Büyük işler; demiryolları, limanlar gibi hariç sermaye isteyen. Orta İşler; Memleket sermayesi kâfi, mahsus sermaye yardım etmeli, elektrik aydınlatmasıyla petrol masrafları. Un sanayi, pamuk sanayi, şeker sanayi, el ve ev sanayi; bilhassa tüccarımız teşvik ve yardım etmeli, İstanbul bu hususta en ileri olmalıdır.*"⁴⁰⁶ diyerek bu bölgenin önemini vurgulamıştır.

25 Kasım 1923'te Edirne'nin kurtuluş bayramı vesilesi ile Kâzım Karabekir Paşa Edirne'ye gitmiş ve pek samimi, coşku içerisinde karşılanmıştır. Sultan Selim kapısında Kâzım Karabekir Paşa şunları söylemiştir: "*Beş senelik sevinç ve kaderimize iştirak etmiş, Balkan Harbi'nde sizinle birlikte direnmiş bir hemşeriniz sıfatıyla kısa maruzatım şudur. Bugünümüzü idrak milletin birliğiyledir. Terakki âleminin bu kuvvet-i tekâmülünü alalım fakat en yüce kaleler yıkılır, yıkılmayan bu muazzam abidelerin kutsi sayesinde kuvvetli olalım. Onun semalara fişkıran nurlu*

⁴⁰³ Karabekir, ss. 878-886.

⁴⁰⁴ Karabekir, İnsan ve Asker, ss. 80-84.

⁴⁰⁵ Karabekir, Günlükler, Cilt:II, s.887.

⁴⁰⁶ Karabekir, ss. 887-888.

minarelerinden saçılan ilahi sesler samimiyet bağımsız olsun. Bu iki kuvvet bugün henüz gözlerimizde kalan gamlı yaşı da sildirecektir.”⁴⁰⁷

2.4.5. Kâzım Karabekir Paşa’nın Birinci Ordu Müfettişliği

24 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet’in ilan edileceği haberi Kâzım Karabekir Paşa’ya bildirilmiştir. 29 Ekim 1923 tarihinde de Cumhuriyet ilan edilmiş, 158 oy ile Gazi Mustafa Kemal Reisicumhur olmuştur. Heyeti Vekile istifa etmiş, Kâzım Karabekir Paşa’ya Birinci Ordu Müfettişliğine tayin emri gelmiştir:

“Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

28.10.1923 tarih ve 55087/45522 numaralıdır. Birinci Ordu Müfettişliğine tayinleri 21.10.1923 tarihli kararname ile tasdik-i âliye ulaşmış olduğunu arz ederim efendim.”

M.M. namına Sadullah⁴⁰⁸

Başvekâlet, Mustafa Kemal Paşa tarafından İsmet Paşa’ya verilmiştir.⁴⁰⁹ Kâzım Karabekir Paşa tebrik telgrafi göndermiştir. Görev dağılımları şu şekilde olmuştur: Başvekil ve Hariciye: İsmet Paşa, Nafia: Muhtar Bey (Trabzon), Sıhhiye: Refik Bey (İstanbul), Dâhiliye: Ferit Bey (Kütahya), Maliye: Hasan Fehmi Bey (Gümüşhane), Müdafaa-i Milliye: Kâzım Paşa (Karesi), Erkân-ı Harbiye: Fevzi Paşa (İstanbul), Şer’ iye: Mustafa Fevzi (Saruhan), Adliye: Seyyit Bey (İzmir), İktisat: Hasan Bey (Trabzon), Maarif: Safa Bey (Adana)⁴¹⁰

Kâzım Karabekir Paşa Birinci Müfettişliğe, Garp cephesinden hiçbir şey devredilmediğini ve bu durumun ordu adına utanç verici bir durum olduğunu yazmış, kendisi Şark Cephesini bu vaziyette bırakmadığını da vurgulamıştır.⁴¹¹

⁴⁰⁷ Karabekir, ss. 889-891.

⁴⁰⁸ Karabekir, Günlükler, Cilt: II, s. 883.

⁴⁰⁹ İnönü, Hatıralar, ss. 444-445.

⁴¹⁰ Mete Tunçay, **Tek Parti Yönetimi (1923-1931)**, Yurt Yayınları, Ankara 1981, s. 50.

⁴¹¹ Karabekir, ss. 866-898.

2.4.6. Kâzım Karabekir Paşa'nın Türkiye Halk Mektepleri Kongresi Başkanlığına Seçilmesi

Kâzım Karabekir Paşa'ya, 28.22.338 numaralı bir şifre gelmiştir:

“Kalemi Mahsus Müdüriyeti İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Beyefendi'ye;

27.22.38 Şifre: Kâzım Karabekir Paşa Hazretleri'nin Türkiye Halk Mektepleri İttihadı başkanlığı görevini kabul buyurmaları hiçte münasip değildir. Kongre esaslı ve ciddi teşkilata dayanmadığı gibi vaziyeti ve kişinin hürriyet ve heyeti geçmişleri pekte parlak değildir efendim. Abdal.”⁴¹²

Kâzım Karabekir Paşa'ya bu bilgi 30 Aralık 1922 tarihinde iletilmiştir. Bu konuyla alakalı olarak 2 Kasım 1923 tarihinde İstanbul Temsilcisi Mehmet Beyefendi'ye bir malumatta bulunmuştur:

“İstanbul Temsilcisi Mehmet Beyefendi Hazretlerine;

Ankara 2 Kasım 1923

Birçok mühim işleriniz arasında zahmet verdiğimden dolayı affınızı rica ederim.

Türkiye Halk Mektepleri Kongresi siyaseti görevine seçtiğinizi, telgraf ile teklif ettiniz. Bu konuda cevabınızı bekleyen resmi bir ağız ile ve bilhassa memleketin halk ve irfan gibi en mühim iki mümtaz mesleğini temsil eden; cemiyet namına bu teklifi yaptıklarına nazaran, herhangi basit bir itirazıma dair cevap verme hüsnüniyet ve hizmet arzusu ile buna katılmış gençlerin bilgili olmalarını bitireceği tarzında önemli bir fikir söylemektedir. Mazisinin pek parlak olup olmamasından ziyade kirli olmaması istenilen bu kişinin bilhassa ilmi bir cemiyet namına değer bulunduklarına nazaran cemiyetin bu teklifine bakılacak olsa ret olacak bir itirazı icap etmek cemiyet Heyeti Umumiyesinin maksat ve programında ve gerekse eşrafta gizli açık ne gibi endişe ve ihtimaller mevcut olduğunun ve başkanlık görevinin tarafımdan muvafık olmayacağı hakkında işaret buyrulan mahzurların meseleye daha ziyade yakın hazın edilmek üzere

⁴¹² BCA., 1922: 301000, Kutu No:46. Dosya No:298, Kutu No:27-2.

tahsil edilerek bildirilmesini ve bu cemiyetin kaç kişiden oluştuğunu tahkiki lütfunda bulunmalarını bilhassa istirham, arz ve saygı eylerim.

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir."⁴¹³

2.4.7. Kâzım Karabekir Paşa'nın Ordunun Siyasetten Ayrılmasına Dair Teklifi

6 Aralık 1923'te Kâzım Karabekir Paşa, askerlerin milletvekili olmasının doğru olmadığına dair teklifte bulunarak, Meclis'e sunmuştur. Daha sonra bu durumu Mustafa Kemal Paşa ile de görüşerek, ordunun siyaset ile uğraşmasına mani olmak için askerlerin milletvekili olmaması gerektiğini vurgulamıştır. Kâzım Karabekir Paşa'nın, asker milletvekillerinin askerlikten çekilmesi veya askerlik görevlerini seçmeleri teklifine, Meclis Başkanından 25 Aralık 1923'te cevap gelmiştir. Cevabında bu durumun kurulda görüşüldüğünü ve tesir yapılmasının uygun olmayacağını bildirmiştir.⁴¹⁴

2.5. 1924 YILI OLAYLARI

30 Ocak 1924 tarihinde yapılan sayım ile Türkiye'nin nüfusu 12.787.000 olarak ilan edilmiştir.⁴¹⁵

9 Şubat 1924'de İsmet ve Kâzım Paşalar, İzmir'e gidişlerini Kâzım Karabekir Paşa'ya haber vermediklerinden kendisi görüşlerini bildirmeye gidememiş ve bu durumu İsmet Paşa ile aralarının hafiften açılmaya başladığı ilk olay olarak aktarmıştır. 13 Şubat'ta Kâzım Karabekir Paşa'da İzmir'e geçmiştir. Yetim evlerini ziyaret etmiş ve burada üç dört yaşlarındaki çocuklar Kâzım Karabekir Paşa'ya "*babamız*" diyerek sarılışlarının pek hüznünlü olduğunu ve bütün memleketteki çocukların kurtarılma imkânı olduğu halde kurtarılamamasının çok acı olduğunu Kâzım Karabekir Paşa üzümlere anlatmıştır.⁴¹⁶

⁴¹³ BCA., 1923: 301000, Kutu No:46, Dosya No:298, Sıra No:27-1.

⁴¹⁴ Karabekir, ss. 893897.

⁴¹⁵ TÜİK, *İstatistik Göstergeler*, 1923-2011; Neşet Halil, "Nüfus Artımı ve Tedbirler", *Gülbüz Türk Çocuğu Dergisi*, Cilt: VIII, 1935, s. 15-18.

⁴¹⁶ Karabekir, s. 906-907.

2 Nisan 1924’de Kâzım Karabekir Paşa, Yüksek Öğretmen Okuluna giderek, üç yüz öğretmenin bulunduğu mürekkep imlâ komisyonuna katılmıştır. Komisyonunda Paşa’nın görüşlerine başvurmuşlar ve söyledikleri iyi tesir yapmıştır. Latince yerine çok manalı kelimelerin çıkarılmasını ve edatların ayrılmasını teklif etmiştir.⁴¹⁷

2 Haziran 1924’de Kâzım Karabekir Paşa, Çatalca bölgesinin önemini belirterek, savunma bölgesi olarak kuvvetlendirilmesini, hattın gerisinde orman alanı oluşturmak ve Terkos yönünde hattın önünü kaplayan orman kısmını da temizlemek üzere bir orman müfrezesi meydana getirilmesi hakkında bir tasarı hazırlayarak, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye ve Müdafaa-i Milliye Vekâlet’ine sunmuştur.⁴¹⁸

2.5.1. Müfettiş-i Umumilik Kanunu, Yüksek Vatan Şurası ve Askeri Şura’nın Teklifi

10 Ocak 1924’de Mecliste Kâzım Karabekir Paşa, Müfettiş-i Umumilik Kanunu,⁴¹⁹ Yüksek Vatan Şurası ve Askeri Şura’nın teklifini sunmuştur. Mecliste özellikle mali, iktisadi ve eğitim-öğretim uzmanları olmadığını, askerlerden bir kısmını orduya alarak bu boşluğun doldurulması gerektiğini, kişisel bir programın geçici olacağını ve aydınlar tarafından kabul edilemeyeceğini detaylı bir şekilde anlatmıştır.⁴²⁰ Kâzım Karabekir Paşa, kabinede bazı değişiklik ile aynı sistem üzerinden uğraşacağını fark etmiştir. İsmet Paşa, hükümet çekilirse muhalif parti yapacağını söylemesi üzerine Kâzım Karabekir Paşa; “*Samimiyet siyasete hâkim olmalıdır*” diyerek cevabını vermiştir.⁴²¹

17 Ocak 1924’de Meclis Başkanı Fethi Bey, İstanbul milletvekilleri ile İstanbul’un ekonomik durumunu görüşmek üzere bir toplantı düzenleneceğinden dolayı Kâzım Karabekir Paşa’yı özellikle davet etmiştir. Paşa da toplantıya katılım göstererek fikirlerini beyan etmiştir.⁴²²

⁴¹⁷ Köstüklü, s. 75-87; Karabekir, s. 914.

⁴¹⁸ Karabekir, s. 921.

⁴¹⁹ “*Umumi Müfettişlikler merkezîyetçi politikaların sonuçlarından birisidir. 1927’de faaliyete başlayan Umumi Müfettişlikler beş farklı bölgede kurulmuştur. Kuruluş amaçları emniyet ve asayiş sorununu gidermektir. Daha sonra ekonomik, kültürel ve sosyal görevler edindiler. Umumi Müfettişlikler neredeyse sınırsız yetkilere sahip olmuşlardır.*” Engin Çağdaş Bulut, “Devletin Taşradaki Eli: Umumi Müfettişlikler”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 21, Ankara 2015, s. 83.

⁴²⁰ Cemil Koçak, *Umumi Müfettişlikler*, İletişim Yayınları, II. Baskı, İstanbul 2010, s. 25-35.

⁴²¹ Karabekir, ss. 902-903.

⁴²² Karabekir, s. 903.

10 Ocak tarihinde Kâzım Karabekir Paşa tarafından Meclis’e sunulan Müfettiş-i Umumilik Kânunu, aradan geçen bir hafta boyunca çıkmaması üzerine Kâzım Karabekir Paşa bu kanunun biran evvel çıkarılması için Erkân-ı Harbiye Riyasetine ve Müdafaa-i Milliye Vekâletine önce yazı göndermiş sonra da giderek bizzat görüşmüştür. Fakat herhangi bir geri dönüş alınamamıştır. Nitekim 20 Nisan 1924 tarihinde kabul edilen anayasada da Umumi Müfettişliklere yer verilmemiştir.⁴²³ İlk Umumi Müfettişlikler ise 1927 yılında kurulmuştur.⁴²⁴

2.5.2. Kâzım Karabekir Paşa’nın Ordudan İstifası

26 Ekim 1924 tarihinde Kâzım Karabekir Paşa, Birinci Ordu müfettişliğinden istifası ile İstanbul milletvekilliği görevine başlayacağını Erkân-ı Harbiye-i Umumiye ve Müdafaa-i Milliye’ye bildirmiştir. Aynen şöyledir:

“Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine,

Müdafaa-i Milliye Vekâletine,

Bir senelik Ordu Müfettişliğim zamanında gerek teftişlerim neticesi verdiğim raporlarımın ve gerekse ordumuzun tâali ve takviyesi için taktim ettiğim lâyhalarımın nazar-ı dikkate alınmadığını görmekte teessür ve yeisim fevkalâdedir.

Uhdeme düşen vazifemi, mebusluk sıfatıyla daha vicdan rahatlığı ile yapacağıma tam kanaat hâsıl ettiğimden, Ordu Müfettişliğinden istifa ettiğimi arz eylerim efendim.

26 Ekim 1924

*Kâzım Karabekir”*⁴²⁵

Kâzım Karabekir’in istifası sırasında içinde bulunduğu psikolojik durum şu ifadeleri ile daha iyi anlaşılmaktadır: *“Hiçbir şeyden haberi olmayan ve hiçbir şeyi sorulmayan emir zabıtı gibi ordu müfettişliği makamında oturmakta devam edemezdim.”*⁴²⁶ Gecesinde uzunca süre Erkân-ı Harbiye Reisi Fevzi Paşa ile görüşmüş ve Fevzi Paşa, Musul meselesi bitince çekileceğini söylemiştir. Ertesi gün Kâzım

⁴²³ Bulut, “Devletin Taşradaki Eli: Umumi Müfettişlikler”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 21, Ankara 2015, s. 91.

⁴²⁴ Hüseyin Koca, Yakın Tarihten Günümüze Hükümetlerin Doğu-Güneydoğu Politikaları, Mikro Basım Yayın, Konya 1998, s. 65; Bulut, s. 91.

⁴²⁵ Kâzım Karabekir, **Paşaların Kavgası Atatürk-Karabekir**, Emre Yayınları, İstanbul 1992, ss. 314-315.

⁴²⁶ Yeşil, s. 166; Feridun Kandemir, **Siyasi Dargınlıklar**, Cilt: 3, Ekicigil Yayınları, İstanbul 1955, s. 35.

Karabekir Paşa Meclis'e gitmiş ve memnuniyetin her tarafta belli olduğunu fakat bazı vekillerin ve çevresinin şaşkın olduğunu aktarmıştır.⁴²⁷

28 Ekim 1924 tarihinde Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde Kâzım Karabekir Paşa'nın askerlikten istifa ettiği haberi yayınlanmıştır.⁴²⁸

29 Ekim 1924 Cumhuriyet bayramında Kâzım Karabekir Paşa, Mustafa Kemal Paşa'yı makamında ziyaret ederek tebrik etmiştir. Fakat Mustafa Kemal ve İsmet Paşa'nın istifasını ilgisiz karşıladıkları hissine kapıldığını anılarında anlatmıştır.⁴²⁹

1 Kasım 1924'de Halk Fırkası'nda, Meclis başkanlığı seçimleri olmuş fakat Kâzım Karabekir Paşa devir teslim aşamasına kadar vazifeden alıkondugu için katılamamıştır. Başkanlığa; Fethi Bey, Vekilliklere; İsmet Bey, Ali Süruri, Refet Bey, idare memurluklarına; Rasim Bey, Ali Rıza Bey, Asaf Bey tayin edilmiştir.⁴³⁰

1 Kasım 1924 tarihli Kâzım Karabekir Paşa'nın ordudan istifası ile ilgili gelen tezkere neticesinde, Başvekil'in Büyük Millet Meclisi Riyaseti'ne yazdığı tebligat:

"Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celile'sine

İstanbul Milletvekili Kâzım Karabekir Paşa'dan Müdafaa-i Millîye gelen bırakılan vazifeden, yeni gelecek vazife kalemini içine alan 1 Kasım 1924 tarihli tezkerede bu konuda ki Meclis-i Ali Riyaseti Celile'sine de müracaatta bulunduğu bildirilmektedir.

Görevin teslimi için kişinin vekâlete olan müracaat namesi sureti ile Müdafaa-i Milliye Vekâletinin kendisine verilen cevap süresinin son bulması arz ve takdim olunur efendim.

*Başvekil"*⁴³¹

⁴²⁷ Karabekir, Günlükler, Cilt: II, ss. 933-934.

⁴²⁸ Hâkimiyet-i Milliye, 28 Ekim 1924.

⁴²⁹ Karabekir, s. 934.

⁴³⁰ Atatürk, Nutuk, s. 613-615; Karabekir, s. 933-934.

⁴³¹ BCA., 1924: 301000, Kutu No:46, Dosya No:299, Sıra No:12-1.

Ordu müfettişliğinden istifa eden İstanbul Milletvekili Kâzım Karabekir Paşa'nın devir teslim yapmadan vekillik görevine devam edemeyeceği bildirilmiştir.⁴³²

5 Kasım 1924 tarihinde ilk olarak, Mecliste çıkan karara göre Ordu Müfettişliğinden istifa eden İstanbul Milletvekili Kâzım Karabekir Paşa hakkında Başvekâletten gelen tezkere neticesindeki kararlar görüşülmüştür. İkinci olarak, Ordu müfettişliğinden istifa ettiği halde devir ve teslim muamelesinin sonuna kadar Meclise katılması yasaklandığı, hakkında İstanbul Milletvekili Kâzım Karabekir Paşa'nın önergesi ve bu bağlamda Başvekâletten gelen tezkere kararları görüşülmüştür.⁴³³

Kâzım Karabekir Paşa'nın Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celile'sine yazdığı önerge:

*“26 Ekim 1924 tarihinde ordu müfettişliğinden istifamı verdim ve ordu müfettişlerinin bağlı olduğu Erkânı Harbiye-i Umumiye Reisinin malumatı tahtında Meclise devama başladım. Bu suretle Riyaseti Celile ve Meclisi Âli istifa ettiğimi öğrenmiş oldu. İstifanamenin bir suretini gönderdiğim Müdafaa-i Milliye Vekili Paşa ile de Mecliste tekrardan görüştüm. Hiçbir taraftan müfettişlikten ayrılmama mani bir görüş bildirilmediği halde dün gece yani istifamdan beş gün sonra (31 Ekim 1924 Cuma geces) Müdafaa-i Milliye Vekilinin Sarıkamış'tan gelecek olan asilin gelişine kadar beni Meclise İltihaktan alıkoymak isteyen bir tebliğini aldım. Ordu müfettişliği kumanda makamı olmadığından müfettişin ayrılmasında bir engel yoktur. Bundan başka asilin gelişine kadar lüzum varsa yakın yerlerde bir vekil tayini ve müfettişlik merkezinden ayrılmadığım tarafla asilin gelişinde icap eden malumatı verme imkânı da varken böyle gayrı belirlenmiş bir müddet için Meclisi Âliden ayrı kalmayı doğru bulmuyorum. Bununla birlikte bu hususta yetkisi olan Meclisi Âlinin kararını beklediğimi arz eylerim efendim.”*⁴³⁴

Bu önergeden sonra Meclis'te fikirler beyan edilmiştir. Müdafaa-i Milliye Vekili Kâzım Paşa; Kâzım Karabekir Paşa'nın ordudan istifasının henüz

⁴³² Genel Kurmay ATASE Başkanlığı Arşivi, 1924: 301000, Kutu:46, Dosya:299, Sıra No:12, Dosya No:39.

⁴³³ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt 10, İçtima Senesi 2, 2. İçtima, TBMM Basımevi, Ankara 1924, s.15-20.

⁴³⁴ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt 10, İçtima Senesi 2, 2. İçtima, TBMM Basımevi, Ankara 1924, s.20-23.

onaylanmadığını bu süreçte Meclis'te devir teslimine kadar Meclis'teki görevinin başlamasının uygun olamayacağını, bu süre içerisinde kendisi ile Meclis koridorunda görüşmüş olmalarına nazaran vaziyet hakkında resmi bir bilginin gelmediğini ifade etmiştir. Vazife-i askeriye devir teslim ettiğine dair vekâletten hiçbir tarafa maruzat ve tebligatta bulunulmadığına vurgu yapmıştır.⁴³⁵ Bunun üzerine Kâzım Karabekir Paşa Müdafaa-i Milliye Vekili Kâzım Paşa Hazretlerine cevaben şu beyanatta bulunmuştur:

*“31 Ekim 1924 tarihli bir tezkerenize nazaran devir ve teslim vesilesiyle gayrı belirlenmiş bir müddet için vazifeyi devam ettirmemem tebliğ buyruluyor. 26 Kasım 1924'te Ordu müfettişliğinden istifamı vererek keyfiyeti zatı âlilerine ve Erkânı Harbiye Riyasetine bildirmiş idim. O vakit böyle bir şeye lüzum gösterilmediği gibi Erkânı Harbiye Reisiyle görüştüğüm zaman asile intizar etmek bahsi ileri sürülmemiştir. Beş gün sonra bilmem neden böyle bir vesile ortaya çıktı. Vazife-i askeriye kabul etmiş olduğum müddetçe askeri kanunlarına tabi olmak lüzumu tabiidir. Fakat oradan kabul edilen istifaneme ile ayrıldıktan ve Meclise iltihak ettikten sonra velev geçici bir surette olsun tekrar bir vazifeyi kabul hem arzuma hem de Büyük Millet Meclisi'nin kararına bağlı olduğumdan keyfiyeti mezkûr Meclis Riyasetine yazdığımı arz eylerim efendim.”*⁴³⁶

Mecliste vekiller bu konuda fikirlerini beyan ettikten sonra Teşkilâtı Esasiye Encümeni'ne havale edilmesi oylanmış ve kabul edilmemiştir. Müzakere kapanmıştır.⁴³⁷ Birinci Ordu Müfettişliği görevinden istifa eden Kâzım Karabekir Paşa yerine Ferik Ali Sait Paşa tayin edilmiştir.⁴³⁸ Ankara'da 26 Kasım tarihinde devir ve teslim gerçekleşmiştir.⁴³⁹

Atatürk, bu istifaları kendisine karşı bir komplo olarak görmüş ve bunu önlemek için öncelikle Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'nın milletvekilliği görevinden çekilmesini istemiştir. Fevzi Paşa bunu derhal yerine getirmiş ayrıca diğer milletvekili komutanların da ordudan istifası istenmiştir.⁴⁴⁰ Ancak Mustafa Kemal

⁴³⁵ BCA., 1924: 301000, Kutu No:46, Dosya No:299, Sıra No:12-2.

⁴³⁶ BCA., 1924: 301000, Kutu No:46, Dosya No:299, Sıra No:12-3.

⁴³⁷ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt 10, İçtima Senesi 2, 2. İçtima, TBMM Basımevi, Ankara 1924, s.20-23.

⁴³⁸ BCA., 1924: 301000, Kutu No:46, Dosya No:299, Sıra No:16-1.

⁴³⁹ BCA., 1924: 301000, Kutu No:46, Dosya No:299, Sıra No:16-2.

⁴⁴⁰ Nevin Yurdsever Ateş, **Türkiye Cumhuriyetinin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1994, s. 107; Mustafa Ekincikli, “Türk Demokrasi Kültürünün

Paşa'nın bu isteğine karşı olanlar, siyasal alandaki çatışmayı gösterdiği gibi siyasal çatışmanın büyük oranda ordudaki kişiler arasında meydana geldiğini de göstermektedir.⁴⁴¹ Bu sebeple Milli Mücadele'nin öncü kadrosu içinde meydana gelen bu siyasal anlaşmazlık, neticede ordu komutanları arasında ortaya çıkan bir anlaşmazlık olarak kesinleşiyordu.⁴⁴² Mustafa Kemal Paşa'nın ve hükümetin görüşü, muhalif grubun gücünü büyük ölçüde ordu içinde olmaktan almasıydı. Bu sebeple muhalefet ordu içerisinde çalışmış, orduyu kendi yanına çektiğini düşündükten sonra da Meclis'te hükümetin karşısında yer almıştır.⁴⁴³ Nitekim TBMM, Kâzım Karabekir ve Ali Fuat Paşa'yı askeri görevlerini devir-teslim etmediklerini ileri sürerek kabul etmemiş ve onları dönüp devir-teslim yapmak zorunda bırakmıştır.⁴⁴⁴

2.5.3. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kuruluşu

Kurtuluş savaşının fikri ve fiili temelini atan liderler, Fethi Okyar'ın tabiri ile "İlk Beşler" dediği Mustafa Kemal, Kâzım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Rauf Orbay ve Refet Bele Paşaların aralarındaki fikri bölünme fiili bölünmeye doğru gitmiştir. İnkılap hareketleri neticesinde paşaların araları açılmış, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kurulmasıyla da geri dönülemeyecek bir hâl almıştır.⁴⁴⁵

9 Eylül 1924 tarihinde Kâzım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Rauf Orbay, Refet Bele, İzmir'de Rauf Bey'in annesinin evinde toplantı için bir araya gelmişlerdir. Bu toplantıda milletvekillerinin rahatça düşüncelerini ifade edemedikleri, eleştiri yapamadıklarını kendilerine karşı bir husumetin olduğunu ifade ederek bunu engellemek için Meclis'in açılmasını beklemeye karar vermişlerdir.⁴⁴⁶ Diğer buluşma ise İstanbul Şişli'de Rauf Paşa'nın evinde gerçekleşmiştir. Bir öncekine ilaveten bu toplantıya İzmir milletvekili Rahmi Bey ve İsmail Canbolat Bey de katılmıştır.

Gelişim Sürecinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kuruluşu" **Akademik Bakış Dergisi**, Sayı: 11, Ankara 2012, s. 159.

⁴⁴¹ Mehmet Özalper, "Bir Muhalefet Partisinin İlgası: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası", **Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 1, Muş 2014, s. 120.

⁴⁴² Mustafa Kemal, aradan üç yıl geçtikten sonra bu olayı, Nutuk'ta "Paşaların Komplosu" olarak anlatacaktır.

⁴⁴³ Sina Akşin, Koçak, C., Özdemir, H., Boratav, K., ve diğerleri, **Yakınçağ Türkiye Tarihi 1908-1980**, Milliyet Kitaplığı, İstanbul, s. 139.

⁴⁴⁴ Özalper, s. 120.

⁴⁴⁵ Fethi Okyar, **Üç Devirde Bir Adam**, Tercüman Yayınları, İstanbul 1988, s. 339.

⁴⁴⁶ Ahmet Yeşil, **Türkiye Cumhuriyeti'nde İlk Teşkilatlı Muhalefet Hareketi: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Cedit Neşriyat, Ankara 2002, s. 163.

Toplantıda, milletvekilliğinden istifa etmenin yanlış olacağı, gerçekleşen inkılâplara karşı olmamakla birlikte bunların bir zümreye veya bir kişiye mal edilmemesi ve halka mâl edilmesi gerektiği, cumhuriyetin bir zümre veya şahıs altına girmesine engel olunması için çalışılması ve bunun için de beraber hareket edilmesine karar verilmiştir. Bu toplantı yeni fırkanın kurulacağıının ilk habercisi olmuştur. Bu toplantının ardından önce Kâzım Karabekir Paşa sonra Ali Fuat Cebesoy ordudan istifa etmişlerdir.⁴⁴⁷

Yeni partinin kuruluşuyla ilgili münakaşalar devam ederken Meclis'te Mübadele ve İskân Bakanlığı hakkında gensoru görüşülmüştür.⁴⁴⁸ Bu önergeye ret oyu veren 11 milletvekili Halk Fırkasından istifa etmişlerdir. İstifa eden Milletvekilleri: Rauf Bey (İstanbul), Refet Bey (İstanbul), İsmail Canbolat (İstanbul), Adnan Bey (İstanbul), Feridun Fikri Bey (Dersim), Halet Bey (Erzurum), Sabit Bey (Erzincan), Halis Turgut (Sivas), Faik Bey (Ordu), Ziyafettin Efendi (Erzurum), Rüştü Paşa (Erzurum). Bu istifaların üzerine Halk Fırkası acilen toplanmış ve istifaları samimi bulmayarak amaçlarının iktidar kavgası olduğu söylenmiştir.⁴⁴⁹ Dâhiliye Vekili Recep Bey'in teklifi üzerine de Halk Fırkası'nın başına Cumhuriyet kelimesi getirilmiştir. Bu istifaların ardından Kâzım Karabekir ve Ali Fuat Cebesoy başta olmak üzere 13 milletvekili daha istifalarını vermiştir.⁴⁵⁰

Kâzım Karabekir Paşa'nın Halk Fırkasından istifası:

Cumhuriyet Halk Fırkası Riyaseti'ne

Fırkadan istifamı hürmetlerimle arz eylerim efendim. 26 Kasım 1924

İstanbul Mebus Kâzım Karabekir"⁴⁵¹

Milletvekillerinin yapmış oldukları istifalardan sonra partinin kurulması kesinleşmiştir. İstifa eden milletvekilleri Sabit Bey'in evinde toplanarak yeni kurulacak partinin nizamnamesi ve programı hazırlanmıştır. 17 Kasım 1924 tarihinde Dâhiliye Vekili Recep Peker'e partinin kuruluş dilekçesi verilmiştir.⁴⁵²

⁴⁴⁷ Ali Fuat Cebesoy, **Siyasi Hatıralar Büyük Zaferden Lozan'a Lozan'dan Cumhuriyete**, Cilt I, Temel Yayınları, İstanbul 2011, ss. 496-499.

⁴⁴⁸ Yeşil, s. 169-180.

⁴⁴⁹ Rauf Orbay, **Siyasi Hatıralar**, Örgün Yayınevi, 2.Baskı, İstanbul 2003, ss. 595-596.

⁴⁵⁰ **Tanin**, 15 Kasım 1924.

⁴⁵¹ Karabekir, s. 936.

⁴⁵² İnönü, ss. 457-459.

27 Kasım 1924’de Meclis Başkanlığı seçimi meydana gelmiştir. 190 kişi seçime katılmış, 133 oy Kâzım Paşa’ya (Köprülü), 41 oy Yusuf Kemal Bey’e ve 13 kişi çekimser oy kullanarak Kâzım Paşa (Köprülü) başkan seçilmiştir.⁴⁵³

2.5.3.1. Kâzım Karabekir Paşa’nın Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’na

Katkıları

Kâzım Karabekir Paşa, hatıralarında genellikle demokrasi kavramını kullanmıştır. Milletin özgürlüğünü engelleyen yönetimleri eleştirmiş ve toplumun gelişimini de engelleyeceğini bu toplumlarda da kültürel ve bilimsel ilerlemenin olamayacağını savunmuştur. Özgürlük ve demokrasi gibi toplumsal değişimin yöntemi konusunda izlenilen yöntemin zamanla ve halkın eğitilerek gerçekleşmesinin mümkün olabileceği görüşünde olmuştur. Bu görüşleri ile de Atatürk ve Halk Fırkası üyeleri ile ters düşmüş ve kendisini Halk Fırkasından ayıran temel nedenlerden biri olmuştur. Kâzım Karabekir Paşa, zaferden sonra kurulan yeni siyasal düzende kendi beklentilerinin gerçekleşmediğini görmüştür.⁴⁵⁴

Kâzım Karabekir Paşa ve Ali Fuat Paşa İzmir’de görüşerek siyasal alanda neler yapabileceklerini tartışmışlar ve bu görüşmeden sonra İstanbul’daki diğer arkadaşlarla da görüşerek kesin karara bağlamaya karar vermişlerdir.⁴⁵⁵ Kâzım Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşa ile Ankara’da bir görüşme daha gerçekleştirdiklerinde yeni bir parti kurulması için fikir alışverişinde bulunmuşlardır. Rauf Bey ise hastalığı sebebiyle toplantıya katılamamıştır. Kâzım Karabekir Paşa 25 Kasım 1924’te Halk Fırkasından istifa etmiştir.⁴⁵⁶

Bu dönemde şöyle bir haber de gazetelerde yer almıştır: *“Terakkiperver Fırkanın isminde Cumhuriyet kelimesinin bulunmasından ve benimsenmesinden bir gün sonra, 10 Kasım 1924’de, o güne kadar sadece Halk Fırkası olarak iktidar partisi*

⁴⁵³ Karabekir, s. 936.

⁴⁵⁴ Selim Gürlevik, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2009, ss. 82-87.

⁴⁵⁵ Kâzım Karabekir, **Paşaların Hesaplaşması: İstiklal harbine neden girdik, nasıl girdik, nasıl idare ettik**, Emre Yayınları, İstanbul 1995, s. 296-297.

⁴⁵⁶ **Vakit**, 26 Kasım 1924; **Vatan**, 26 Kasım 1924.

*de ismine Cumhuriyet kelimesini ilave etmiş ve ancak muhalefetin benimsemesinden sonra Cumhuriyet Halk Fırkası olmuştur.*⁴⁵⁷

28 Kasım 1924'te Meclis'te, Fethi Bey hükümetine itimat olunmuş, beyanâtı ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının beyanâtı okunmuştur.⁴⁵⁸

7 Aralık'ta Sabik Bey'in evinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının başkanlık seçimi yapılmış ve Kâzım Karabekir Paşa seçilmiştir. İkinci Başkan Rauf Bey, üçüncü Başkan Adnan Bey olmuştur. Bursa'dan Nurettin Paşa'nın vekil olması Halk Fırkasını şaşırtmıştır.⁴⁵⁹

Kâzım Karabekir Paşa, parti başkanı olduktan sonra partinin programı ve tüzüğünün hazırlanışında bizzat etkisi olmuştur. Parti programı ve tüzüğü incelendiğinde, baskıya karşı olup, toplumsal değişimde devrimlerden ziyade halkın eğitilmesi ve inkılâpların zamana yayılması, bilimsel ve teknolojik alanlarda da hızlı bir şekilde karar alınması, fabrikaların Anadolu'da açılması gerektiği gibi konular ve özellikle eğitimin üzerinde durulmuş en başından itibaren dile getirilmiştir. Kâzım Karabekir Paşa, Cumhurbaşkanının partiler üstü konumda kalması gerektiğini ve bu konuda başkomutanlık yasasında da ileri sürdüğü düşüncelerinde de görebiliriz.⁴⁶⁰

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının Programı 58 maddeden oluşmuştur. 1-13. Maddeler: Esaslar, 14-28. Maddeler: Siyaset-i Dâhiliye, 29-39. Maddeler: İktisadiyat, 40-44. Maddeler: İtibar, 45-48. Maddeler: Maliye, 49-54. Maddeler: Siyaset-i Maarif, 55-58. Maddeler: Siyaset-i İçtimaiye. Fırkanın kuruluş amacını, hedeflerini ve yeni dönem için düşündüklerini anlamak için esaslar kısmının incelenmesi gerekmektedir.⁴⁶¹ Esaslar Bölümünün Maddeleri:

1- Türkiye Devleti halkın hâkimiyetine müstenid bir Cumhuriyettir.

2- Hürriyetperverlik, halkın hâkimiyeti fırkanın meslek-i esasıdır.

⁴⁵⁷ Okyar, Üç Devirde Bir Adam, s. 352.

⁴⁵⁸ Karabekir, s. 936.

⁴⁵⁹ Yeşil, s. 190-191; Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, İletişim Yayınları, İstanbul 1952, s. 606.

⁴⁶⁰ Ayfer Özçelik, **Ali Fuat Cebesoy**, Akçağ Yayınları Ankara 1993, ss. 299-310.

⁴⁶¹ Yeşil, s. 225.

3- Kavaninin vaz-ı tedvininde (kanunların konulmasında) halkın ihtiyacı, menafi, temayülatı, asrın icabatı ve adalet prensipleri hâkim olacaktır.

4- Umumi hürriyetlere fırka şiddetle taraftardır. Heyet-i içtimaiyemizin ihtiyacat ve temayülatı hakikiyesi ve nizam-ı ammenin muhafazası endişesi bu hürriyetlere kuyudvaz'ını (sınırlama getirmeyi) zaruri kıldığı takdirde ancak Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile bu takyidatın (şarta bağlama) vaz'ına taraftar olacaktır.

5- Teşkilat-ı Esasiye Kanunu milletten vekâlet-i sariha alınmadıkça tadil edilemeyecektir.

6- Fırka efkâr ve itikad-ı diniyeye hürmetkârdır.

7- “Hiçbir kimse kanunun emretmediği şeyi icraya icbar ve nehyetmediğini ısrardan men olunamaz” düsturu idarede mabettatbik (bundan sonra uygulanacak) bir esas olacaktır.

8- Meb'usan intihabında bir dereceli rey'iâm usulü kabul edilecek ve her kazanın bir daire-i intihabiye olması esası müdafaa olunacaktır.

9- Vezaif-i devlet haddi asgariye tenziledilecektir.

10- Hükkamın (hâkimlerin) her türlü nüfuz ve tesirden azade kalmaları için layetegayyerliklerini (değiştirilmeyeceklerini) zamin olacak (sağlayacak) ahkâm vaz edilecek ve arzuları inzimam etmedikçe diğer memuriyetlere hatta terfi edilmemeleri hakkında Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na madde-i mahsusa dercolunacaktır.

11- Efraddan veya memurinden birinin bir karar-ı idariden veya bir karar-ı idarinin yahut bir talimat ve nizamnamesinin tefsirinden veya ihmal-i tatbikinden dolayı muhtel olan (bozulan) ve mahakim-i adliyenin selahiyeti haricinde kalan hukuk ve menafinin muhafazası için merci-i şikâyet olmak üzere mahakim-i idariye teşkil olunacak bunların teşkilat ve vezai fi ve usulü muhakemeleri için kanunlar yapılacaktır.

12- Reisicumhur intihab olunan zatın mebusluk sıfatı intihabını müteakib zail olur.

*13- Muvazene-i Umumiye ve Hususiyeden maaş alan ve fiilen hizmette bulunanların hiçbir fırka-i siyasiyeye intisab edememesini kafil kanun vazolunacaktır.*⁴⁶²

Maddelerden anlaşılacağı üzere Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Cumhuriyet görüşünde olup, tek dereceli seçim sistemini savunan, liberal, özgürlükçü, anayasayı halkın onayıyla değiştirmeyi savunan bir fırkadır.⁴⁶³ Mahkemelerin bağımsız yapısını ve hâkim güvencesini, memurların siyasi partilere üye olamayacaklarını, cumhurbaşkanı seçilen kişinin partisi ile bağının kalmayacağını savunmuşlardır.⁴⁶⁴

21 Aralık 1924’de İstanbul Milletvekilleri; Kâzım Karabekir, Fethi Bey, Doktor Refik Bey ve Yusuf Akçura toplanarak İstanbul’un derdlerinin tespit edilmesi için bir heyetin çalışması kararını almışlardır. 24 Aralık’ta da Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın İstanbul merkezi kurulmuştur. Bu kurulda görev alanların listesi: Kâtib-i Umumi: Kara Vasıf Bey, Erzurum Vekili: Hüseyin Avni Bey, Trabzon Vekili: Hafız Mehmet Bey, Erzurum Vekili: Necati Bey, Şura-yı Devlet Azası: İsmail Hakkı Bey, Doktor Nafiz Bey, Doktor Hüseyin Hakkı Bey, Muhami Bey.⁴⁶⁵

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası İstanbul Vilayet Kongresi 14 Mayıs 1925’de açılmıştır. Muhalefet parti olarak TpCF’nin, kapatılmadan önceki gerçekleştirmiş olduğu son siyasi faaliyettir. Bu kongre gerçekleştikten iki hafta sonra, önce Şark İstiklâl Mahkemesi, kendi bölgesinde bulunan tüm TpCF şubelerini kapatırken bununla bağlantılı olarak Takrir-i Sükûn Kanunu hükümlerine göre 3 Haziran 1925’de hükümet kararıyla fırka resmen kapatılmıştır.⁴⁶⁶

⁴⁶² Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması**, Cem Yayınevi, Ankara 1989, s. 371-376.

⁴⁶³ Cebesoy, Cilt: II, ss. 119-121.

⁴⁶⁴ Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, Cilt: III, Yenilik Basımevi, İstanbul 1970, s. 151.

⁴⁶⁵ Karabekir, ss. 936-937.

⁴⁶⁶ Yeşil, s. 255.

2.6. 1925 YILI OLAYLARI

2.6.1. Takriri Sükûn Kanunu

4 Mart 1925 tarihinde Meclis'te Takriri Sükûn Kanun tasarısı müzakere edilmiştir. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası mensupları bu kanuna karşı muhalefete geçmişlerdir.⁴⁶⁷

Takriri Sükûn Kanun Maddeleri;

1- İrticaa ve isyana, memleketin nizamı içtimaisini, huzur ve sükûnunu, emniyet ve asayişini bozmaya sebep olan bütün teşkilat, tahrikât, teşvik ve teşebbüs ettiren ve neşriyatı hükümet, Reiscumhurun onayı ile resmi ve idari olarak yasaklamaya yetkisi vardır. Bu fiil ile erbabını hükümet İstiklal Mahkemesine verebilir.

2- Bu kanun tarihi yayınlandığından itibaren iki sene müddetle geçerlidir.

3- Bu kanunun uygulamasına İcra Vekilleri Heyeti görevlidir.⁴⁶⁸

Bu kanun tasarısı Mecliste tartışmalara sebep olmuştur.⁴⁶⁹ Kâzım Karabekir Paşa büyük tepki göstererek, söz almıştır: *“Muhterem arkadaşlar! Evvelce bu kürsüden söylediğim gibi; gerçekleşen hadisede isyan meydana gelen bölgelerde hükümetimizin her türlü kanuni icraatına taraftarız ve bunu bir daha tekrar ediyorum. Fakat bu muayyen hadise karşısında milletin hukuki tabiyesini zorlamaya yönelik olarak icraata katiyen taraftar değiliz. Huzuru âlinize getirilen kanun esnek ve açık değildir. Eğer bu kabul edilirse, buna istinaden Teşkilâtı Esasi'mizin ruhundan doğan siyasi teşkilatlanma ve bunların faaliyetini sınırlamaya veyahut basını baskı altına almaya çalışılırsa, halk hâkimiyeti azaltılacak demektir. Çünkü artık milletvekillerinin sesleri dahi bu kubbe altından dışarı çıkamayacaktır. Bu kanunu kabul etmek, Cumhuriyet tarihi için bir şeref değildir.*

İstiklâl Mahkemelerine gelince; isminin anlamından da anlaşılacağı gibi, istiklal Harbimiz esnasında yapılmış ve yapılması lâzım gelen bir mahkeme idi. Bundan dolayı bunların tarihe karıştırılması da Meclisi Âliniz için tarihi bir şereftir.

⁴⁶⁷ İnönü, s. 463.

⁴⁶⁸ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt 15, İçtima Senesi 2, 69. İçtima, TBMM Basımevi, Ankara 1925, s. 131.

⁴⁶⁹ İsmail Gölbaş, **Takrir-i Sükûn Görüşmeleri**, Belge Yayınları, İstanbul 1997, ss. 426-469.

İsmet Paşa Hazretleri eğer İstiklal Mahkemelerini ıslahat âleti zannediyorsa pek ziyade yanılıyorlar."⁴⁷⁰

Kâzım Karabekir Paşa'nın sözleri üzerine müzakereler iyice artmış, Rauf Bey de kanuna muhalif olmuştur. Bunun üzerine Mahmut Esat Bey söz almış, muhalif vekilleri eleştirmiştir. İsmet İnönü tartışmaları dinledikten sonra söz alarak Kâzım Karabekir'in konuşmasına karşılık olarak şu cümleleri kurmuştur: *"Muhalefet erkânının mütalaalarını dinledik. Muhterem Kâzım Karabekir Paşa ıslahatı, İstiklâl Mahkemelerine istinaden mi yapacaksın diye soruyor. Islahatı emniyet ve asayiş temeline istinat ederek yapabiliriz, benim kanaatim budur. Emniyet ve asayiş temelini muhafaza için bütün kanunlar gibi istiklal mahkemesi de bir vasıttan ibarettir. Ben de bir şey sorayım: Islahat fikirleri, teceddüt, terakki fikirleri ahlaksızlıktır diye bar bar bağırılırken, muhalefet erkânı niçin bir tek kelime söylemediler?"*⁴⁷¹

Münakaşaların neticesinde kanunlar üzerine oylamaya gidilmesine karar verilmiştir. Birinci madde için oylanırken Kâzım Karabekir Paşa bu madde konusunda endişeli olduğundan ve bilhassa İsmet Paşa'ya yirminci asırda zan ve evhamla milletin idare edilemeyeceğini ifade etmiş ve konuşması sağ taraftan gelen alkışlar içerisinde bitmiştir.⁴⁷²

Kanunlar teker teker oylamaya sunulmuş ve hepsi kabul edilmiştir. Tahriri Sükûn Kanunu oylama sonuçları: 144 kişi oylamaya katılmış, 122 kişi kabul etmiş, 22 kişi reddetmiştir. Reddedenler arasında; Kâzım Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşa ve Hüseyin Rauf Bey'de vardır.⁴⁷³

⁴⁷⁰ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre II, Cilt 15, İçtima Senesi 2, 69. İçtima, TBMM Basımevi, Ankara 1925, ss. 131-156.

⁴⁷¹ İnönü, s. 463.

⁴⁷² Ercüment Sarıay, "Tahrir-i Sükûn Kanununa Dair Bazı Düşünceler, Mütefekkir", **Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 4, 2015, s. 394.

⁴⁷³ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre II, Cilt 15, İçtima Senesi 2, 69. İçtima, TBMM Basımevi, Ankara 1925, ss. 131-156.

2.6.2. Şeyh Sait İsyanı ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın

Kapatılması

Mustafa Kemal Paşa, Konya'da Konya Milletvekili Fuat Bey ile görüşürken Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası için görüşlerini şu sözlerle ifade etmiştir: *"Yeni fırkanın muhafazakâr olmasını isterdim ki bizim için nâzım olsun. O vakit onlara yardım borçtu. Hâlbuki bizden daha terakkiperver olduklarını söylüyorlar. Bu yüzden nâzımlık vazifesi kalmıyor. Onun için karşı vaziyet almak mecburiyetindeyiz."*⁴⁷⁴

Cumhuriyet Halk Fırkası üyeleri Mecliste, iktidar yanlısı gazeteler sayfalarında, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının fırka programının 6. maddesi ile dinin siyasete alet edildiğinin, Doğuda ki şubelerinin dini propaganda yaptıklarını ve insanları isyan için kışkırttıklarını bazı basın organlarının da bunları desteklediklerini ileri sürmüşlerdir. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurucuları Mecliste sürekli eleştiri ve ithamlara maruz kalıyorlar, şahsi menfaat peşinde oldukları iddia ediliyordu. İsyan neticesinde doğuda sıkıyönetim uygulamasına geçilmiştir. Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun 1. maddesi değiştirilerek, Takrir-i Sükûn kanunu çıkarılmıştır. Ankara ve Diyarbakır'da olmak üzere İstiklal Mahkemeleri kurulmuş ve geniş yetkiler verilmiştir. Bununla birlikte birçok gazete kapatılmıştır. Dönemin Başbakanı Fethi Bey aldığı emir üzerine Terakkiperver Cumhuriyet yetkililerine fırkalarını feshetmeleri gerektiğini bildirmiştir.⁴⁷⁵ Şeyh Sait isyanı, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kapatılması için bir sebep olmuştur.⁴⁷⁶

23 Şubat 1925 günü Başvekil Fethi Bey'in, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile görüşmek istemesi üzerine; Kâzım Karabekir Paşa, Rauf Bey, Cafer Tayyar Bey ve Adnan Bey görüşmeye gitmişlerdir. Fethi Bey, Şeyh Sait İsyanının hangi mıntikalara yayıldığını söyleyerek, tarihçesini anlatmıştır. Diyarbakır bölgesinden giden süvari fırkasının baskına uğrayarak fırka kumandanının yüz elli kişi ile kurtulduğunu söylemiştir. Lice'de fırkanın teşkilât-ı hariciyesinin kapatılmasını düşünmeleri üzerine Kâzım Karabekir Paşa, ayrıntılı bilgiyi ayrıca yazarak Fethi Bey'i bilgilendirmiştir.⁴⁷⁷ Bu genel konuşmanın üzerine ise Fethi Bey'in yapmış olduğu teklif görüşmenin asıl

⁴⁷⁴ Karabekir, s. 942.

⁴⁷⁵ Orbay, ss. 608-628.

⁴⁷⁶ Hükümetin kapatma kararı için bkz; **Hâkimiyet-i Milliye**, 4 Haziran 1925.

⁴⁷⁷ Karabekir, s. 944.

amacına açıklık getirmiştir. Fethi Bey: “Size fırkanızı kendi kendinize dağıtmanızı tebliğe beni memur ettiler, dağıtmazsanız istikbali çok karanlık görüyorum. Kan dökülecektir.”⁴⁷⁸ Yapılan bu uyarıda Fethi Bey’in aracı olduğu aşikârdır. İhtimaller doğrultusunda geçmişte silah arkadaşlığı yapmış olan bu komutanlara bir zarar gelmemesi için öncesinde uyarıldıkları görülmektedir.⁴⁷⁹ Kâzım Karabekir’in Fethi Bey’e cevabı: “Kanun dairesinde fırka teşkil etmek elimizdedir. Fakat bunu dağıtmak elimizde olmayan bir şeydir. Hükûmetsiniz, her nevi kuvvetiniz her türlü vasıtanız vardır. Fırkamızı behemehâl dağıtmak arzu ediyorsanız onu yapmak elinizdedir.”⁴⁸⁰ Bu cümlesinden hükümete izleyebileceği iki yol gösterdiği aşikârdır. Biri TCF gibi kanuni olabilmek, diğeri kanunları siyasi çıkarları için kullanmaktır.⁴⁸¹

Ankara İstiklal Mahkemesi, dini alet ederek memlekette karışıklık çıkaranları cezalandıracağını bildiren bir beyanname yayınlamıştır.⁴⁸² 18 Mart’ta isyana destek verenleri tespit ederek, yargılanmaları üzerine faaliyete başlamıştır.⁴⁸³

Şeyh Sait isyanının sebep olduğu gerilimli sürecin sonunda partinin programında yer alan “dini inançlara saygılı olma” maddesi 1924-1925 yılları Türkiye’si için tartışmalara sebep olmuştur. Bu sebeple, 3 Haziran 1925’te Ankara’da hükümet toplantısında Heyet-i Vekile, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası şubelerini kapatma kararı almıştır.⁴⁸⁴ Kâzım Karabekir Paşa’nın bir gün sonra haberi olmuş, 5 Haziran’da bu karar resmen açıklanmış ve şu gerekçelere dayandırılmıştır:

“Mütenevvi tahrikâtın Ankara İstiklâl Mahkemesi’nde cereyan eden takibat ve muhakematı esnasında TCF’nin İstanbul civarında vezaf-i resmiyesiniderufte eden bazı eşhasın fırkanın programında mevcut efkâr ve itikatı diniye ye hürmetkâr olma esasını tevsili efkâra ve tahrikât-ı irticakaraneye vesile ittihad ettikleri sabit olmuş ve fırkanın vazı hazırı hakkında hükümetin nazar-ı dikkatine celbe müttefikin karar verdiğini natık mahkeme karar müdde-i umumilikten hükümete tebliğ olmuştur.”⁴⁸⁵

⁴⁷⁸ Cebesoy, Siyasi Hatıralar II, s. 143.

⁴⁷⁹ Yeşil, s. 383.

⁴⁸⁰ Cebesoy, Siyasi Hatıralar II, s. 143.

⁴⁸¹ Yeşil, s. 383.

⁴⁸² Hâkimiyet-i Milliye, 18 Mart 1925.

⁴⁸³ Yeşil, ss. 376-382.

⁴⁸⁴ Karabekir, İnsan ve Asker, s. 84.

⁴⁸⁵ BCA., 03. 18. 01. Kutu No: 01.014.32, Dosya No: 19, Sıra No:001.

Parti'nin kapatılmasına dair Bakanlar Kurulu kararında altıncı maddeyle dinin siyasete alet edildiği, bunun da gerici çevreleri cesaretlendirdiği ve rejimi tehdit ettiği tespit ediliyor ve buna da müsaade edilmeyeceği vurgulanıyordu. Bu sebeplerle de partiyi kapatma kararı almışlardır.⁴⁸⁶

11 Haziran 1925'de Başvekil İsmet Paşa, Vakit gazetesi başyazarı Asım Bey ile yaptığı röportajdan bir demeci: *"Muarızlarımız ile bizim aramızdaki zihniyet farkı şudur. Muarızlarımız Türkiye'nin bütün büyük sorunları halledilmiş, artık yapılacak hizmet kalmamış, yalnız nimetlerin ve şan ve şereflerin tevzi meselesi kalmıştır zihniyetindedirler. Benim zihniyetim ise şudur: Şimdiye kadar pek çok şeyler yapılmış olabilir. Fakat bunların hepsi milletin bünyesinde ve vatanın sinesinde vücuda getirilmesi lazım gelen gelişim için ancak bir iptidadan ibarettir..."*⁴⁸⁷ Kâzım Karabekir Paşa bu sözler karşısında sinirlenerek şunları ifade etmiştir: *"Hayret! Hâlâ gazetelerde, nutuklarda, kitaplarda şan ve şerefi taksim eden kendileri! Hâlâ münferit zihniyetlerle bir milleti idare gibi yirminci asra yakışmayan zihniyet!"*⁴⁸⁸

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kapatılma beyannamesinde görülen önemli bir husus, hükümetin bu kararı verirken fırkanın muhalefette bulunduğu süre zarfı içinde gerek Meclis içindeki, gerekse Meclis dışındaki faaliyet ve uygulamalarını kapatma gerekçesinde sakıncalı olarak göstermemiştir. Öne sürülen tek husus, fırka mensubu bir kaç kişinin bireysel hareketleri olmuştur. İleri sürülen bu gerekçede bir partinin kapatılması için ağır bir husus olduğu açıktır.⁴⁸⁹

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kapatılmasına dair karar, Takriri-i Sükûn Kanunu'ndan önce Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını destekleyen gazetelerden Vatan gazetesi hariç hepsinin kapatıldığı için nasıl tepki uyandırmış olduğunu göremiyoruz.⁴⁹⁰ Vatan gazetesi dâhil Hâkimiyet-i Milliye ve özellikle Cumhuriyet gazeteleri bu kararı destekler nitelikte haber yapmışlardır.⁴⁹¹

⁴⁸⁶ Selim Orsak, **Kâzım Karabekir'in Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasındaki Faaliyetleri**, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep 2016, ss. 65-72.

⁴⁸⁷ İnönü, ss. 466-469.

⁴⁸⁸ Karabekir, Günlükler, Cilt II, ss. 954-955.

⁴⁸⁹ Yeşil, s. 386.

⁴⁹⁰ Yeşil, s. 386.

⁴⁹¹ **Cumhuriyet**, 4 Haziran 1925; **Hâkimiyet-i Milliye**, 5 Haziran 1925.

2.6.3. Âli Şûrayı Askeri'nin Teşkilat ve Vazifesi Hakkında Kanun Tasarısı ile Müdafaa-i Milliye Encümeni Tutanağı Müzakeresi

26 Ocak 1925 tarihinde Meclis'te, Âli Şûrayı Askeri'nin Teşkilat ve Vazifesi hakkında Kanun Tasarısı dokuz madde ile açıklanmıştır. Fakat bu maddeler üzerine müzakere edilmiş ve fikir ayrılıkları ortaya çıkmasıyla vekiller arasında tartışmalar meydana gelmiştir.⁴⁹² Bunun üzerine Kâzım Karabekir Paşa söz alarak beyanatta bulunmuştur:

“Efendiler; mevzubahis olan şey memleketin hayatı bir teşkilâtı olduğu için biraz ayrıntılı maruzatta bulunacağım; geçen sene bendenizin de mütalaam alınarak Müdafaa-i Milliye Vekâletinden iki kanun tasarısı hazırlanmıştı. Birisi Müfettişi Umumilik, diğeri de Şûrayı Askeri Kanunu idi. (...) Huzuru âlinize gelen kanunda, Harbi Umumî, tecrübesine sahip olan askeri bir kanundan ziyade siyasi bir şekil olarak buraya gelmiştir. (...) Şûrayı Askeri ne bizim ordumuzda, ne de ilerlemiş memleketlerin ordusunda yeni bir şey değildir. Bundan dolayı kanunda olduğu gibi meydana getirilmiyor. (...) Bugün huzuru âlinize gelen ve bilhassa Müdafaa-i Milliye Encümenince değişen şekil, maalesef arz ederim ki Harbi Umumiden alınması lazım gelen tecrübelerden pek uzaktır.

(...) Hazarda birinci heyetin vazifeleri şunlardır: Birincisi harp başladığı zamanda her mevcudu cephe için hazırlamak ve sevk etmektir. Yani memleketin bütün kaynaklarını bütün millet kuvveti neden ibaretse onu harp cephesine sevk etmektir. (...) Birinci meclis siyasi, idari bir ihtisasa sahiptir. İkinci meclis ise, ilmi ve tecrübeli bir ihtisas meclisidir. (...) Onlar ayrı ayrı olmalı, ilim ve ihtisas meclisi kendi işi ile uğraşmalı, asıl ana vatani harp için hazırlayacak mecliste bu esas dâhilinde kurulmalıdır. İşte Harbi Umumide tarihi, siyasi ve askeriye güzel tetkik eden taraf harp müddetince dahi zaten kendisini böyle imparator kuvvetine tevdi etmemiş olduğu için gayet güzel esaslar dairesinde harbi idare etti. Hakikaten harp yalnız silah ile değil bütün memleket mevcudiyetinden istifade etmek, nüfus miktarına, sağlığa dikkat etmek, velhasıl güzel şartlar ile harbi daha güzel idare etmekle kazanılır. Harbi Umumiden sonra tabiidir ki, gerek bu adamlar ve gerek bu ordular idare etmiş olan tecrübeli insanlar daha vasi surette kendi raporlarını hükümete arz ettiler ve artık

⁴⁹² Karabekir, s. 942.

1922 senesinden yani iki seneden beri gayet ilmi esaslar dâhilinde bu iki meclisin vazifesi tamamıyla karar kılınmıştır. (...) Müdafaa-i Milliye Şûrayı Âlisi, Reisicumhurun riyasetinde olabilir. (...) Tabiidir ki hükümetin heyeti mecmuası harbin siyasi hedefini tespit eder.

(...) Şimdi bu izahattan sonra huzuru âlinize takdim edilen kanuna geliyorum. Bu kanunda görülüyor ki bu iki Meclisin vazifesini bir diğerine katmış ve bütün yükü Reisicumhura yüklemiştir. Bilhassa Müdafaa-i Milliye Encümeni bunu daha ziyade hırpalamış, ilmi ve askeri olmaktan ziyade siyasi bir hale koymuştur. Bunu açıkça arz etmek zaruretindeyim. Üç tane belli başlı mahzur vardır ki arz edeceğim. Birincisi diyor ki; Şurayı Askeri Başkumandanlığın tecrübesi fazla yüksek Erkânı Harbiye'sidir. Bu zan batıldır. Elllerine binlerce insanların hayat ve ölümü verilmiş insanlardan müteşekkil olan bir heyete Erkânı Harbiye vaziyetini vermek katiyen doğru değildir. (...) İkincisi; Şurayı Askeriye, Reisicumhurun Riyaseti ve arzu edildiği zaman Heyeti Vekilinin gelmesi, bu pek mahzurludur. Üçüncüsü; mahzurdan biri de istişarî mahiyettedir. Encümende bunun istişarî mahiyette bir meclis adıyla hakkı oyu olmamasına kadar gidilmiştir. Hükümet bu hakkı oyu kısmen vermiştir. (...) Reisicumhuru Şurayı Askeriye riyaset ettirmek doğru olmayacağı gibi, onun yaralı olan zamanlarını buraya inhisar ettirmek gibi büyük mahzuru da dâhildir. Sonra Reisicumhurun mutlaka asker olması şart değildir. Askerler meclisine Başkan olarak yarın sivil bir Reisicumhur geldi. Bu zat nasıl riyaset edecektir. Onun için bu noktadan dahi doğru değildir. (...) Oy meselesine gelince, Şûra demek, esasen oy sahibi, ihtisas sahibi insanların bir araya gelmesi demektir. (...) Bundan dolayı böyle bir dar zamanda bir Başkumandan aramak ve işi münakaşaya dökmek çok sakat olur. (...) Netice olarak bu mesele hayati bir meseledir. Yalnız ordunun değil, memleketinde hayati meselesinden olduğundan arz ve teklif ediyorum ki, Erkânı Harbiye-i Umumiye Reisi Paşa Hazretleri gelsinler ve bu kürsüden bizi aydınlatsınlar. Müdafaa-i Milliye Vekili Beyefendi bu kürsüden bendenizin kanaatimi, maruzatımı kabul veya reddetsinler. Ondan sonra bunu, kemali samimiyet ve hürmetle arz ediyorum, Müdafaa-i Milliye Encümenine iade edilsin, Harbi Umumi tecrübesine göre diğer devletlerin teşkilâtı ve esasları güzelce tetkik ve tahlil edilsin, ondan sonra huzuru

âlinize gelsin ve bir de takrir takdim ettim."⁴⁹³ Vekiller de söz alarak müzakereye devam edilmiş fakat sonuca varılmadığı için müzakere ertelenmiştir.

29 Ocak 1925'de Meclis'te, Âli Şûrayı Askeri'nin Teşkilat ve Vazifesi hakkında Kanun tasarısı müzakere edilmeye devam edilmiştir. Müdafaa-i Milliye Vekili Fethi Bey ile Kâzım Karabekir Paşa arasında maddeler hususunda tartışılmıştır.⁴⁹⁴ Fethi Bey, Avrupa'da Harbi Umumi 'den önce iki meclisin olmadığını savunmuş buna binaen Kâzım Karabekir Paşa verdiği cevaplar ile Fethi Bey'i mahcup etmiştir.⁴⁹⁵ Kâzım Karabekir Paşa, Âli Şurayı Askeri Kanun tasarısının Müdafaa-i Milliye Encümenine iadesini ve Erkânı Harbiye-i Umumiye Reisinin Meclisi Âliye izahat vermesini teklif etmiş fakat Müdafaa-i Milliye Encümenine iadesi talebi oy birliği ile kabul edilmemiştir.⁴⁹⁶

10 Şubat 1925'de Meclis'te, Âli Şûrayı Askeri'nin Teşkilat ve Vazifesi hakkında Kanun tasarısı müzakere edilmeye devam edilmesi ile birlikte Müdafaa-i Milliye Encümeni tutanağı da müzakere konusu olmuştur. Kâzım Karabekir Paşa'nın bu hususta ki maddeler ile ilgili soruları Müdafaa-i Milliye Vekili Ali Fethi Bey'e olmuştur. Şurayı Askeriden çıkan kararları Müdafaa-i Milliye Vekâletinin yapmaması durumunda Meclis-i Âli'nin bu durumdan nasıl haberdar olacağı aralarında tartışma konusu olmuştur. Müdafaa-i Milliye Vekili Ali Fethi Bey, Şurayı Askeri ile Meclisi Âli arasına bir duvar çekilmeyeceğini vurgulayarak tartışmalara son verilmiş ve müzakere yeterli görülmüştür.⁴⁹⁷

8 Mart 1925'de Meclis'te, Şûrayı Askeri'nin teşkilat ve vazifesi hakkında kanun tasarısı ile Müdafaa-i Milliye Encümeni tutanağı müzakere edilmeye devam edilmiştir. Kâzım Karabekir Paşa bu konuda beyanatta bulunarak, birinci maddede verilen açıklama ile Şûrayı Askeri'nin vereceği kararları Müdafaa-i Milliye Vekil'inin yapmak mecburiyetinde olmadığı açıklamasının neticesi olarak, Heyeti Celile tarafından kabul edildiği ve bu halde Reisicumhur Hazretleri böyle bir Şuraya Riyaset

⁴⁹³ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre II, Cilt 12, İçtima Senesi 2, 41. İçtima, TBMM Basımevi, Ankara 1925, s. 334-345.

⁴⁹⁴ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre II, Cilt 12, İçtima Senesi 2, 42. İçtima, TBMM Basımevi, Ankara 1925, s. 363-379.

⁴⁹⁵ Karabekir, a.g.e., s. 942-943.

⁴⁹⁶ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre II, Cilt 12, İçtima Senesi 2, 42. İçtima, TBMM Basımevi, Ankara 1925, s. 380-387.

⁴⁹⁷ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre II, Cilt 13/1, İçtima Senesi 2, 52. İçtima, TBMM Basımevi, Ankara 1925, s. 284-296.

edecekleri ortaya çıkacağını belirtmiştir. Reiscumhur Hazretleri bulunmazsa, Başvekil, o da bulunmazsa Müdafaa-i Milliye Vekili Reis oluyor. Fakat Müdafaa-i Milliye Vekil'inin herhangi bir sorumluluk almadığı ortaya çıkıyor ki bununda mantıklı olmadığını ifade etmiştir. Esasen Şûrayı Askeri'nin asırlardan beri mevcut olan bir müessese olduğunu, bu müessesenin her orduda reisinin Harbiye Nazırı olduğunu bunu ilmi bir heyet olduğunu söylemiştir. Burada Heyeti Vekili'nin yapacağı bir iş olamadığını çünkü bir mesleğin teferruatının, ihtisasının orada müzakere ve münakaşa edileceğini bildirerek verilen maddenin Şûrayı Askeriyi askerlikten çıkardığını ve bütün özelliğini kaybettiğini açıklayarak bu maddeyi eleştirmiştir. Avrupa'da ki teşkilatlar hakkında da izahatta bulunarak örnekler vermiştir. Kâzım Karabekir Paşa'nın görüşlerinin eleştirilmesi ile birlikte kendisi: *"Bendenizin çırpındığım ve sizin saatlerinizi sarf ettiğim mesele, müdafaa-i vatan meselesidir. Tecrübe edilmiş, teslim edilmiş, bir ilim haline konmuş bir meseledir"*⁴⁹⁸ diyerek konunun ne kadar ehemmiyetli olduğunu vurgulamıştır. Önergesi ise şu şekilde olmuştur; *"(...) Bugün her hükümette olduğu gibi Şûrayı Askeri'nin Reisi Müdafaa-i Milliye Vekilidir, tarzında bu maddenin tespiti rica ediyorum"*⁴⁹⁹ diyerek sözlerini bitirmiştir. Müdafaa-i Milliye Vekili; Kâzım Karabekir Paşa'nın önergesini makul bulmamış ve maddeyi tekrardan okumuştur: *"Âli Şûrayı Askeri'nin Reisi tabiisi Reiscumhur Hazretleridir."* Müzakere yeterli görülerek oylamaya geçilmiş, Kâzım Karabekir'in önergesi olan; *"Şûrayı Âli Askeri'nin Reisi Müdafaa-i Milliye Vekilidir"* oy birliği ile kabul edilmemiş, *"Şûrayı Âli Askeri'nin Reisi Reiscumhur Hazretleridir."* Önergesi oy birliği ile kabul görmüş ve hazretleri kelimesi de oy birliği ile maddeden çıkartılmıştır.⁵⁰⁰

⁴⁹⁸ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt 15, İçtima Senesi 2, 72. İçtima, TBMM Basımevi, Ankara 1925, s. 260-265.

⁴⁹⁹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt 15, İçtima Senesi 2, 72. İçtima, TBMM Basımevi, Ankara 1925, s. 262-264.

⁵⁰⁰ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt 15, İçtima Senesi 2, 72. İçtima, TBMM Basımevi, Ankara 1925, s. 255-269.

2.6.4. Gazilerin Yaşamlarını Rahat Sürdürebilmeleri İçin Çıkarılan

Kanun Tasarısı

3 Şubat 1925 tarihinde Mecliste, gazilerin yaşamlarını rahat sürdürebilmeleri için çıkarılan kanun tasarısı müzakere edilmiş,⁵⁰¹ Kâzım Karabekir Paşa'da söz almıştır:

“Muhterem efendiler! Bu malul gazilerin bir kısmı Balkan Muharebesi ile Harbi Umumide ve bir kısmı da İstiklâl Harbinde, bizim gibi askerlerin göstermiş olduğu hedeflerde yaptıkları fedakârlık neticesi olarak malul kaldıkları için şahsen teessürüm bu hususta fevkalade ziyadedir. Onun için bu zavallı arkadaşlarımız hakkında birkaç söz söylemeyi vicdan borcu duydum.

Arkadaşlar! Bugün ölüme koşmak kolay bir şey değildir. Ölüm karşınızda bütün dehşetiyle belirmediği zaman onun üzerine atılmak için her türlü hissiyattan tecerrüt etmek, büyük fedakârlık hissiyle dolu olmak lazımdır. Bugün malul gazilere yapacağımız muamele yalnız kendilerinin rahat yaşamaları için değil, bundan ziyade geride kalan ordu subaylar ve askerleri düşünmek lazım. Bu gaziler daima seyyar bir heykeli ibret gibi dolaşacaklardır. Bunları görecektir subaylar; bunları ne kadar gönlü rahat görürse onları o kadar fedakâr olacaklardır. Milletin bütçesinin ilk maddesini gazi arkadaşlarımızın teşkil etmesi, ilk maddesinde bunların düşünülmesi pek muvafık idi. Bu zavallılar içinde ta Balkan Harbinden kalanlar vardır. Bunların bir kısmı artık yaşlı insanlardır. Bunlar gittikçe vefat ettikleri için bu sayı gittikçe düşecektir. Bugün, iki gözden mahrum bir kaymakamla karşı karşıya geldiğim bir vaziyet beni huzursuz ediyor. Bu kaymakam; – Beni abdesthaneye götürecek kimse yok mu? Diye bağıırıyordu. Çünkü kendisi iki gözden mahrum olduğu için ailesi, evin ihtiyacını karşılamak için çarşıya gitmişti. Bu vaziyeti gören subaylar; – kulağımla işittim, diyorlardı ki, işte istikbalimiz!”⁵⁰²

Uzunca süren önergeler neticesinde, Kâzım Karabekir Paşa'dan sonra başka söz alan olmamış, müzakere oylanmak üzere ertelenmiştir.⁵⁰³

⁵⁰¹ Karabekir, s. 943.

⁵⁰² T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt 13/1, İçtima Senesi 2, 46. İçtima, TBMM Basımevi, Ankara 1925, s. 113-131.

⁵⁰³ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt 13/1, İçtima Senesi 2, 46. İçtima, TBMM Basımevi, Ankara 1925, s. 129-131.

8 Şubat 1925’de Meclis’te, Müdafaa-i Milliye Encümeninin bütün gazilerin rahat yaşamalarını sağlayacak kanun teklifi hakkında ki tutanak ve Harp Gazileri Cemiyeti delegeleri tarafından verilen teklifnamenin, Muvazene-i (devlet gelirleriyle giderlerinin bir olması) Maliye Encümeninde bulunan Terfih Kanunuyla (gazilerin rahat yaşamalarını sağlama) birleştirilmesi hakkında Başvekâlet tezkeresi ve Muvazene-i Maliye Encümeni tutanakları müzakere edilmiştir.⁵⁰⁴

Malûl gaziler için çıkarılacak kanun öyle önemli ve vicdan duyulacak bir mesele iken, vekiller de bu kanun teklifinde hiçbir münakaşanın çıkmadan kabul edileceğini beklerken Muvazene-i Maliye Encümeni, Müdafaa-i Milliye Encümeninin yapmış olduğu miktarı eksiltmiş ve geçen Meclis’teki konuşmasında bunu tekrardan savunmuştur. Hâl böyle olunca müzakereler devam etmiş, kanunun kabul edilmesi uzamıştır. Müzakerenin kifayeti oy birliği ile kabul edilmiştir. Bunun üzerine maddeler üzerine vekiller teklifte bulunmuştur. Kâzım Karabekir Paşa’nın teklifi ise; birinci maddeye denk sayılacak Müdafaa-i Milliye Encümeninin maddesinin gelecekteki şekli ile kabulüdür. Birinci madde de; devlet hazinesine mahsus olup devlet tarafından şahıslara verilen araziye veya kullanılmayan, terkedilmiş 20-50 dönüm arazi yerine beşinci veya altıncı derecede gazilere kıymetli katkıları sebebiyle bir defaya mahsus olarak ikişer yüz liralık araziyi mülk olarak kendilerine vermeyi teklif etmiştir. Eskişehir vekili Arif Bey’in de önergesi bu yönde olmuş ve önergeler tekrar okunarak dikkate alınması hususunda oylanmış ve kabul edilmiştir. Mecliste vekillerin tekliflerinden dikkate alınmış olanlar Muvazene-i Maliye Encümenine havale edilmiştir.

Maddeler üzerine tartışılmaya devam edilirken, kimsesiz gaziler için yurt veya hastanelerde devlet tarafından bakılması veya İstanbul’daki saraylardan birinin tahsis edilmesi teklif edilmiştir. Bu teklifler üzerine Kâzım Karabekir Paşa, İstanbul’da bir sarayın gazilere verilmesinin mümkün ve uygun olacağını, hastanelerin verilmesinin ise uygun olmayacağını hiçbir gazinin hayatını hastane köşelerinde refah ve saadet içerisinde sürdüremeyeceğini söylemiştir. Gazilerin İstanbul’un ne güzel bir yer olduğunu, havasının, suyunun ne kadar iyi geleceğini bildiklerini ve gelmeyi çok

⁵⁰⁴ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt 13/1, İçtima Senesi 2, 50. İçtima, TBMM Basımevi, Ankara 1925, s. 217-219.

istediklerini bildirmiştir. Ve bir araya geldiklerinde aralarında ahenkli cemiyetler teşkil edebileceklerini ve ihtiyaçlarının bu vesileyle rahat karşılanabileceğini söyleyerek birçok gazi ile de görüşüğünü şehir dışındaki gazilerinde İstanbul'a gelmek için can attıklarını aktarmıştır. Bu şekilde hayatlarının geri kalanını en azından saadet içerisinde geçirebilecekleri için uygun bir yerin kendileri için tahsis edilmesi teklifini rica etmiştir.

Netice olarak, Askeri Malûllerin Terfihi hakkındaki 14 maddelik kanun müzakereler sonucunda oylamaya sunularak 8 Şubat'ta kabul edilmiştir. 147 kişi oylamaya katılmış, 1 kişi çekimser oy kullanmış (Konya vekili Mustafa Fevzi Efendi), 146 kişi kabul oyu kullanmıştır.⁵⁰⁵

2.6.5. Muvazene-i Umumiye Kanun Tasarısı ve Maarif Vekâleti Bütçesi Müzakeresi

25 Şubat 1925 tarihinde Meclis'te, 1925 senesi Muvazene-i Umumiye Kanun Tasarısı ve Maarif Vekâleti Bütçesi müzakere edilmiştir.⁵⁰⁶ Kâzım Karabekir Paşa, maarif bütçesini iki saat eleştirmiştir.⁵⁰⁷ Eleştirilerinde, öncelikli olarak eğitim hayatını son bir asra inhisar ettirmiş ve onu Tanzimat, Meşrutiyet ve Cumhuriyet Devri olarak üçe ayırmıştır. Bu devirlerdeki eğitim hayatını ve eğitime ayrılan bütçeyi detaylı bir şekilde aktarmıştır. Şahsiyet, içki, Avrupa'ya öğrenci gönderme meseleleri üzerinde de durmuştur. Bir de bütçede olmayan fakat olmasını istediği bir konu üzerinde durmuştur. Halkın eğitimi ve gençliğin vatanı savunması için bir şey düşünülmediğini vurgulamıştır. Vaktiyle ok meydanları, at meydanlarının tıpkı el tezgâhları gibi yerini daha medeni başka şeylere bırakmadan ortadan yok olduğunu, terbiye-i bedeniye ve el işlerinin bir uzmanlık işi olduğunu belirtmiştir. Bunlar için kurslar yapılması gerektiğini ve talebelerin seyahatleri için de maddelerin eklenmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁵⁰⁸

⁵⁰⁵ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt: 13/1, İçtima Senesi 2, 50. İçtima, TBMM Basımevi, Ankara 1925, s. 219-237.

⁵⁰⁶ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt: 14, İçtima Senesi 2, 64. İçtima, TBMM Basımevi, Ankara 1925, s. 290-292.

⁵⁰⁷ Karabekir, s. 945.

⁵⁰⁸ Kâzım Karabekir, Çocuk Davamız, Cilt: 2, Emre Yayınları, İstanbul 1995, s.199-210.

Kâzım Karabekir Paşa sözlerini şu şekilde devam ettirmiştir: “ (...) Memleketimizde sanayi mektepleri açmak programımızın hedefi olmalıdır. Sanat erbabı yetiştirilmeli, iktisadi gelişime hizmet için, ziraat ve ticaret vekâletlerince mümkün olduğu kadar, ufak ufak fabrikalar yaptırılmaya çalışılmalıdır. Bu hem iktisadi arayı kapar, hem de sanayi erbabına bir çıkış yeri hâsıl eder. Hülasa; ifademi şu cümle ile bitiriyorum: Bir memleketin medeniyeti, ahlak ve âdetiyle değil sanayi ile ölçülür. Onun için memleketimizde eğitim programında bu hususlara en çok ehemmiyet verilmesi, benim en samimi temennimdir.”⁵⁰⁹

Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi, Kâzım Karabekir Paşa eğitim hayatı üzerinde yine çok titizlikle durmuş ve en önemli eksiklikleri belirleyerek çözümler üretmiştir.

Ertesi gün Mecliste, Maarif Vekâleti Bütçesi hakkında müzakere edilmeye devam edilirken bu konu hakkında Kars Milletvekili Ahmet Ağaoğlu, Kâzım Karabekir Paşa’nın beyanatında söylemediği ifadelerden bahsetmiştir. Bunun üzerine Kâzım Karabekir Paşa söz alarak izahatta bulunmuş ve bu izahat biraz şiddetli olmuştur. Uzunca ve detaylı bir şekilde yaptığı konuşmadan sonra Ahmet Ağaoğlu tekrardan bir söz istememiş, vekiller de diğer maddeler üzerinde müzakere ettikten sonra netice için çoğunluk kalmadığından oylanmak üzere ertelenmiştir.⁵¹⁰

19 Mart 1925 tarihinde Mecliste, Ticaret Vekâleti Bütçesi ve Müdafaa-i Milliye Vekâleti Bütçesi müzakere edilmiştir. Kâzım Karabekir Paşa, iki sene öncesi İktisat Kongresinin Başkanı olması sebebiyle beyanatta bulunmuştur. İstanbul’un halini tasvir ile tasarının ticaret bütçesinde icrasını isteyerek bu konuda ki görüşlerini bildirmiştir. Müdafaa-i Milliye Vekâleti bütçesi hakkında da tenkitte bulunmuştur.⁵¹¹

⁵⁰⁹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt 14, İçtima Senesi 2, 64. İçtima, TBMM Basımevi, Ankara 1925, ss. 292-306.

⁵¹⁰ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt 14, İçtima Senesi 2, 65. İçtima, TBMM Basımevi, Ankara 1925, ss. 373-387.

⁵¹¹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt 16, İçtima Senesi 2, 82. İçtima, TBMM Basımevi, Ankara 1925, ss. 34-64.

2.6.6. Şark Vilayetlerinde Başvekâlet Tezkeresi

25 Şubat 1925 tarihinde Meclisteki bir diğer mesele ise, Şark vilayetlerinden bazılarında bir ay süre ile idare-i örfiye ilan olunduğuna dair Başvekâlet Tezkeresi'dir. Başvekil Ali Fethi Bey'in vaziyet hakkındaki beyanatı üzerine Kâzım Karabekir Paşa da beyanatta bulunmuştur:

*“Hükümetimizin beyanatına nazaran, bazı Şark vilâyetlerimizde İdare-i Örfiye'yi gerektiren hadiseler meydana gelmiştir. Bu sınırlı sayıda, sıra ile birbirine galip gelen, harici kışkırtmalarla bazı emellere nail olmak için, halkı dini tahrik ile kışkırttıkları anlaşılmıştır. Dini âlet ederek, mevcudiyeti millimizi tehlikeye koyanlar, her türlü lanete lâyıktır. Hükümetimizin kanuni olan icraatına biz de bütün mevcudiyetimizle destekçiyiz. Dâhili ve Harici herhangi bir tehlike karşısında, bütün cihan bilmelidir ki, bu vatanın yekvücut evlatları her zaman, her fedakârlığa hazırdır.”*⁵¹² Konuşma şiddetli alkışlar içerisinde bitmiş ve hükümetin açıklamaları ve idare-i örfiye ilanı oy birliği ile kabul edilmiştir.⁵¹³

2.6.7. Mecliste Fethi Bey Kabinesi'nin İstifası ve İsmet İnönü Kabinesi

3 Mart 1925 tarihinde Fethi Bey kabinesi istifa etmiş, Fethi Bey Meclis'te sebebini şu şekilde açıklamıştır: *“Halk Fırkası toplantısında hükümetin siyaset-i dâhiliyesinde çoğunluk kazanamadığından istifa ettim.”* Rauf Bey; açıklık getirilmesini rica ederek: *“Daha dün elbirliği ile oy vermiş iken belirsiz bir beyanatla çekilmesi dâhilde ve bilhassa hariçte yanlış anlaşılabilir”* dedi. Fakat Fethi Bey'in beyanatı yine aynı yönde oldu: *“Meclis-i umumi toplantısında kırmızı vermek, kırmızı vermeleri için çalışmak, cevapta ve müzakere açılırsa münakaşaya hazırlanmak, şubeleri ikaz, her türlü mücadeleye hazır olduğumuzu telkin etmek.”*⁵¹⁴

4 Mart 1925 tarihinde Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Teşkilatı Esasiye Kanunu maddelerine mahsus olarak gereğince Başvekâlete Malatya

⁵¹² T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt 14, İçtima Senesi 2, 64. İçtima, TBMM Basımevi, Ankara 1925, ss. 306-309.

⁵¹³ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt 14, İçtima Senesi 2, 64. İçtima, TBMM Basımevi, Ankara 1925, ss. 308-309.

⁵¹⁴ Karabekir, s. 946.

Milletvekili İsmet Paşa'nın seçildiğini ve ismi geçen vekillerin görevlerini açıklamıştır:

Başvekil: İsmet Paşa

Dâhiliye Vekili: Tekfur dağı Milletvekili Cemil Beyefendi

Hariciye Vekili: İzmir Milletvekili Tefvîk Rüştü Beyefendi

Müdafaa-i Milliye Vekili: Kütahya Milletvekili Recep Beyefendi

Adliye Vekili: İzmir Milletvekili Mahmut Esat Beyefendi

Nafia Vekili: İstanbul Milletvekili Süleyman Sırrı Beyefendi

Maliye Vekili: Trabzon Milletvekili Hasan Beyefendi

Ticaret Vekili: Gaziantep Milletvekili Ali Cenani Beyefendi

Sıhhiye Vekili: İstanbul Milletvekili Dr. Refik Beyefendi

Bahriye Vekili: Cebelibereket Milletvekili İhsan Beyefendi

Maarif Vekili: İstanbul Milletvekili Hamdullah Suphi Beyefendi

Ziraat Vekili: Saruhan Milletvekili Sabri Beyefendi.⁵¹⁵

Görevler ve isimler açıklandıktan sonra, Başvekil İsmet Paşa Meclis'te konuşmasını gerçekleştirmiş, Ali Fuat Paşa'nın soruları ile karşılıklı münakaşa edilmiştir. İsmet Paşa ve kabinesi için oylama sonuçları: 179 kişi oylamaya katılmış, 154 kişi kabul etmiş, 23 kişi reddetmiş, 1 kişi çekimser kalmış ve sonuç olarak İsmet Paşa Hükümetine itimat olunmuştur. Reddedenler arasında, Kâzım Karabekir Paşa ve Ali Fuat Paşa'da vardır.⁵¹⁶

⁵¹⁵ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt 15, İçtima Senesi 2, 69. İçtima, TBMM Basımevi, Ankara 1925, ss. 127-158.

⁵¹⁶ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt 15, İçtima Senesi 2, 69. İçtima, TBMM Basımevi, Ankara 1925, ss. 140-158.

2.6.8. Mecliste Divan-ı Harplerden Ortaya Çıkan İdam Hükümlerinin Sureti İnfazı Hakkında Tezkere ve Adliye Encümeni Mazbata Müzakeresi

31 Mart 1925 tarihinde Mecliste, Divan-ı harplerden ortaya çıkan idam hükümlerinin sureti infazı hakkında bir kararı yorumlanmasına dair tezkere ve Adliye Encümeni mazbatasını müzakere edilmiştir.⁵¹⁷ Dersim Milletvekili Feridun Fikri Bey, Divanı harbi örfilere idam kararı hakkında itirazda bulunmuş bunun üzerine Müdafaa-i Milliye Vekili Recep Bey saygısız ve manasız bir şekilde eleştirmesi üzerine Kâzım Karabekir Paşa araya girerek sert bir şekilde beyanatta bulunmuştur:⁵¹⁸

“Muhterem arkadaşlar!

Bugün Şarkta meydana gelen hadiseyi, bizler ancak gazetelerde bir çerçeve dâhilinde okuyor ve anlıyoruz. Şu kanun bir buçuk gün fırkada müzakere ve münakaşa edildiği halde, burada yarım saat zarfında iki hatip arkadaşımızın münakaşasına tahammül gösterememek çok insafsızlık olur. Bugün en sert kanunu, hükümetimiz eline alınca bütün basın susmuştur, her şey susmuştur, herkes tamamıyla susmuştur. Şu halde hür olarak milletvekillerinin fikrini beyan edeceğini ancak bu mukaddes kürsü kalmıştır. Bunu da burada Müdafaa-i Milliye Vekâletini işgal eden Recep Beyefendi'nin, gayet sert beyanatı ile ve hatiplere karşı şahsi sataşmaları ile tesir yaparak kısıtlaması, zannederim ki hayırlı bir iş olmaz. Şu vaka hadis olduğundan beri parça parça kaçınıcı kanundur ki huzuru âlinize geliyor. Bakıyoruz bir kanun geliyor, ertesi günü duyuyoruz, sonra ikinci bir kanun geliyor.

(...) Bir gün İstiklâl Mahkemesi birçok münakaşalar birçok zamanlar sarf edilerek hallediliyor. İdare-i örfiye de bu talep edilen yetki, şark meselesi, kürt meselesi veyahut irtica meselesi değildir. Mademki bu kanun bir kere huzuru âlinizde kabul edilip çıkıyor, her nerede idare-i örfiye ilan edilirse, yani en münevver mıntıkaya dahi aynen uygulanacaktır. (İsyân çıkarsa sesleri) (Hayır sesleri) Bundan dolayı mademki Divanı harbi örfi illere bu yetki veriliyor ve idareyi örfiye ilanı hakkı da hükümete bahşedilmiştir, bunların hepsi birbirine bağlı ortaya çıkabilir. Bundan bir arkadaşınız bihakkın endişe edebilir ve arzu ettiği şeyleri söylerse, bundan dolayı

⁵¹⁷ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt 16, İçtima Senesi 2, 90. İçtima, TBMM Basımevi, Ankara 1925, ss. 294-297.

⁵¹⁸ Karabekir, s. 949.

*onun şahsını müteessir edecek tehditkâr bir takım sözler söylenmemelidir. Zannederim, ilmi olarak arzu edilen cevaplar verilir.”*⁵¹⁹

Milletvekilleri arasında bu konu müzakere ve münakaşa edildikten sonra kanun maddeleri için oylamaya gidilmiştir.

Harp ve isyan sahalarındaki idare-i örfiye mıntıkalarında müteşekkil umum divanı harplerden verilecek idam kararlarının sureti icrasına dair kanun maddeleri:

1-Hali harpte yahut karşı çıkılamayan ve toplu isyan vukuunda sahayı harekât ve isyandaki idare-i örfiye mıntıkalarında müteşekkil bilumum divanı harplerden sadır olan idam kararları ordu veya kolordu veyahut müstakil fırka veya mevkii müstahdem kumandanları tarafından onaylandıktan sonra derhal infaz olunur.

2- İşbu kanun tarihi neşrinden muteberdir

*3- İşbu kanun icrasına Müdafaa-i Milliye Vekili memurdur.*⁵²⁰

Maddeler teker teker oylamaya sunulmuş ve oy birliği ile kabul edilmiştir. Harp ve isyan sahalarındaki idare-i örfiye mıntıkalarında müteşekkil umum divanı harplerden verilecek idam kararlarının sureti icrasına dair kanunun oylama sonuçları: 145 kişi oylamaya katılmış, 123 kişi kabul etmiş, 20 kişi reddetmiş, 2 kişi isimsiz oy kullanmıştır. Sonuç olarak kanun kabul edilmiştir. Reddedenler arasında; Kâzım Karabekir Paşa, Feridun Fikri Bey ve Cafer Tayyar Paşa’da vardır.⁵²¹

2.6.9. Mecliste İstiklâl Mahkemeleri ile İlgili Müzakereler

20 Nisan 1925 tarihinde Mecliste Müzakere Edilen Konular;

1- İstiklâl Mahkemeleri’nin altı ay uzatılması.

2- Ankara İstiklâl Mahkemesine de idam yetkisinin verilmesi.

⁵¹⁹ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre II, Cilt 16, İçtima Senesi 2, 90. İçtima, TBMM Basımevi, Ankara 1925, ss. 298-317.

⁵²⁰ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre II, Cilt 16, İçtima Senesi 2, 90. İçtima, TBMM Basımevi, Ankara 1925, ss. 298-317.

⁵²¹ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre II, Cilt 16, İçtima Senesi 2, 90. İçtima, TBMM Basımevi, Ankara 1925, ss. 300-317.

3- Şark' ta Örfi İdare'nin (sıkıyönetim) yedi ay uzatılması.

4- Şark'ta vilayet teşkilatının düzeltilmesi hakkında hükümete yetki verilmesi olmuştur.⁵²²

Bu ilk iki madde üzerinde münakaşalar edilerek, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası itirazda bulunmuştur. Kâzım Karabekir Paşa, ikinci madde ile alakalı söz almıştır:

“ Arkadaşlar!

İdam yetkisi, isyan sahasında ani olarak tesir yapması için makul olabilir ve yapılır. Fakat şimdiye kadar gerek hükümetin ve gerek diğer arkadaşların vaziyet hakkında verdikleri malumata nazaran Ankara İstiklâl Mahkemesi için idam yetkisine hiç lüzum görmüyorum. (...) Şimdiye kadar Ankara İstiklâl Mahkemesinden gelip geçen davalar ve beyan edilen bütün vakalar, Ankara İstiklâl Mahkemesine idam yetkisini vermeye lüzum göstermiyor. Eğer buna lüzum gösterecek bir hadise tasavvur ediliyorsa esasen Meclisi Âlinin vazifesi böyle bir hadise karşısında derhal içtima etmektir. Onun için böyle hükümetimizin merkezinde bulunan ve Meclisi Âlinin herhangi fevkalâde ahval karşısında gelip toplanabileceği bir yerdeki İstiklal Mahkemesine idam yetkisini vermek hiç doğru bir şey değildir... ”⁵²³

Kâzım Karabekir Paşa'nın bu sözleri üzerine ve itirazına karşı olarak Halk Fırkası vekilleri tarafından eleştirilmiştir. Eleştirilerinde doğu-batı ayrımı yaptığına dair sözler yer almıştır. Kâzım Karabekir Paşa bunun üzerine: “*Evvelâ bütün hayatımı bilen arkadaşlar bilirler ki bendeniz memleketin en fakir bir evlâdının üzerine bile en yüksek bir şahsiyet kadar ne kadar titremişimdir. Binaenaleyh Şarkta ölenler ölsünler, buradakiler ölmesinler demedim. Bendeniz dedim ki Şarkta ki arkadaşlar vakanın bilfiil içindedirler, teferruata vakıftırlar, onların vermiş oldukları karar doğru olabileceğinden dolaydır ki neticeden müteessir olmayabiliriz. (...) Buradaki arkadaşlar hadisatı kilometrelerce uzaktan görecekları için burada yanlış bir karara vasıl olabilirler. (...) Eğer tasavvur edilmeyen herhangi bir vaka çıkar da hazır idam yetkisi bulunur diye bir mütalâa varsa ona karşı da dedim ki eğer bu muntıkada böyle*

⁵²² Karabekir, s. 951.

⁵²³ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt 18, İçtima Senesi 2, 107. İçtima, TBMM Basımevi, Ankara 1925, ss. 243-270.

idam kararını mucip bir hadise olursa esasen Meclisi Âlinizin vazifesi biran evvel buraya koşmaktır. O halde neden Şarktaki mahkemeye verilen idam yetkisi buradaki mahkemeye yeniden bir yetki olarak veriliyor? Binaenaleyh Şarktakiler ölsün, Garptekiler ölmesin gibi bir şey söylemedim. Bilhassa benim Şarkta pek kıymetli zamanlarım, pek büyük mesaim geçtiği için böyle bir şeyi hatır ve hayalimden geçirmem.” diyerek düşüncelerini ifade etmiştir.”⁵²⁴

Kâzım Karabekir Paşa’nın ifadesinden sonrada münakaşalar devam etmiş ve Kâzım Karabekir Paşa önergede bulunarak, Ankara İstiklâl Mahkemesine belirli bir müddet için idam yetkisi verilmesinin uygun olmayacağını ve bu konudaki tezkerenin reddini teklif etmiş ve bu önergeye Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’ndan vekillerde imzasını atmıştır. Fakat önerge oylamaya sunulmuş ve reddedilmiştir. Yukarıdaki müzakere edilen dört madde oylamaya sunulurken oy çokluğu ile kabul edilmiştir.⁵²⁵

İstiklâl Mahkemeleri’nin altı ay uzatılması hakkında ki kararın oylama sonucu: 149 kişi oy kullanmış, 130 kişi kabul etmiş, 17 kişi reddetmiş, 2 kişi çekimser kalmış ve sonuç olarak karar kabul edilmiştir. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ret oyu kullanmıştır. Ankara İstiklâl Mahkemesine de idam yetkisinin verilmesine dair kararın oylama sonucu ise, 149 kişi oy kullanmış, 130 kişi kabul etmiş, 17 kişi reddetmiş, 1 kişi çekimser kalmış ve sonuç olarak karar kabul edilmiştir. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası bu maddenin kararında da ret oyu kullanmıştır.⁵²⁶

28 Haziran 1925 tarihinde Üçüncü Ordu Müfettişi Kâzım Paşa’nın istifa etmesi üzerine ordu açığına alınarak yerine kolordu kumandanlarından İzzettin Paşa tayin edilmiştir. Kâzım Paşa Ankara’ya geri gelmiştir. Zaferden itibaren sırasıyla, çekilen ordu kumandanları; Şevki Paşa, Nurettin Paşa, Kâzım Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşa, Cevat Paşa, Kâzım Paşa’dır. Zaferden önce çekilen veya çıkarılan ordu kumandanları: Refet Paşa, Ali İhsan Paşa, Cemal Paşa’dır.⁵²⁷

⁵²⁴ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre II, Cilt 18, İçtima Senesi 2, 107. İçtima, TBMM Basımevi, Ankara 1925, ss. 243-280.

⁵²⁵ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre II, Cilt 18, İçtima Senesi 2, 107. İçtima, TBMM Basımevi, Ankara 1925, ss. 250-288.

⁵²⁶ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre II, Cilt 18, İçtima Senesi 2, 107. İçtima, TBMM Basımevi, Ankara 1925, ss. 243-288.

⁵²⁷ Karabekir, s. 957.

2 Temmuz 1925 tarihinde Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde yayınlanan haberde, Adliye Vekili'nin Bursa belediye dairesinde yapmış olduğu konuşma yayınlanmıştır. Konuşma tamamen muhaliflere yöneliktir: *"Muhalipler gizli ve sinsî çalışmışlardır. Muhalefet suikast yapmıştır. Muhalipler suçludurlar. Maksatlarında açıklık yoktur. Açık iş yapmamışlardır."*⁵²⁸ Kâzım Karabekir Paşa bu konuşmanın namussuzca bir iftira olduğunu beyan etmiş ve bunu İsmet Paşa ile paylaştıktan sonra kasten söylenmeye devam etmiş olmasını ise esefle kınamıştır.⁵²⁹

22 Temmuz 1925'de İsmet Paşa Kâzım Karabekir Paşa'nın mektuplarına cevap vermiştir. Mektupta İsmet Paşa, kendi içinde bulunduğu ve bizzat yaptığı işleri fark etmeden evham içerisinde Kâzım Karabekir Paşa'ya dahi saldıran ifadeler kullanmıştır.⁵³⁰

1 Ağustos 1925 tarihinde Kâzım Karabekir Paşa, İstiklâl Mahkemelerinde suçsuz yere yargılananlar, tutuklananlar, sonrasında tahliye olanlar ve bu aşamada yaşanan acı olaylar ile ilgili şu sözleri dile getirmiştir:

*"Mesele İstiklâl Mahkemelerinin terörüdür. Yarın kimin tutuklanacağı meçhul iken kredi verirler mi? Tutuklananlar evlerinde polis aramaları, polislerle rastgele vakitte bir insanın karakola götürülmesi, hakiki bir tasavvur olunsun ne hazin bir tablodur. Gözyaşları, elemli dövünmeler, kalplerin kanaması, itibar-ı mevkiiyesinin sarsıntısı, velev tahliye de olursa bir kişinin tevkifiyle sebep olanlar yalnız onun ve ailesinin değil bütün onları sevenlerin kırılmasına sebep oluyor. Hariçteki erbâb-ı fesat tabii biz yaşadıkça yaşayacaklardır. Şu halde ömrümüz terörle mi geçecektir. En yüksek tahsil görmüş, senelerin emeğiyle kütüphanesini, hatıratını tespit etmiş bir insanın evinde, aldığım emri yapacağım gayretiyle basit insanlar tarafından yatak odalarına kadar yapılan aramalar ne hazin bir levhadır. Cumhuriyet, her zihinde munis, cazip, feyizli bir kelime olmalıdır. Yoksa dehşet, korkunç, hürriyet-i şahsiyeyi tehlikeye kor, bir umacı gibi yeni neslin zihniyetine nakşolunmamalıdır."*⁵³¹

Kâzım Karabekir Paşa'nın İstiklâl Mahkemeleri hakkında ki beyanatı:

⁵²⁸ Hâkimiyet-i Milliye, 2 Temmuz 1925.

⁵²⁹ Karabekir, ss. 957-958.

⁵³⁰ Karabekir, s. 960.

⁵³¹ Karabekir, ss. 961-962.

“İstiklâl Mahkemelerini tarihe karıştırmak Meclis-i Âli için bir şeref olacaktır. İdare-i örfiye mıntikalarında divan-ı harb-i örfler maksadı temin ederler. İsmet Paşa Hazretleri istiklâl mahkemelerini ıslahat aleti zannediyorsa pek aldanıyor. İsmet Paşa Hazretleri zan ve vehim üzerine hareket ediyorlar. Şunu arz edeyim ki yirminci asr-ı medeniyette, bir millet zan ve vehimle idare edilemez.

Cahil millet, gösterilen boyunduruğa boynunu kendi uzatır.”⁵³²

Kâzım Karabekir Paşa Doğu bölgesi için seneler önce verdiği tasarılar da memurların yeterli donanımda olmadıklarını defalarca belirtmiştir. Fakat 5 Ağustos 1925’de Dâhiliye Vekili’nin açıklaması üzerine bu durumun yeni görüldüğü açıktır. İsyan hareketinden sonra böyle bir genelgeye ihtiyaç duyulmuş ve faaliyete geçilmiştir.⁵³³

1 Kasım 1925 tarihinde Mustafa Kemal Paşa okuduğu nutkunda kürt isyanını irtica diye belirtmiştir. Kâzım Karabekir Paşa ise kürtlük isyanının irtica şeklinde ortaya çıkmasını şu iki sebeple olabileceğini açıklamıştır:

“1- Kürtlük diye bütün kürtleri toplamak mümkün değildir.

2- Din perdesi yalnız Anadolu’nun başka yerlerinde dahi mesele ihdas eder ümidindendir.”⁵³⁴

Bu olayda İngilizlerin teşviki olduğu, Fransızların da Halep’te bu tarafa yardımlarının aşikâr olduğunu da vurgulamıştır.

Tekke ve zaviyelerin kapatılma kararı üzerine, Kâzım Karabekir Paşa üç senedir hükümetin bu durumlar karşısında ne tedbir aldığını sorgulamış, 17 senedir Bâbîâli’de vakit geçirmiş bir vali ile yerli jandarma ve adliye memurlarının bu durum karşısında ne yaptıklarını ve zamanında bu konu ile ilgili sunmuş olduğu tasarıları da tekrardan hatırlatmıştır.⁵³⁵

⁵³² Karabekir, s. 976.

⁵³³ Karabekir, s. 951-962.

⁵³⁴ Karabekir, s. 972-974.

⁵³⁵ Karabekir, s. 974.

Mustafa Kemal Paşa, Halk Fırkası için bir bina yaptırılmasına karar vermiştir.⁵³⁶ Vekilleri fırkada tutmak için salonları, lokantası ile birlikte mükemmel bir bina tasarlamış ve bu binaya muhalif olanların girmesi yasak olursa muhalifler gidecek bir yer bulamaz ve fırkadan ayrılmazlar fikri üzerine Kâzım Karabekir Paşa: *“Mebusları muayyen fikirler etrafında toplamakla memlekete daha faydalı edersiniz. Fikir ve seciye sahibi insanlar binaya bağlanır mı?”*

Gustave Le Bon’un sözlerini örnek vererek devam etmiştir: *‘Tarihin asırlar zarfında meydana getirdiği şeyi emirnamelerle değiştirmek isteyen mevki-i iktidar gafildir.’*

*İrili ufaklı hanedan efradı memleket haricindedir. Bunlardan istifade etmek isteyen harici kuvvetler daima mevcuttur. Dâhilde de bunlar her zaman nüveler bulabilirler. Şu halde şundan bundan zan ve şüphe temadi mi edecektir. Bence en mühim şey, Cumhuriyetin iyi bir şey olduğunu ekseriyete anlatmak ve Cumhuriyeti hakiki Cumhuriyetperverlerle tutmaktır. Riyakârlarla değil. Riyakârlar kuvvetinin ismi ne olursa olsun alkışlayan bedbahtlardır.”*⁵³⁷

2.7. 1926 YILI OLAYLARI

8 Şubat 1926 yılında Mecliste Çıkan Önemli Kanunlar:

- Şahsi vergi,
- İstihlâk (tüketim) vergisi,
- Tütün tekelinin beş sene daha hükümet tarafından yapılması ile ilgili kanunlardır.

Bu çıkan üç kanun için de Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, kırmızı (ret) oy kullanmıştır. Tütün meselesi bir önceki sene, denetim için hazırlık olması üzerine bir senelik hükümet tekeline verildiğini fakat hükümet hiç hazırlık yapmadan bu süreyi uzatmasının doğru olmayacağından ret oyu kullandıklarını Kâzım Karabekir Paşa açıklamıştır.

⁵³⁶ Bu bina daha sonra Meclis binası olmuştur.

⁵³⁷ Karabekir, s. 962-976.

1926 yılı bütçe müzakere tartışmalarında, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası bütçe için kırmızı (ret) oy kullanmıştır.⁵³⁸

2.7.1. Medeni Kanun'un Kabulü (17 Şubat 1926)

Medeni Kanun, İsviçre kanunundan tercüme edilerek getirilmiştir. Tercüme-yi Adliye Vekâletince kurulan bir ihtisas komisyonu yapmıştır. Komisyon Başkanı, Manisa Milletvekili Mustafa Fevzi Efendi olmuştur.⁵³⁹ Tasarı Meclise sevk edilerek, 11 Şubat 1926 tarihinde genel olarak (madde madde okunmaksızın) müzakere edilmesini Adliye Vekili teklif etmiş, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası bu duruma itiraz etmiş fakat çoğunluk kararı ile kabul edilmiştir. Böylelikle 17 Şubat 1926'da Medeni Kanun birkaç uygun nutuk ile toptan oylamaya konulmuş ve kabul edilmiştir.⁵⁴⁰ Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası 'da kabul edilmesine taraftar olmuştur.⁵⁴¹

2.7.2. Musul Sorunu ve Ankara Antlaşması

30 Nisan 1924 günü Kâzım Karabekir Paşa, İsmet Paşa'nın rahatsızlığından ötürü kendisini ziyarete gitmiştir. Aralarında geçen konuşma siyasete dönüştüğünde, Kâzım Karabekir Paşa askerlikten başka bir şeyle uğraşmak istemediğini ve politika işlerinden uzak kalmayı tercih ettiğini söylemiştir. Bunun üzerine İsmet Paşa: "*Kâzım, Musul boş! Şunu işgal ediversene!*" Bu esnada Karabekir Paşa'nın oturduğu sandalyenin yanında duran kâğıdı telaşla ve hiddetle çevirmiştir. Karabekir Paşa ise cevap olarak; cihanın husumetini tekrar üzerlerine çekeceğini ve Musul yüzünden İngilizlerle harbe girmenin felaket yaratacağını anlatmaya çalışmış, Fransa ve İtalya hatta Yunanlının pusuda beklediğini vurgulamıştır. Harbi Umumi 'den önce İmadiye ve Çölemerik civarındaki köylerde, İngiliz misyonerlerinin İngiliz okullarında Nasturileri aleyhimize yetiştirdiklerini anlatmaya çalışmıştır. Kâzım Karabekir Paşa bunlara ilaveten: "*Lozan'da muahedeyi imzalayan sen değil misin, Musul'u neden*

⁵³⁸ Karabekir, s. 981-982.

⁵³⁹ İnönü, s. 482.

⁵⁴⁰ Sera Reyhani Yüksel, Türk Medeni Kanunu Bakımından Kadın Erkek Eşitliği, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 18, Sayı: 2, Ankara 2014, ss. 175-176.

⁵⁴¹ Karabekir, ss. 979-982.

orada halletmedin? Aramızda hallolamazsa Cemiyet-i Âkvâm'a vermeyi kabul ettin. Bundan başka âdem-i muvaffakiyetli bir teşebbüsün arkası bir kürt kıyamı olur” demiştir. İsmet Paşa, iyi düşünülmüş bir planın başarısız kalmasından dolayı üzülen susmuştur.⁵⁴²

4 Mayıs 1924’de Erkân-ı Harbiye Başkanı Kâzım Karabekir Paşa’yı ziyarete geldiğinde İsmet Paşa’nın kendisine Musul’u almayı teklif ettiğini ve bunu daha önce Mustafa Kemal Paşa’nın da teklif ettiğini söylemiştir. Erkân-ı Harbiye Başkanı hayret ederek, böyle bir şeyden haberinin olmadığını, böyle bir durum için kendileriyle hiç görüşülmediğini şaşkınlıkla ifade etmiştir. Bir gün sonrasında Mustafa Kemal Paşa ve Müdafaa-i Milliye Vekili Kâzım Bey, Karabekir Paşa’yı ziyarete gelmişlerdir. Karabekir Paşa, Musul meselesini tenkit etmeye çalışmış fakat bir netice alamamıştır.⁵⁴³

19 Eylül 1924’de Kâzım Karabekir Paşa, Ege Bölgesinde sahilleri teftiş ederken Musul’a karşı harekete geçildiğini sonradan haber almıştır. İngilizler ise bunun üzerine İstanbul ve İzmir’e karşı harekete hazırlanmaya başlamışlar ve basında şunları ifade etmişler: *“Türkler Musul’da bize zorluk çıkarabilir. Fakat Türkiye’nin hayatı da tehlikeye girer.”*⁵⁴⁴ Kâzım Karabekir Paşa bunun üzerine Ankara’da nota vermenin zamanı geldiğini ifade etmiştir.⁵⁴⁵

12 Ekim 1924’de Kâzım Karabekir Paşa, Erkân-ı Harbiye Başkanı’nı ziyaret ederek, Nasturi hareketini neden ordulara öncesinde haber verilmediğini sormuştur. Dâhili mesele cevabını alınca Paşa sinirlenerek: *“Ne diyorsunuz, bu Musul hareketinin başladığı dâhili mesele dahi olsa ordu müfettişlerini bu gibi harekât vukuunda değil daha evvel fikirlerini bile almanız lâzımdır. Nitekim İngilizler kesin uyarı verince telaşa beni İstanbul’dan istediniz.”*⁵⁴⁶ diyerek cevap vermiştir. Erkân-ı Harbiye Başkanı uygun bir cevap bulamayınca, itimadımız olmasaydı sizi terfi ettirmezdik gibi tuhaf bir savunmaya geçmiştir. Kâzım Karabekir Paşa bunun üzerine kendisine her hususta haksız yere alınan vaziyeti bir kez daha protesto etmiştir.

⁵⁴² Karabekir, s. 917.

⁵⁴³ Karabekir, ss. 911-918.

⁵⁴⁴ Emine Kısıklı, “Yeni Gelişmelerin Işığında Geçmişten Günümüze Musul Meselesi”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 24, Kasım 1999-2003, ss. 518-520.

⁵⁴⁵ Karabekir, ss. 919-930

⁵⁴⁶ Karabekir, s. 932.

Kâzım Karabekir Paşa, Musul hareketinin İngilizler ile bir harbe yol açacağından dolayı buna engel olunmasında ısrar etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Şark seyahatinden döndükten sonra İngilizler ile harbi göze aldıklarını açıklamıştır.⁵⁴⁷ Kâzım Karabekir Paşa bunu öğrenince harp tehlikesini tekrardan vurgulamıştır.⁵⁴⁸

Kâzım Karabekir Paşa, İngilizler ile harbi göze almalarını engelleyemeyince Meclis'teki vazifesine daha fazla gecikmesinin vahim olacağını düşünerek görevine biran önce dönmeye karar vermiştir.⁵⁴⁹

Lozan Görüşmelerinde İngiltere, Musul'u Irak sınırları içerisine almaya çalışmış, Türkiye ise kendi sınırları içerisinde tutmaya çalışmıştır. İki taraf Lozan'da anlaşamadıkları için sorunun çözümü Lozan dışında ikili görüşmelere bırakılmıştır.⁵⁵⁰ İkili görüşmelerden de netice alınamayınca sorun Milletler Cemiyetine gitmiştir.⁵⁵¹ Türkiye de Şeyh Sait ayaklanmasının çıkması ile birlikte Milletler Cemiyeti'nin kararını kabul etmek zorunda kalmıştır. Türkiye, İngiltere ve Irak arasında geçen görüşmeler sonucunda 5 Haziran 1926'da Sınır ve İyi Komşuluk Antlaşması adıyla imzalanan Ankara Antlaşması ile Musul Irak'a bırakılmıştır.⁵⁵² Türkiye'ye ise Irak petrollerinden 25 yıl süre ile %10 pay verilmesi kabul edilmiştir.⁵⁵³

7 Haziran 1926'de Mecliste, Türkiye, İngiltere ve Irak Hükümetleri arasında Ankara'da gerçekleşen sınır ve ilişkileri hakkında ki bu kanun tasarısı müzakere edilmiştir. Kâzım Karabekir Paşa bu konuyla ilgili beyanatta bulunmuştur: *“Memleketin dâhili ve harici vaziyeti sebebiyle münakaşadan sakınma lüzumundaki kanaati bu içtima devresinin başlangıcında bu kürsüden ifade etmiş ve hükümetin kendisini attığı güçlükten başarıyla çıkmasını da temenni eylemişim. O vakit sözlerim belirsiz görüldü ve itiraza uğradı. Bu vaziyette, memleketin girdiği derin güçlük içinde hükümetin muhtaç olduğu yardımı sükûtumuzla temin imkân ve zorunlulukta kalarak hükümeti ancak oylarımızın şekliyle ikaza çalıştık.*

⁵⁴⁷ Atatürk, Nutuk, s. 517.

⁵⁴⁸ Kısıklı, ss. 518-524.

⁵⁴⁹ Karabekir, s. 933.

⁵⁵⁰ Şayan Ulsan, “Musul ve Hatay Meselelerinin Türk Dış Politikalarına Etkileri” **Tarih Yazıları**, İstanbul 2006, s. 575.

⁵⁵¹ Nevin Yazıcı, “1926-1956 Dönemi Türk Dış Politikasında Musul Sorunu”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 14, Ankara 2011, ss. 133-140.

⁵⁵² Şayan Ulsan, “İzmir Basınına Göre Lozan Konferansında Musul Meselesi”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 100, Ankara 1996, s. 336.

⁵⁵³ Tarık Saygı, “Lozan Antlaşması'nda Musul Sorunu ve Hatay Meselesi”, **Yalova Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 10, Yalova 2015, ss. 166.

Hadisat o zamanki sözlerimin sarahat ve hakikatini meydana çıkardı. Hükümetler ve milletler için başarı, harici siyasetleri ile dâhili siyasetleri arasında ahenk ve irtibatı temin ile mümkündür.

Musul'un bugünkü vaziyetinde duyduğumuz teessürleri bu kürsüden ifade etmekten başka maalesef bizim için yapılacak bir şey kalmamıştır."⁵⁵⁴

7 Haziran 1926'da Mecliste, Musul Muahedesi onaylanarak, kabul edilmiştir. Türkiye, İngiltere ve Irak Hükümetleri arasında Ankara'da 5 Haziran 1926 tarihinde gerçekleşen sınır ve ilişkileri hakkındaki kanun tasarısının oylama sonucu: 287 üye arasında, 145 kişi oy kullanmış, 142 kişi kabul etmiş, 2 kişi reddetmiş, 1 çekimser kalmış ve sonuç olarak kanun kabul edilmiştir. Oylamaya iştirak etmeyen 141 kişi arasında Kâzım Karabekir Paşa'da vardır.⁵⁵⁵

2.7.3. İzmir Suikastı ve Kâzım Karabekir'in Yargılanması

1926 senesinin en büyük siyasi olayı, şüphesiz ki İzmir suikastıdır. Şeyh Sait isyanından bir sene sonra bu suikast teşebbüsü ile karşılaşmıştır.⁵⁵⁶ 18 Haziran'da Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, Mustafa Kemal Paşa'ya İzmir'de suikast hazırlandığını resmi bildiri olarak yazmıştır.⁵⁵⁷

Kâzım Karabekir Paşa bu haber üzerine şu sözleri ifade etmiştir: *"Bu suikastı tertip ve icra edenler, harici ve dâhili milletin canına suikast ediyorlar. Eğer hükümet malumatı var iken -kürtlük meselesi- gibi bu vaziyete kadar ses çıkarmadıysa, memlekete ve hükümete halen ve tarihen ne fenalık geleceğini takdir etmeliler. Kaç kişi ve kimler henüz bilinmiyor. Fakat silahlar, bombalar. Keratalar harp cephesine, ihtimal bu kadar gayretle girmediniz.*"⁵⁵⁸

19 Haziran 1926 tarihli Hâkimiyet-i Milliye haberinde, Mustafa Kemal Paşa'nın suikast ile ilgili beyanatı yer almıştır: *"Alçak teşebbüs benim şahsımdan*

⁵⁵⁴ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre II, Cilt 26, İçtima Senesi 3, 115. İçtima, TBMM Basımevi, Ankara 1926, ss. 164-197.

⁵⁵⁵ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre II, Cilt 26, İçtima Senesi 3, 115. İçtima, TBMM Basımevi, Ankara 1926, ss. 164-197.

⁵⁵⁶ İnönü, ss. 472-473.

⁵⁵⁷ **Hâkimiyet-i Milliye**, 18 Haziran 1926.

⁵⁵⁸ Karabekir, ss. 988-989.

ziyade mukaddes Cumhuriyetimize ve onun istinat ettiği âli prensiplerimize müteveccih olduğuna şüphe yoktur.”⁵⁵⁹

20 Haziran 1926’da Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde Falih Rıfkı, suikast olayı ile ilgili Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasına saldırarak şu sözleri sarf etmiştir: “İşte bizim dünkü eş dostların oynadığı fırkacılık oyununun neticesi: Geçen sene Şeyh Sait vakası; bu sene başlarında, Şükrü Beyefendi’nin ismini işittiğimiz taklîb-i hükümet ve suikast macerası!”⁵⁶⁰ Kâzım Karabekir Paşa bu iftiralar üzerine çok sinirlenerek şu cevabı vermiştir: “(...) Kürt meselesinden, fırka teşekkülünden aylarca evvel hükümet haberdar iken, isyan mıntıkasındaki valilere bile haber vermediği sabit iken, bunu nasıl hâlâ fırkaya atfediyorsun. Şükrü Bey şu veya bu fikirde ise, muayyen bir program etrafında toplanan insanları nasıl lekeliyorsun. Suikast, fırkaya karşı olduğu anlaşılıyor.”⁵⁶¹

22 Haziran 1926 günü Ankara’da, İzmir suikastı gerekçesi ile Jandarma Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa’nın evine gelerek kendisini muhafaza altına almak üzere Polis Müdüriyetine götürmüştür.⁵⁶² İlk geceyi çok rahatsız bir şekilde yer yatağında geçirdikten sonra ertesi gece için Kâzım Karabekir Paşa, Jandarma Kumandanı ile Vali’ye haber göndererek, bir kumandana karşı bu tutumun çok ayıp olduğunu yazması üzerine Kâzım Karabekir Paşa’nın odasını değiştirerek daha rahat bir yerde gözaltında tutulması sağlanmıştır. 26 Haziran’da Kâzım Karabekir Paşa İzmir’e götürülmüştür. Polis Müdürü kendisini müdüriyete bırakmıştır. Mahkeme Başkanı Ali Bey ve Kılıç Ali Bey Kâzım Karabekir Paşa’yı ziyaret ederek hatırını ve isteği olup olmadığını sormaları üzerine Paşa, kendi odasının çok kasvetli olduğunu bu sebeple daha iyi bir oda ve kitap istemiştir. İsteği üzerine tarih kitapları gelmiş, odası değişmiş fakat camları çivili olup açılmamaktadır. 28 Haziran’da Mahkeme Başkanı ve azası Ali Bey, Kâzım Karabekir Paşa’nın önce ifadesini yazılı olarak almışlardır. Paşa üç esas üzerinde durmuştur: “1. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının nasıl şekil aldığı, 2. İkinci Grup ve İttihatçıların fırkaya kuvvet teşkil ettiği, 3. Ankara suikastı, mani olunduğu ve suikastlar hakkında malumatım var.”⁵⁶³

⁵⁵⁹ Hâkimiyet-i Milliye, 19 Haziran 1926.

⁵⁶⁰ Hâkimiyet-i Milliye, 20 Haziran 1926.

⁵⁶¹ Karabekir, s. 989.

⁵⁶² İnönü, s. 474.

⁵⁶³ Karabekir, ss. 989-990.

Kâzım Karabekir Paşa, odasında pencere açılmadığından dolayı havasızlıktan fenalaşması üzerine zorla da olsa bir pencere açılmıştır. Pencereden bakıldığında, ağaçları ve hükümetin avlusundaki havuzu görmesi kendisini bir nebze de olsa ferahlatmıştır. Bu süre zarfında isteği üzerine gelen tarih kitaplarını okumuştur. 3 Temmuz'da Kâzım Karabekir Paşa, muhafız komiser eşliğinde mahkemeye götürülmüştür. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası başkanları, bazı üyeler, eski vekil Hilmi Bey, Cavit Beyler de mahkemeye çıkartılmıştır. Savcı'nın okuduğu iddianame karşısında Kâzım Karabekir Paşa: *"Hayret! Neler olmuş ve biz tertip etmişiz! Heyet-i tertibiye diye topladıkları bu insanlar, burada ilk bir araya geliyor! Pek garibime geldi. İftira mı? Bu kadarına nasıl cesaret olunur"*⁵⁶⁴ diyerek bu durum karşısında kızsız mı gülse mi bilememiştir. Ertesi gün Kâzım Karabekir Paşa, mahkemeye tek başına çağırılmış ve bir saat sorgu ve tartışma yaşanmıştır.

8 Temmuz 1926 akşamı Savcı Necip Ali Bey, Kâzım Karabekir Paşa'nın odasına gelerek bazı sorularına cevap aramıştır. Kendisi Harbi-i Umumi 'de Birinci Kafkas Kolordusunda Kâzım Karabekir Paşa'nın yanında bulunmuştur. Savcı Bey, Ankara'dayken bir gün Meclis Kütüphanesi'nde Kâzım Karabekir Paşa, Refet Paşa ve Arif Bey konuşurken, "Yeni ses" diye bir kelime duymuş. Bunun ne manaya geldiğini ve o kişiler ile ne görüştüğünü Kâzım Karabekir Paşa'ya sormuştur. Buna cevaben Paşa, kendisinin Musul tenkidinin "Yeni Sesin" başka açıdan ve tenkitkâr şekilde yazdığını ifade etmiştir. Bunun üzerine Paşa, gazeteler ve telgraflara aslını yazdığını anlatmıştır. Bir diğer hayret ettiği konu ise, Ankara olayından Ali Fuat Paşaların ve Rauf Bey'in haberi olduğu halde neden Kâzım Karabekir Paşa'ya haber vermedikleri sorusu olmuştur. Paşa da buna karşılık kesin olmayan bir meseleyi sadece dallandırmak istemediklerinden dolayı aktarmadıklarını ifade etmiştir.⁵⁶⁵

11 Temmuz 1926'da bu dava için yargılanan kaç kişi varsa mahkemeye çağırılmış, asıl suçlularda getirilmiştir. Savcı Bey iddianamesini okumuştur.⁵⁶⁶ Kâzım Karabekir Paşa'nın suçlu olarak şüphelilerin arasına girmesinin sebepleri olarak, Erzurum Kongresi'nde, Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığı aleyhine bir oy çıktığı ve oyun Kâzım Karabekir Paşa'ya ait olması gerekçesidir. Fakat Karabekir Paşa, o

⁵⁶⁴ Karabekir, s. 991.

⁵⁶⁵ Karabekir, s. 991.

⁵⁶⁶ Yücel Özkaya, "İzmir Suikastı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S.22, Ankara 1991, s. 71.

kongrede aza bile değilken, Mustafa Kemal Paşa'nın kongreye kabulünü sağlayıp ve başkan yaptıran kendisi iken, canını koruyan yine kensi iken böyle bir suçlamaya karşı cevap verme gereksinimi bile duymamıştır. İstiklal Harbindeki vaziyet ise tamamen garip tarzda, yanlış bir şekilde aktarılmıştır.⁵⁶⁷

12 Temmuz günü ise yargılanan kişiler, ikişer kişilik gruplarla mahkemeye çağırılmışlardır. Savcı Bey'in iddiasına karşı sözü olan var mı diye sorulmuş, Kâzım Karabekir Paşa cevap vermemiştir. Ertesi gün beraat kararı verildikten sonra Kâzım Karabekir Paşa serbest bırakılmıştır. Halk inanılmaz bir sevgi gösterisi ve alkışlarla karşılamıştır. Kâzım Karabekir ve arkadaşları halkın yoğun ilgisinden arabalarına zor binmişlerdir.⁵⁶⁸

Haklarında idam kararı çıkanlar: Şükrü Bey (Kocaeli Vekili), Arif Bey (Eskişehir Vekili), Abidin Bey (Saruhan Vekili), Rüştü Paşa (Erzurum Vekili), Halis Turgut Paşa (Sivas Vekili), İsmail Canbolat (İstanbul Vekili), Ziya Hurşit, Sarı Efe Edip, Laz İsmail, Gürcü Yusuf, Çopur Hilmi, Hafız Mehmet, Baytar Rasim, Abdülkadir, Kara Kemal. Haklarında çıkan idam hükmü 13 Temmuz 1926 günü saat 13.00-14.00 arasında gerçekleşmiştir.⁵⁶⁹

Yargılanan; İhsan Ergani, Hilmi Ardahan, Salahattin Köseoğlu, Rahmi, Cavit, Rauf ve Adnan Beylerin davaları ise ayrılarak Ankara'da tekrardan görülmesine karar verilmiştir. Aynı zamanda Ankara'ya, Hüseyin Avni Ulaş, Mithat Şükrü, Kara Vasıf, Kör Ali İhsan, Küçük Talat, Ahmet Nesimi, Doktor Hüseyinzâde Ali, İzzet Bey, Azmi Beylerinde Ankara'ya götürülmesine karar verilmiştir.⁵⁷⁰

30 Temmuz 1926'da Kâzım Karabekir Paşa Aydın'a geldiğinde, vali ziyaretine gelerek İstiklâl Mahkemesi savcısından şu şifreyi getirmiştir:

“Aydın Vilayetine

Bundan takriben üç, üç buçuk sene evvel Ankara'da Erkân-ı Harbiye'yi Umumi' yenin sakin olduğu binada Ardahan mebusu Tahsin Bey vasıtasıyla vali sabık

⁵⁶⁷ Karabekir, s. 992.

⁵⁶⁸ Karabekir, İnsan ve Asker, s. 84.

⁵⁶⁹ Gülten Savaşal Savran, **1926 İzmir Suikastı ve İstiklâl Mahkemeleri**, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2006, ss. 41-50.

⁵⁷⁰ Savran, ss. 45-50.

Azmi Bey'e yazılmış bir mektubu mummaileyh Tahsin Bey'e tevdi buyurdukları. Bir tahkikat dolayısıyla, bu mazrufun ne olduğunun anlaşılmasına lüzum vardır. Mektup hakkında Kâzım Karabekir Paşa'dan münasip bir suretle resmen ve tahriren tahkikiyle mealinin şifre ile işarı."⁵⁷¹

Kâzım Karabekir Paşa'nın bu şifreye cevabı:

"Vali Beyefendi

Azmi Bey'e tarafımdan bir şey yazılmamıştır. Kendisiyle hususi muarefem yoktur. Başka biri tarafından vesâtetimle bir mazruf takdim edildiğini de hatırlamıyorum.

*Kâzım Karabekir"*⁵⁷²

9 Ağustos 1926'da, Kâzım Karabekir Paşa, tanıklık etmek üzere savcı tarafından Ankara'ya çağırılmıştır. 12 Ağustos'ta Ankara'ya vardığında, Meclis Kütüphanesinin önünde oturan İstiklâl Mahkemesi heyetiyle samimi bir görüşme neticesinde 14 Ağustos'ta İstiklâl Mahkemesine çağırılmıştır. Kâzım Karabekir Paşa, İstiklâl Mahkemesine gittiğinde hususi olarak görüşülmüş, Azmi Bey'e yazdığı mektubun suretini vererek Erkân-ı Harbiye-i Umumiye'ye verdiği malumatı da söylemiştir. Heyet, Kâzım Karabekir Paşa'ya, Mustafa Kemal Paşa ile samimi olduğunu ve Refet Paşa'nın telgrafına Mustafa Kemal Paşa'nın cevap verdiğini söylemişlerdir. Bunun üzerine Kâzım Karabekir Paşa, İzmir'de savcının Erzurum ve Sivas kongreleri hakkındaki beyanatının yanlış olduğunu ifade etmiştir. Mustafa Kemal Paşa'dan izlenim alındığının şüphesiz olduğunu, böyle bir durumda geçmişin olumlu samimiyeti inkâr edilmese gelecek için emniyetin nasıl olacağını sormuştur. Kâzım Karabekir Paşa, mektup meselesinde Tahsin Bey'in mesuliyeti olduğunu, korktuğu için durumu çevirmeye çalıştığını ifade etmesi üzerine yüz yüze bakmışlardır.⁵⁷³

İzmir Suikastı sonucunda toplam 130 suçlu hakkında sorgulama yapılmış, daha hazırlık aşamasında 34 kişi sorgulamaya gerek kalmadan bırakılmıştır. Neticede 40 sanık İzmir'de, 57'si Ankara'da yargılanmıştır. İzmir'de 15, Ankara'da 4 olmak üzere

⁵⁷¹ Karabekir, Günlükler, Cilt II, s. 993-994.

⁵⁷² Karabekir, s. 994.

⁵⁷³ Ergün Aybars, **İstiklal Mahkemeleri**, İleri Kitabevi, İzmir 1995, ss. 455-470.

toplam 19 kişi idam ile yargılanmış, 9 kişi ise sürgün cezası almıştır. Bu aşamada paşaların sorgulanması daha sonrasında beraat etmiş olmalarına rağmen ciddi anlamda günümüze kadar tartışma konusu olmuştur.⁵⁷⁴

2.8. 1927 YILI OLAYLARI

Kâzım Karabekir Paşa bu yıllardaki yaşadığı olayları şu cümleleri ile özetlemiştir: *“Temel gömülüdür. Bir binanın metanet ve ömrünü ancak mütehassıslar bilir. Çünkü temeline bakarlar. Halk görünen kısmının cilasıyla yani zahire göre hüküm verirler. Ne kadar zamanda nelerin döküleceğini göremezler.”*

2.8.1. Kâzım Karabekir Paşa’nın Meclis’ten Ayrılışı

Kâzım Karabekir Paşa’nın iki aylık izin almak için Meclis başkanlığına 29 Kasım 1926’da vermiş olduğu dilekçe, 10 Ocak 1927’de Meclis başkanlığı tarafından reddedilmiştir:

“İzin talebinizle ilgili telgrafınız divan-ı riyasetin dördüncü içtimasında müzakere edilerek kabulüne açıklık edecek sebebin yokluğundan dolayı heyet-i umumiye’ye arz-ı uygun görülmemiştir. Bundan dolayı bugüne değin geçen müddetin kâfi addedilerek meclis-i âliye iştirak buyurulmasını rica ederim.

*Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Kâzım.”*⁵⁷⁵

7 Şubat 1926’da Meclis Başkanından gelen bir telgraf neticesinde ise, Kâzım Karabekir Paşa’nın iki aylık izin isteği bir aya düşürülerek onaylanmıştır.

2 Haziran 1927’de Milliyet gazetesinde, Halide Edip Hanım’ın, Avrupa namındaki bir yıllığa mühim şeyler yazdığı haberi vardır: *“Gazi Paşa Şarki Anadolu’da Vahdeddin hükümeti aleyhinde olarak Kâzım Karabekir Paşa tarafından vaki olan hareket-i kıyamîyeye iştirak etmiştir. Ankara’nın bugünkü hükümeti İstiklâl Mahkemeleriyle mevkiine geçmiş. İstiklâl Mahkemeleri Çekalar⁵⁷⁶ gibi hareket etmiş,*

⁵⁷⁴ Savran, ss. 88-89.

⁵⁷⁵ Karabekir, ss. 984-1003.

⁵⁷⁶ Çeka: Sovyet devletinin ilk güvenlik kurumu olan teşkilattır.

adalet felce uğramış, Cumhuriyet Halk Fırkası önce İttihat ve Terakki Kulübü azası imiş.” Milliyet gazetesi bunun için ihanet-i vataniye demiştir.⁵⁷⁷

15 Temmuz 1927’de İçişleri Bakanı, Kâzım Karabekir Paşa’nın kayınpederi Cemal, posta telgraf müfettişlerinden Abdurrahman Kadri ve muhalif taraftan birkaç ismin daha seçim esnasında Kâzım Karabekir Paşa’yı destekleyeceklerini ifade etmişlerdir.⁵⁷⁸

18 Şubat’ta Vakit gazetesinde çıkan habere göre, Takrir-i Sükûn Kanunu ile altı aylık bir dönem için İstiklâl Mahkemeleri uzatılacaktır. Reisicumhur Mustafa Kemal’in, Meclis’in açılış günü söylediği nutukta da bu hususa dikkat çekilmiştir. Takrir-i Sükûn Kanunu 4 Mart 1925’de iki sene geçerli olmak üzere yayımlanmıştır.⁵⁷⁹

30 Ağustos 1927’de Mustafa Kemal Paşa’nın seçimler hakkındaki beyannamesinde, muhalifler için ifade ettiği cümleleri: “*Fırkamızla muhalifler arasındaki başlıca zihniyet farkı, bizim büyük Türk milletinin sevgi, muhabbet ve ihtiyaçlarını hakkıyla bulmakta isabet ettiğimiz kadar, Türk milletinin yaşama gücü ve kudretindeki hazineyi de lâıyıkıyla takdir edebilmekteki kifayetimizdir.*”⁵⁸⁰

2 Eylül 1927’de, yeni vekiller için yapılacak seçim için Milliyet gazetesi daha seçim olmadan adayları yeni vekiller olarak ilan etmiştir.⁵⁸¹

1 Kasım 1927’de Üçüncü Büyük Millet Meclisi açılmıştır. Seçime 288 kişi katılmış, Gazi Mustafa Kemal Paşa 288 oy alarak tekrardan Reisicumhur seçilmiştir. Her tarafta toplar atılarak ilan edilmiş ve kutlanmıştır. Millet Meclisi başkanlığına 264 oy ile Kâzım Paşa, başkan vekilleri 277 oy, idare amirleri 280 oy, riyaset kâtipleri 273 oy ile seçilmişlerdir. Kâzım Karabekir Paşa’nın vekilliği son bulmuştur.⁵⁸²

5 Aralık 1927’de Kâzım Karabekir Paşa’nın emekliliği onaylanmıştır.⁵⁸³ Kendisi bu duruma: “*Hamdolsun ve hayır olsun!*” demiştir.⁵⁸⁴

⁵⁷⁷ **Milliyet**, 2 Haziran 1927.

⁵⁷⁸ **ATASE**, 1927: 301000, Kutu:74, Dosya:485, Sıra No:6, Dosya No:78.

⁵⁷⁹ **Vakit**, 18 Şubat 1927.

⁵⁸⁰ Karabekir, s. 1025.

⁵⁸¹ **Milliyet**, 2 Eylül 1927.

⁵⁸² **ATASE**, 1927: 301000, Kutu:74, Dosya:483, Sıra No:18, Dosya No:78.

⁵⁸³ **ATASE**, 1927: 301110, Kutu:36, Dosya:33, Sıra No:7.

⁵⁸⁴ Karabekir, s. 1009-1032.

1927 senesine ithaf olarak Kâzım Karabekir Paşa'nın serzenişi:

“Hak ve kuvvet diye iki varlık vardır;

Kuvvet hâkim, fakat hak hududu dardır.

Her şey, kuvvete münkad

Budur kanun-ı hilkat

Hakka hürmet eden yalnız vicdandır

Yazık! Vicdansız da fakat insandır.

Hakka hürmet insanlara mahsustur. Hayvanlar Hakkı bilemez ki hürmet etsin. Temel gömülüdür, üzerinde taşıdığı muazzam bir binaya hayretle bakanların ancak mütehassıslarıdır ki temeline de takdir yağdırırlar, halkın hayreti ancak görünen kısmınadır.

Düsturum evvela telkin ve ikna, sonra lâzımsa şiddet. Hâlbuki telkin ve iknaa lüzum yoktur, baskı ve şiddet! Fikri ne yanlış.”⁵⁸⁵

Kâzım Karabekir Paşa'nın yaşamış olduğu sıkıntılı süreci en iyi kendi kaleme aldığı İki Damla Göz Yaşı şiiri anlatmaktadır.⁵⁸⁶

İKİ DAMLA GÖZ YAŞI

Yetmiş lira ile mütekait bir adam iken,

İkiz kızım da doğdu olduk tamam.

Evet tamam! Çünkü herkes kaçıyor benden

Ve ben de sabahları erken

Yavruların hazırlıyorum sütlerini

Kaçıp gitti evdekiler

Parasız kim kimi bekler?

⁵⁸⁵ Karabekir, s. 1009.

⁵⁸⁶ Timsal Karabekir Yıldırım, Doğum Tarihi: 26.01.1941, Kâzım Karabekir Vakfı'nda 02.05.2017 tarihinde yapılan görüşme; BKZ: EK 25, s.194-196.

Tam bu sırada hastalık saldırdı bize
İki yavrumla anneleri diz dize
Sancılar içinde kıvranıyorlardı
Hayatın kalmamıştı artık tadı.
Kalmamıştı elimde hiç satacak
Peki! Ya bu hastalara kim bakacak?
Vejetalin eritmek için sarılmışım kepçeye
Fakat doktor parası sığmıyor hiç bütçeye.

Satmışım elimde olanı
Yemiştik mazide kalanı.
Düşünüyordum, iki elimde başım,
Dalmışım, bunalmışım.

Seslendi refikam:
Paşam! Paşam!
Nedir bu ye'sin? Nerde her günkü neş'en?
Hastalığım artar seni böyle görürsem.
Bu günler de geçer, üzülme sakın?
Nerdeyse gelir doktorlar vakit yakın.

Doktorlar mı gelecek dedin?
Acı, pek acı bir şeyler söyledin!
Söylemeye bulamıyorum mecal
verecek vizita param yok İclal!

Borç felakettir şuna buna
Girmem bu tehlikeli oyuna.
Yanıyordu ellerimde başım
Cevap verdi yüksek ruhlu arkadaşım:

Dedelerimden kalma yadigâr
Bir pırlanta ile bir saatim var.
Gönderin bedestene sattırın
Bu ağır yükü benden attırın.

Bu, yüksek ruhlu bir Türk kızıydı
Türk varlığının bir yıldızıydı.

Taşı, saati uzattı bana
ben de gönderdim “sat” salonuna.
Birkaç yüz lira geldi geriye
Sıkıntıyı attık biz ileriye.

Fakat refikam:
Döndürürken duvara başını
Gördüm iki damla göz yaşını.
Dedim: lanet olsun böyle geçime!
Artık düşdüm ben de kendi içime:
Kulaklarım içimi dinliyor,
Her yerim inliyor.
Gözlerim içime bakıyor
Ve gördüğü yeri yakıyor.

Kalbimi deldi o iki damla yaş
Haksız yereydi bu çetin savaş.

Bu düşüncelerim pek kısa sürdü
Çünkü vicdanım tamamen hürdü!

Arkadaşımla bakıştık
Ve gülüştük

Hemen topladık kendimizi
Ve düşündük köylü efendimizi:
Neler çekiyor asıl olan onlar
Yaşamıyor mu şerefiyle milyonlar...
Dedik ve karımla el ele verdik
Ve bu acı günleri pek ala yendik.⁵⁸⁷

⁵⁸⁷ Karabekir, **İnsan ve Asker**, s.103-105.

SONUÇ

Kâzım Karabekir'in asker kökenli bir siyasetçi olması hem siyasette hem de dönem içinde gerçekleşen büyük savaşlarda bulunmasını ve görev almasını sağlamıştır. Milli Mücadele ve Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında Türk siyasal yaşamın içerisinde aktif olarak rol almıştır. 1906 senesinde İttihat ve Terakki Fırkası'na katılmasıyla başlayan siyaset yaşamı Milli Mücadele dönemi ile devam etmiş, savaş yıllarında aktif olarak cephede mücadele vermiş olsa da Meclis'in açılmasında ve faaliyet göstermesinde ciddi katkıları olmuş, zaferden sonra ise daha aktif bir biçimde siyaset sahnesine atılmıştır. Birinci olağanüstü Meclis'te Edirne milletvekili, İkinci Mecliste ise İstanbul milletvekili olarak seçilmiş ve faaliyetlerini sürdürmüştür. TBMM'nin ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın liderliğini yapmış fakat parti kısa sürede kapatılmıştır. Bu süreç zarfında Kâzım Karabekir'in siyaset yaşamı kısa bir süre daha devam etmiş, İzmir suikastı gerekçesiyle İstiklâl Mahkemelerinde yargılandıktan sonra siyaset sahnesinden Atatürk'ün ölümüne kadar uzaklaşmıştır. Bu süreçlerde ev hapsinde tutulup sancılı süreçler geçirmiş olsa da vatan sevgisinden vazgeçmemiş ve yazdığı eserler ve gazetelere gönderdiği yazılar ile düşüncelerini savunmaya devam etmiştir.

Kâzım Karabekir, manda ve himaye fikirlerinin gündemde olduğu ve birçok insan tarafından kurtuluş çaresi olarak görüldüğü zamanda *“Ya İstiklâl Ya Ölüm”* diyerek milli istiklâlin sadece milli kuvvetlerle sağlanabileceğini dile getirerek savunmuştur. Batı Cephesi'nde birçok komutan varken Doğu Cephesi'nde belli başlı tek komutan olan Kâzım Karabekir, kurtuluş anahtarının Doğuda olduğuna inanarak mücadele vermiş ve tarih onu mücadelesinde haklı çıkarmıştır. Bu süreçte Birinci Meclis'in açılmasıyla birlikte asker milletvekilleri Mecliste bilfiil bulunamamaları da Kâzım Karabekir özellikle Doğudan sürekli yazışmalar yaparak yönlendirmelerde bulunmuştur. Kâzım Karabekir, göstermiş olduğu karar ve azimle Doğu Anadolu'nun Ermeni işgalinden ve tehdidinden kurtulmasında çok önemli bir rol oynamıştır. TBMM'ye ilk zaferleri kazandırarak, Gümrü, Moskova ve Kars antlaşmalarını sağlamıştır. Böylelikle TBMM'ye büyük katkı, büyük moral kazandırmıştır. Rus ve Azerbaycan hükümetlerinin Milli Mücadele'yi desteklemeleri konusunda da büyük gayretleri olmuştur.

Kâzım Karabekir, sosyal ilerlemenin temelini eğitim olduğu fikri ile milli mücadeledeki askeri faaliyetlerini, bir taraftan çocuklar için açtığı okullar bir taraftan da halkın eğitimi yolunda sarf ettiği çabalarla desteklemiştir. Yetimlerin babası olmuş, her birinin kalbinde unutulmaz bir yere sahip olmuştur. Kâzım Karabekir'in yaptığı bu faaliyetlerle, yüksek ahlaklı, şefkatli, faziletli, başarılı ve daha da önemlisi vatan ve millet sevgisini her şeyin üstünde tutan bir Türk gençliği yetiştirmek istediği apaçık görülmektedir.

Kâzım Karabekir savaşın bitmesiyle birlikte Batı cephesine geçerek artık faaliyetlerini Meclis'in içinden sürdürmeye başlamıştır. 11 Ağustos 1923 yılında II. TBMM'nin açılmasıyla birlikte Kâzım Karabekir İstanbul milletvekili olarak seçilmiş ve siyasi, ekonomi, sosyal alanlarda ciddi katkılar sağlamıştır. Sürekli Ankara'da durmayarak Türkiye'nin çeşitli vilayetlerini ziyaret etmiş, bizzat sahada vaziyeti görerek çalışmalarını sürdürmüş, halkın sıkıntılarını dinlemiş, özellikle çocukların eğitimleri konusunda hassas davranmıştır. Mecliste çok fazla söz alarak yeni yasaların çıkmasına önayak olmuştur. Savaştan çıkmış, yeni kurulmuş bir devletin en büyük sıkıntılarının biri olan ekonomi alanında ciddi çalışmalar vermiş, bunun en önemlisi ve tarihi olan İzmir İktisat Kongresi Başkanlığını yürütmüştür. Paşaların artık ya siyasette ya da orduda olması gerekliliği ile ilgili yasanın çıkmasıyla birlikte Kâzım Karabekir siyaseti tercih etmiş ve ordudan istifa etmiştir. Cumhuriyet tarihinin ilk muhalefet partisi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın liderliğini yapmıştır. Muhalefet saflarına geçmesinde ideolojik ve kişisel birçok etken bulunmaktadır. Sivas Kongresi ile başlayan görüş farklılıkları, yapılan inkılâplarla görüş ayrılıklarına dönüşmüş ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması ile beraber Mustafa Kemal Paşa ile olan yol arkadaşlığı yol ayrımına dönüşmüştür. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Halk Fırkasına göre daha liberal ve hürriyetçi olmuş, fakat zaferden sonra hızla girilen inkılâp hareketlerinin bir kısmına muhalif olunması sebebiyle partinin ömrü kısa sürmüş ve bir yıl dolmadan teşkilatlanması bile tamamlanmadan kapatılmıştır. Kâzım Karabekir'in İzmir Suikastında ismi geçtiği için siyasetten uzaklaşarak, göz hapsine alınmıştır.

Kâzım Karabekir, Doğu Cephesi'ndeki başarıları, Türk dünyasına yaptığı katkılar ve Doğu Anadolu'daki yetim çocuklara sahip çıkması neticesinde Şark Fatih

olarak anılmaktadır. Ayrıca, vatan aşkıyla birlikte bu yolda vermiş olduğu eşsiz mücadeleler sayesinde gönülleri fethetmiş ve Türk tarihine adını yazdırmıştır.

KAYNAKÇA

A. ARŞİV BELGELERİ

1. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BCA, 1923: 301000, Kutu No:125, Dosya No:1, Sıra No:2.
BCA, 1920: Kutu No:125, Dosya No:1, Sıra No:3.
BCA, 1920: 301000, Kutu No:106, Dosya No:694, Sıra No:2-1.
BCA, 1920: 301000, Kutu No:106, Dosya No:694, Sıra No:2-2.
BCA, 1922: 301000, Kutu No:46, Dosya No:298, Sıra No:27-2.
BCA, 1923: 301000, Kutu No:46, Dosya No:298, Sıra No:27-1.
BCA, 1923: 301000, Kutu No:64, Dosya No:431, Sıra No:8-1.
BCA, 1923: 301000, Kutu No:64, Dosya No:431, Sıra No:8-3.
BCA, 1923: Kutu No:125, Dosya No:1, Sıra No:2.
BCA, 1924: 301000, Kutu No:46, Dosya No:299, Sıra No:12-1.
BCA, 1924: 301000, Kutu No:46, Dosya No:299, Sıra No:12-2.
BCA, 1924: 301000, Kutu No:46, Dosya No:299, Sıra No:16-1.
BCA, 1924: 301000, Kutu No:46, Dosya No:299, Sıra No:16-2.
BCA, 1924: 301000, Kutu No:46, Dosya No:299, Sıra No:12-3.
BCA, 03. 18. 01. 01. Kutu No: 014, Dosya No:32, Sıra No:19-001.

2. Emekli Sandığı Genel Müdürlüğü Arşivi

Emekli Sandığı Arşivi, Kâzım Karabekir'in Şahsi Dosyası.

3. Genel Kurmay ATASE Başkanlığı Arşivi

ATASE, 1921: 301000, Kutu:45, Dosya:6, Sıra No:5, Dosya No:38.
ATASE, 1923: 301000, Kutu:46, Dosya:298, Sıra No:27, Dosya No:39.
ATASE, 1923: 301811, Kutu:7, Dosya:17, Sıra No:6.
ATASE, 1923: 301811, Kutu:7, Dosya:23, Sıra No:8.
ATASE, 1924: 301000, Kutu:46, Dosya:299, Sıra No:12, Dosya No:39.
ATASE, 1927: 301000, Kutu:74, Dosya:483, Sıra No:18, Dosya No:78.
ATASE, 1927: 301000, Kutu:74, Dosya:485, Sıra No:6, Dosya No:78.
ATASE, 1927: 301110, Kutu:36, Dosya:33, Sıra No:7.

4. Kâzım Karabekir Müzesi Arşivi

Kâzım Karabekir Müzesi, Fotoğraf Arşivi.

B. RESMÎ YAYINLAR

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt 24, İçtima Senesi 9, 129. İçtima, TBMM Basımevi, Ankara 1922.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt 25, İçtima Senesi 3, 154. İçtima, TBMM Basımevi, Ankara 1922.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt 28, İçtima Senesi 4, 19. İçtima, TBMM Basımevi, Ankara 1923.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt 29, İçtima Senesi 4, 22. İçtima, TBMM Basımevi, Ankara 1923.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt 29, İçtima Senesi 4, 23. İçtima, TBMM Basımevi, Ankara 1923.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt 10, İçtima Senesi 2, 2. İçtima, TBMM Basımevi, Ankara 1924.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt 12, İçtima Senesi 2, 41. İçtima, TBMM Basımevi, Ankara 1925.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt 12, İçtima Senesi 2, 42. İçtima, TBMM Basımevi, Ankara 1925.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt 13/1, İçtima Senesi 2, 46. İçtima, TBMM Basımevi, Ankara 1925.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt 13/1, İçtima Senesi 2, 50. İçtima, TBMM Basımevi, Ankara 1925.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt 13/1, İçtima Senesi 2, 52. İçtima, TBMM Basımevi, Ankara 1925.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt 14, İçtima Senesi 2, 64. İçtima, TBMM Basımevi, Ankara 1925.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt 14, İçtima Senesi 2, 65. İçtima, TBMM Basımevi, Ankara 1925.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt 15, İçtima Senesi 2, 69. İçtima, TBMM Basımevi, Ankara 1925.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt 15, İçtima Senesi 2, 72. İçtima, TBMM Basımevi, Ankara 1925.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt 16, İçtima Senesi 2, 82. İçtima, TBMM Basımevi, Ankara 1925.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt 16, İçtima Senesi 2, 90. İçtima, TBMM Basımevi, Ankara 1925.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt 18, İçtima Senesi 2, 107. İçtima, TBMM Basımevi, Ankara 1925.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt 26, İçtima Senesi 3, 115. İçtima, TBMM Basımevi, Ankara 1926.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt 28, TBMM Basımevi, Ankara 1961.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt 2, İçtima Senesi 41, TBMM Basımevi, Ankara 1923.

T.B.M.M. Kavanin Mecmuası, Devre I, C.I, 3. Basım, Türkiye Büyük Millet Meclisi Matbaası, Ankara 1943.

T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Devre:1, C.I, İçtima Senesi 1, TBMM Basımevi, Ankara 1920.

TÜİK, İstatistik Göstergeler, 1923-2011.

C. GAZETELER

Akşam, 28 Ekim 1923.

Albayrak, 7 Haziran 1920.

Cumhuriyet, 4 Haziran 1925.

Hâkimiyet-i Milliye, 1 Mart 1921.

Hâkimiyet-i Milliye, 27 Şubat 1921.

Hâkimiyet-i Milliye, 28 Ekim 1924.

Hâkimiyet-i Milliye, 18 Mart 1925.

Hâkimiyet-i Milliye, 4 Haziran 1925.

Hâkimiyet-i Milliye, 5 Haziran 1925.

Hâkimiyet-i Milliye, 18 Haziran 1926.

Hâkimiyet-i Milliye, 19 Haziran 1926.

Hâkimiyet-i Milliye, 20 Haziran 1926.

Milliyet, 2 Haziran 1927.

Milliyet, 2 Eylül 1927.

Tan, 3 Nisan 1923.

Tan, 5 Nisan 1923.

Tanin, 25 Eylül 1924.

Tanin, 15 Kasım 1924.

Vakit, 25 Şubat 1921.

Vakit, 11 Nisan 1923.

Vakit, 26 Kasım 1924.

Vakit, 18 Şubat 1927.

Vatan, 23 Ekim 1923.

Vatan, 26 Kasım 1924.

D. KİTAPLAR

AĞAOĞLU, Samet, **Kuva-yı Milliye Ruhu, Birinci Büyük Millet Meclisi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981.

AKGÜN, Seçil, **Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik**, Turhan Yayınları, Ankara 1987.

AKIN, Rıdvan, **TBMM Devleti (1920-1923)**, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.

AKŞİN, Sina, **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi 1789-1980**, C.I, İmaj Yayıncılık, İstanbul 1997.

ALBAYRAK, Mustafa, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Tarihsel Gelişimi**, Atatürk Araştırmaları Merkezi Yayınları, Ankara 1999.

ALPARGU, Mehmet- ÖZÇELİK, İsmail - YAVUZ, Nuri, **Atatürk İlkeleri ve Türk İnkılâp Tarihi**, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara 2009.

ALPKAYA, Faruk, **Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu (1923-1924)**, İletişim Yayınları, İstanbul 1988.

ARSAN, Nimet (Derleyen), **Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri**, C. IV, TTK, Ankara 1991.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, **Nutuk**, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2001.

ATAY, Falih Rıfkı, **Çankaya**, Pozitif Yayınları, İstanbul 1968.

ATEŞ, Nevin Yurdsever, **Türkiye Cumhuriyetinin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1994.

AYBARS, Ergün, **İstiklal Mahkemeleri**, İleri Kitabevi, İzmir 1995.

AYBARS, Ergün, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-1**, Zeus Kitabevi, İzmir 2008.

AYDIN, Nurullah, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk Diyor ki**, Kumsaati Yayınları, İstanbul 2008.

BİLSEL, M. Cemil, **Lozan**, Cilt 1, Sosyal Yayınları, İstanbul 1995.

CEBESÖY, Ali Fuat, **Milli Mücadele Hatıraları**, Temel Yayınları, İstanbul 2000.

CEBESÖY, Ali Fuat, **Siyasi Hatıralar Büyük Zaferden Lozan'a Lozan'dan Cumhuriyete**, Cilt I, II Temel Yayınları, İstanbul 2011.

DEMİRAL, Cafer, **Türkiye'nin 42 Hükümeti**, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1973.

CÜNDİOĞLU, Dücan, **Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Din ve Siyaset**, Kapı Yayınları, 2.Baskı, İstanbul 2012.

ÇAKAN, Işıl, **Türk Parlamento Tarihinde II. Meclis**, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1999.

ÇAVDAR, Tefik, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)**, İmge Kitabevi, Ankara 1999.

ÇOKER, Fahri, **Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem (1919-1923), I. Dönem Milletvekillerinin Özgeçmişleri**, III. Cilt, T.B.M.M. Vakfı Yayınları, Ankara 1995.

DEMİREL, Ahmet, **Birinci Mecliste Muhalefet: İkinci Grup**, İletişim Yayınları, İstanbul 1994.

ERGİL, Doğu, **Milli Mücadele'nin Sosyal Tarihi**, Turhan Kitabevi, Ankara 1981.

ERGİN, Osman, **Türkiye Maarif Tarihi**, Eser Kültür Yayınları, C.5, İstanbul 1977.

EROĞLU, Hamza, **Atatürk ve Cumhuriyet**, Atatürk ve Araştırma Merkezi, Ankara 1989.

EROĞLU, Hamza, **Türk Devrim Tarihi**, Sanem Matbaası, Ankara 1981.

EROĞLU, Hamza, **Türk İnkılâp Tarihi**, Savaş Yayınları, İstanbul 1982.

ERHAN, Çağrı, **Lozan'ın Genel Çerçevesi**, 80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyumu Bildirileri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005.

EZHERLİ, İhsan, **Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1992) ve Osmanlı Meclis-i Mebusanı (1877-1920)**, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları: 54, Ankara 1992.

GENÇOSMAN, Kemal Zeki, **Devleti Kuran Meclis**, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1981.

- GOLOĞLU, Mahmut, **Devrimler ve Tepkiler (1924-1930)**, Başnur Matbaası, Ankara 1872.
- GOLOĞLU, Mahmut, **Türkiye Cumhuriyeti (1923)**, Başnur Matbaası, Ankara 1971.
- GÖK, Dursun, **İkinci Türkiye Büyük Millet Meclisi Dönemi (1923-1927)**, Konya 1995.
- GÖLDAŞ, İsmail, **Takrir-i Sükûn Görüşmeleri**, Belge Yayınları, İstanbul 1997.
- GÖNLÜBOL, Mehmet, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, Siyasal Kitabevi, 9. Baskı, Ankara 1996.
- GÜNEŞ, İhsan, **Birinci TBMM'nin Düşünsel Yapısı (1920-1923)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1997.
- HALİL, Neşet, **Büyük Meclis ve İnkılâp**, TBMM Matbaası, Ankara 1943.
- İNAN, Afet, **İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat – 4 Mart 1923**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.
- İNÖNÜ, İsmet, **Hatıralar**, Yayına Hazırlayan: Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, Ankara 2014.
- İZ, Mahir, **Yılların İzi**, Kitabevi, İstanbul 2003.
- JAESCHKE, Gotthard, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)**, Cilt I, TTK, Ankara 1989.
- KABAKLI, Ahmet, **Temellerin Duruşması**, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul 1991.
- KANDEMİR, Feridun, **Hatıraları ve Söyledikleriyle Rauf Orbay**, Sinan Matbaası, İstanbul 1965.
- KANDEMİR, Feridun, **Siyasi Dargınlıklar**, C.3, Ekicigil Yayınları, İstanbul 1955.
- KAPLAN, Mehmet, **Devrin Yazarları Kalemile Milli Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal**, Cilt 2, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1981.
- KARABEKİR, Kazım, **1917-1920 Arasında Erzincan'dan Erivan'a Ermeni Mezâlimi**, Yay. Haz. Ömer Hakan Özalp, Emre Yayınları, İstanbul 2000.
- KARABEKİR, Kâzım, **Çocuk Davamız**, Cilt I, Emre Yayınları, İstanbul 1995.
- KARABEKİR, Kâzım, **Çocuk Davamız**, Cilt II, Emre Yayınları, İstanbul 1995.
- KARABEKİR, Kâzım, **Çocuklara Öğütlerim**, Emre Yayınları, İstanbul 1995.
- KARABEKİR, Kâzım, **Gizli Harp, İstihbarat**, Kamer Yayınları, İstanbul 1998.
- KARABEKİR, Kâzım, **Günlükler (1906-1948)**, Cilt I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009.

KARABEKİR, Kâzım, **Günlükler (1906-1948)**, Cilt II, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009.

KARABEKİR, Kâzım, **Hayatım**, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2009.

KARABEKİR, Kâzım, **İnsan ve Asker**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008.

KARABEKİR, Kâzım, **İstiklal Harbimiz**, Cilt I, Yapı Kredi Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 2016.

KARABEKİR, Kâzım, **İstiklâl Harbimizin Esasları**, Emre Yayınları, İstanbul 1995.

KARABEKİR, Kâzım, Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, Cilt II, Yapı Kredi Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 2016.

KARABEKİR, Kâzım, **Paşaların Hesaplaşması: İstiklal harbine neden girdik, nasıl girdik, nasıl idare ettik**, Emre Yayınları, İstanbul 1995.

KARABEKİR, Kâzım, **Paşaların Kavgası Atatürk-Karabekir**, Emre Yayınları, İstanbul 1992.

KARABEKİR, Kâzım, **Paşaların Kavgası**, Yay. Haz. İsmet Bozdağ, 2. Baskı, İstanbul 1992.

KARAÇAM ŞENGİL, Mizyal, **Birinci Dönem TBMM’de Düşünce Akımları (1920)**, Cem Yayınları, İstanbul 1996.

Kâzım Karabekir Paşa Askeri Hayatı ve Komutanlığı, Genel Kurmay Basımevi, Ankara 1993.

Kâzım Karabekir Sempozyumu-I, Yay. Haz. Pınar Feyzioğlu Akkoyunlu, Kâzım Karabekir Vakfı, İstanbul 2010.

Kâzım Karabekir Sempozyumu-II, Yay. Haz. Pınar Feyzioğlu Akkoyunlu, Kâzım Karabekir Vakfı, İstanbul 2012.

Kâzım Karabekir Sempozyumu-III, Yay. Haz. Pınar Feyzioğlu Akkoyunlu, Kâzım Karabekir Vakfı, İstanbul 2013.

KINROSS, Lord, **Atatürk**, Altın Kitaplar Yayınevi, 12. Basım, İstanbul 1994.

KIRZIOĞLU, M. Fahreddin, **Kâzım Karabekir**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991.

KİLİ, Suna, **Türk Devrim Tarihi**, İş Bankası Kültür Yayınlar, İstanbul 2001.

KOCA, Hüseyin, **Yakın Tarihten Günümüze Hükümetlerin Doğu-Güneydoğu Politikaları**, Mikro Basım Yayın, Konya 1998.

KOCAHANOĞLU, Osman Selim, **Atatürk- Rauf Orbay Kavgası Milli Mücadele ve Sonrası**, Temel Yayınları, İstanbul 2012.

KOCATÜRK, Utkan, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988.

KOÇAK, Cemil Koçak, **Umumi Müfettişlikler**, İletişim Yayınları, II. Baskı, İstanbul 2010.

KOÇAK, Sina Akşin, ÖZDEMİR, C., BORATAV, H., ve diğerleri, **Yakınçağ Türkiye Tarihi 1908-1980**, Milliyet Kitaplığı, İstanbul.

KOÇER, Hasan Ali, **Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1991.

KÖSTÜKLÜ, Nuri, **Kâzım Karabekir ve Eğitim**, Çizgi Kitabevi, Konya 2009.

KÜLTÜR BAKANLIĞI, **Atatürk’ün Milli Dış Politikası**, C.II, Ankara 1994.

MERAY, Seha L., OLCAY, Osman, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Çöküş Belgeleri**, Ankara Üniversitesi Yayınevi, Ankara 1977.

OKYAR, Fethi, **Üç Devirde Bir Adam**, Tercüman Yayınları, İstanbul 1988.

OMURTAK, Salih-YÜCEL, **Hasan Ali**, Atatürk, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi, İstanbul 1970.

ORBAY, Rauf, **Siyasi Hatıralar**, Örgün Yayınevi, 2.Baskı, İstanbul 2003.

ÖZ, Esat, **Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım**, Gündoğan Yayınları, Ankara 1992.

ÖZÇELİK, Ayfer, **Ali Fuat Cebesoy**, Akçağ Yayınları Ankara 1993.

ÖZTÜRK, Kazım, **Türk Parlamento Tarihi, TBMM II. Dönem, 1923-1927**, C.I, Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayını, Ankara 1993.

PARLA, Taha, **Türkiye’de Anayasalar-Tarih, İdeoloji, Rejim 1921-2016**, Metis Yayınları, 6. Basım, İstanbul 2016.

R. SONYEL, Salahi, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, TTK Yayınları, Cilt 1, Ankara 1987.

SOYSAL, İsmail, **Türkiye’nin Siyasal Antlaşması (1920-1945)**, Cilt 1, TTK Yayınları, Ankara 1983.

ŞİMŞİR, Bilâl N., **Lozan Telgrafları (Şubat-Ağustos 1923)**, C.II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994.

ŞİMŞİR, Bilâl, **Ankara... Ankara Bir Başkentin Doğuşu**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1988.

TANSEL, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C.3, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1991.

TANSEL, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Cilt 4, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1991.

TENGİRŞENK, Yusuf Kemal, **Vatan Hizmetinde**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981.

TOKER, Hülya, Nurcan Aslan, **Birinci Dünya Savaşına Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri**, Cilt III, Ankara Genel Kurmay Basımevi, Ankara 2009.

TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952**, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1952.

TUNÇAY, Mete, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, Tarih Vakfı Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 1999.

TUNÇAY, Mete, **Tek Parti Yönetimi (1923-1931)**, Yurt Yayınları, Ankara 1981.

TURHAN, Mehmet, **Siyasal Elitler**, Gündoğan Yayınlar, Ankara 1991.

YALÇIN, E. Semih, **Atatürk'ün Milli Dış Siyaseti**, Berikan Yayınevi, Ankara 2010.

YALMAN, Ahmed Emin, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1922-1971)**, C II, Yay. Haz. Erol Şadi Erdinç, Pera Turizm Yayınları, İstanbul 1970.

YALMAN, Ahmet Emin, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, Cilt III, Yenilik Basımevi, İstanbul 1970.

YEŞİL, Ahmet, **Türkiye Cumhuriyeti'nde İlk Teşkilatlı Muhalefet Hareketi: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Cedit Neşriyat, Ankara 2002.

YILMAZ, İskender, **Gümrü Antlaşması**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2001.

YURDSEVER ATEŞ, Nevin, **Türkiye Cumhuriyetinin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1994.

E. MAKALELER

AKDAĞ, Ömer, "Milli Mücadele Şahsiyetlerinden Yusuf Kemal Bey (Tengirşenk)" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S.40, Ankara 1998.

AKGÜL, Suat, "Paris Konferansı'ndan Sevr'e Türkiye'nin Paylaşılması Meselesi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S.23, C.VIII, Mart 1992.

BAŞA, Şafak, “90 Yıl Sonra Cumhuriyetin İlk Anayasasını Hatırlamak: 1924 Tarihli Teşkilatı Esasiye Kanunu”, **Denetim Dergisi**, S.125-126, Ankara 2014.

BULUT, Engin Çağdaş, “Devletin Taşradaki Eli: Umumi Müfettişlikler”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S.21, Ankara 2015.

ÇETİN, Nurten, “Londra Konferansı’nda Ahmet Tevfik Paşa”, **Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 2, S.4, Trakya, Temmuz 2012.

ÇOLAK, İhsan, “Moskova Anlaşmasına Giden Yol, Milli Mücadele Dönemi TBMM Bolşevik İlişkileri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S.49, Ankara 2001.

DAVİSON, Roderic, “Mondrostan Lozana Kadar Türk Siyaseti”, çev. Mine Erol, Ankara Üniversitesi, Dil Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.14, S.25, Ankara 1981.

EKİNCİKLİ, Mustafa, “Türk Demokrasi Kültürünün Gelişim Sürecinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın Kuruluşu”, **Akademik Bakış Dergisi**, S.11, VI, Ankara 2012.

ERCAN, Yavuz, “Kurtuluş Savaşı, Savaşta Atatürk, Savaşın Sonuçları” Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.14, S.25, Ankara 1981.

ERDEN, Ömer, “Ziya Gökalp’in 1924 Anayasası ile İlgili Çalışmaları”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Ankara, Mart 2013.

HAFIZOĞULLARI, Zeki, İzmir İktisat Kongresi Görüşler ve Değerlendirmeler, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Ankara 1999.

HALİL, Neşet, “Nüfus Artımı ve Tedbirler”, **Gülbüz Türk Çocuğu Dergisi**, C.VIII, Ankara 1935.

IRMAK, Sadi, “Atatürk ve Meclis”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt 3, Sayı 8, Ankara 1987.

KARA, Bülent, “Savaş Hazırlayan Barış Konferansı: Londra Konferansı”, **Gazi Akademik Bakış Dergisi**, Cilt 3, S.5, Ankara 2009.

KISIKLI, Emine, “Yeni Gelişmelerin Işığında Geçmişten Günümüze Musul Meselesi”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, **Atatürk Yolu Dergisi**, S.24, Kasım 1999-2003.

KOÇ, İ. Ceyhan, İzmir İktisat Kongresi’nin Türk Ekonomisinin Oluşumuna Etkileri, **Atatürk Dergisi**, Ankara 2010.

KÖSTÜKLÜ, Nuri, “Kâzım Karabekir Paşa’nın Açtığı Okullar I-II”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S.5, İstanbul 1985.

KÖSTÜKLÜ, Nuri, “Kâzım Karabekir Paşa’nın Doğu Anadolu’daki Eğitim, Kültür ve Teşkilatlanma Faaliyetleri”, **Askeri Tarih Bülteni**, S.35, Ankara 1993.

KÜRKÇÜOĞLU, Erol, “1923 Seçimler”, **Atatürk Üniversitesi Dergisi**, Erzurum 1989.

ÖZALPER, Mehmet, “Bir Muhalefet Partisinin İlgaı: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası”, **Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.2, S.1, Muş 2014.

ÖZBUDUN, Ergun, “Atatürk ve Laiklik”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Temmuz 1992, S.24.

ÖZKAYA, Yücel, “İzmir Suikastı”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S.22, Ankara 1991.

ÖZTOPRAK, İzzet, “II. İnönü Savaşı Sonrasında İç Siyasi Durum ve Ankara’da Hükümet Değişikliği”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt 14, S.42, Ankara 1998.

ÖZTOPRAK, İzzet, “Londra Konferansı ve Türkiye Meselesinin Cereyan-ı Müzakeratı”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt 11, S.33, Ankara, Kasım 1995.

SARIAY, Ercüment, “Tahrir-i Sükûn Kanununa Dair Bazı Düşünceler, Mütefekkir,” **Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi**, C.2, S.4, 2015.

SAYGI, Tarık, “Lozan Antlaşması’nda Musul Sorunu ve Hatay Meselesi”, **Yalova Sosyal Bilimler Dergisi**, S.10, Yalova 2015.

TAMER, Aytül, ÇAVLİN BOZBEYOĞLU, Alanur, “1927 Nüfus Sayımının Türkiye’de Ulus Devlet İnşasındaki Yeri: Basında Yansımalar”, **Nüfusbilim Dergisi**, S.26, Ankara 2004.

TANÖR, Bülent, “II. Meşrutiyetin Osmanlı-Türk Anayasalcılığına Katkıları”, **Mülkiyeler Birliği Dergisi**, C.23, S.218, Ankara 1999.

ULUDAĞ, Zekeriyya, “Kâzım Karabekir’in Eğitimle İlgili Düşüncelerinin Değerlendirilmesi”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Ankara 2013.

ULUSAN, Şayan, “Cumhuriyet Tarihinde Yaşayan Bir Örnek: Timsal Karabekir Yıldırım”, **CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 13, S.3, Manisa 2015.

ULUSAN, Şayan, “İzmir Basınına Göre Lozan Konferansında Musul Meselesi”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, S.100, Ankara 1996.

ULUSAN, Şayan, “Musul ve Hatay Meselelerinin Türk Dış Politikalarına Etkileri” **Tarih Yazıları**, İstanbul 2006.

ULUSAN, Şayan, “Şark Meselesi’nden Sevr’e Türkiye, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. VIII, S.18-19, İzmir 2010.

YAMAN, Ahmet Emin, “Başkumandanlık Kanunu”, **Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt 3, S.9, 1992.

YAMAN, Ahmet Emin, “Mudanya Bırakışması ve Yankılar”, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, **Atatürk Yolu Dergisi**, S.5, Ankara 2014.

YAZICI, Nevin, “1926-1956 Dönemi Türk Dış Politikasında Musul Sorunu”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S.14, Ankara 2011.

YÜKSEL, Sera Reyhani, Türk Medeni Kanunu Bakımından Kadın Erkek Eşitliği, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.18, S.2, Ankara 2014.

F. TEZLER

CENGİZ, Hayrullah, **II. Dönem TBMM Seçimleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1996.

EVCİN, Erol, **Kâzım Karabekir Paşa’nın Türk İstiklâl Savaşındaki Rolü**, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Master Tezi, Ankara 2004.

GÜRLEVİK, Selim, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2009.

KARNAP, Huriye, **I.ve II. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde Trabzon Milletvekilleri (Biyografi ve Faaliyetleri)**, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2004.

ORSAK, Selim, **Kâzım Karabekir’in Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasındaki Faaliyetleri**, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep 2016.

ÖZCAN, Mehmet Şah, **Lozan Konferansı’nın Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne Yansımaları**, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2011.

ÖZTÜRK, Enise Aslı, **Tunalı Hilmi Bey'in I. TBMM'deki Yasal Faaliyetleri**, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2006.

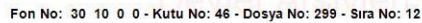
SAVAŞAL, Gülten, **1926 İzmir Suikastı ve İstiklâl Mahkemeleri**, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2006.

TAŞ, Mehmet, **Birinci TBMM Döneminde Lazistan Mebusları**, Erzincan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Erzincan 2013.

G. RÖPORTAJ

Timsal KARABEKİR YILDIRAN, Doğum Tarihi: 26.01.1941, Kâzım Karabekir Vakfı'nda 02.05.2017 tarihinde yapılan görüşme.

EKLER

EK 1: Kâzım Karabekir'in Birinci Ordu Müfettişliğinden İstifa Ettiğine Dair Belge.
(Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi)

[illegible][illegible]

خداوند

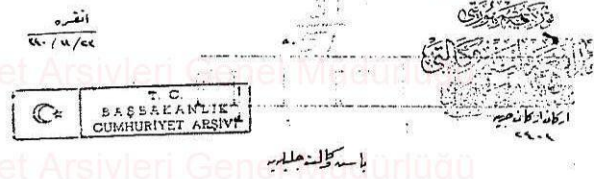
030	10			46	299	12
-----	----	--	--	----	-----	----

Fon No: 30 10 0 0 - Kutu No: 46 - Dosya No: 299 - Sıra No: 12

- Kutu No: 46 - Dosya No: 299 - Sıra No: 16

Fon No: 30 10 0 0 - Kutu No: 46 - Dosya No: 299 - Sıra No: 16

175

[illegible]

Devlet Kurumları Genel Müdürlüğü

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

030	10			96	299	16
-----	----	--	--	----	-----	----

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü
Kutu No: 46 - Dosya No: 289 - Sıra No: 16

Fon No: 30 10 0 0 - Kutu No: 46 - Dosya No: 299 - Sıra No: 16

EK 5: Birinci Ordu Müfettişliğinden İstifa Eden Kâzım Karabekir'in Görevini Ferik Ali Sait Paşa'ya Devrettiğine Dair Belge. (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi)

بويوك ملت مجلسي رياستي

قام شخصوں

۴۴

[illegible]

نومبر

2

EK 9: Amasya Genelgesi (21-22 Haziran 1919) (Kâzım Karabekir Müzesi Fotoğraf Arşivi)

EK 10: Kâzım Karabekir / Sarıkamış (Kâzım Karabekir Müzesi Fotoğraf Arşivi)

EK 11: Kâzım Karabekir / Şark Cephesi Komutanı (Kâzım Karabekir Müzesi Fotoğraf Arşivi)

EK 12: Kâzım Karabekir Batı Cephesi Ziyaretleri (Kâzım Karabekir Müzesi Fotoğraf Arşivi)

EK 13: Kâzım Karabekir / Şark Cephesi Komutanı (Kâzım Karabekir Müzesi Fotoğraf Arşivi)

EK 14: Kâzım Karabekir / Şark Cephesi Komutanı (Kâzım Karabekir Müzesi Fotoğraf Arşivi)

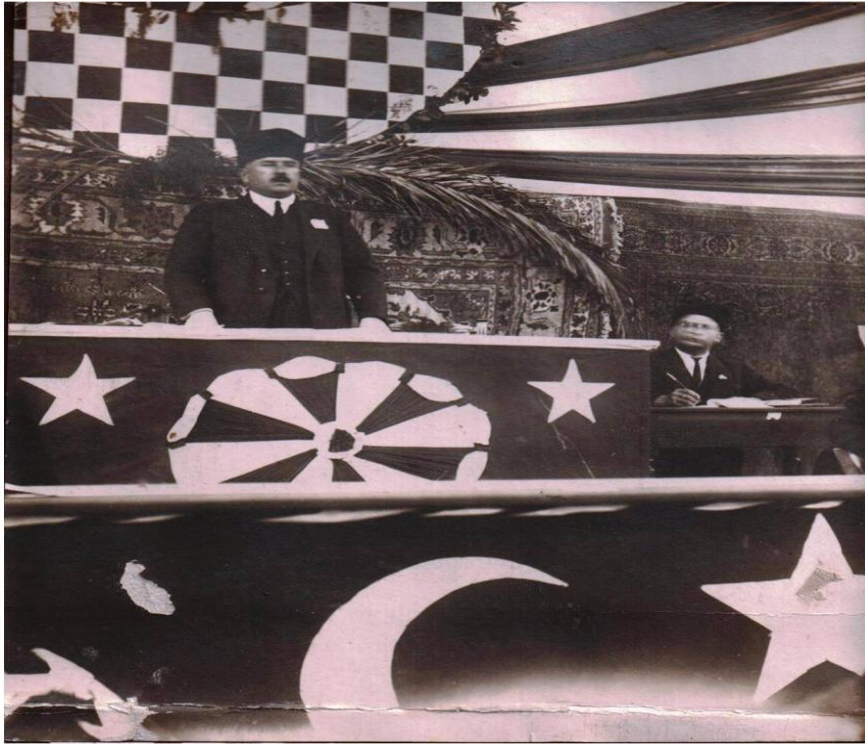
EK 15: Kâzım Karabekir / Batı Cephesine Göndermiş Olduğu Orduyu Teftiş Ederken (Kâzım Karabekir Müzesi Fotoğraf Arşivi)

EK 16: II. Meclis'in Açılışı 1923 (Kâzım Karabekir Müzesi Fotoğraf Arşivi)

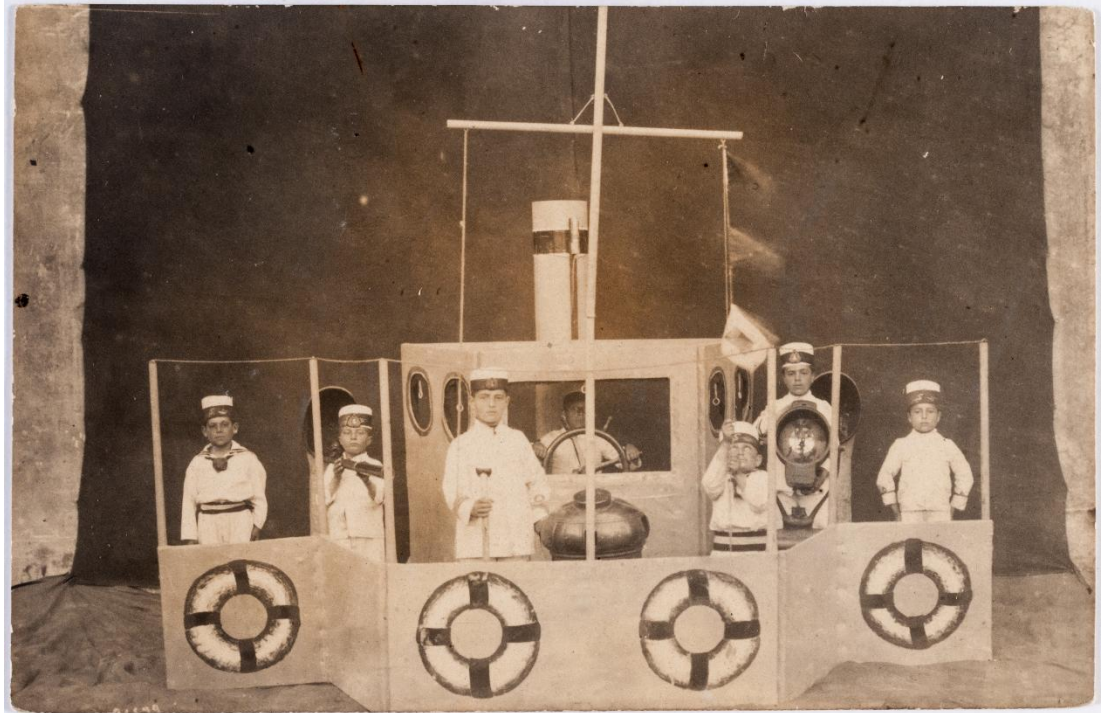
EK 17: Kâzım Karabekir / Şark Cephesi Komutanı (Kâzım Karabekir Müzesi Fotoğraf Arşivi)

EK 18: Kâzım Karabekir / İzmir İktisat Kongresi Başkanı / 1923 (Kâzım Karabekir Müzesi Fotoğraf Arşivi)

EK 19: Kâzım Karabekir'in Kurmuş Olduğu Çocuklar Ordusu / Sarıkamış (Kâzım Karabekir Müzesi Fotoğraf Arşivi)

EK 20: Kâzım Karabekir'in Çocuklarıyla Düzenlediği Tiyatro Gösterisi (Kâzım Karabekir Müzesi Fotoğraf Arşivi)

EK 21: Kâzım Karabekir'in Açmış Olduğu Okullarda Çocukların Spor Eğitimi (Kâzım Karabekir Müzesi Fotoğraf Arşivi)

EK 22: Kâzım Karabekir ve Yetim Çocukları (Kâzım Karabekir Müzesi Fotoğraf Arşivi)

EK 23: Kâzım Karabekir ve İclal Aydın'ın Evlilik Fotoğrafı / 1924 (Kâzım Karabekir Müzesi Fotoğraf Arşivi)

EK 24: Kâzım Karabekir İstiklâl Mahkemelerinde Yargılanırken / 1926 (Kâzım Karabekir Müzesi Fotoğraf Arşivi)